

**MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT**

**MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 96.**

**Biczó Gábor
Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat**

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 2004.**

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány megjelenését az ELTE BTK Szimbiózis Alapítványa, Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéke, valamint az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítségével tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 035241 számú kutatási keret biztosított anyagi háttérrel.

© **Biczó Gábor, Budapest, 2004.**

Szerkesztette: Horváth Réka
Szaklektor: Dr. Ilyés Zoltán
Sorozatszerkesztő: A. Gergely András

Kiadni, másolni csak a szerzők engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: hermeneutika, asszimiláció, depraváció, szocio-kulturális életvilág, filológia, fenomenológia, idegen, modernitás, szociológia, interszubsztitívitas, akkulturáció, Erdély, életút-interpretáció.

ISSN 1416-8391
ISBN 963 9218 96 0

Kiadja:
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 2004.

Tartalomjegyzék

1. Az asszimiláció fogalmának fenomenológiai elemzése	4
2. Az asszimiláció fogalmának etimológiai-filológiai elemzése	23
3. Az asszimiláció és identitásváltás küszöbén: egy észak-erdélyi református magyar szórvány, Domokos esete	32
4. A 'bolond Balla' János portréja	41
5. Felhasznált irodalom	55

1. Az asszimiláció fogalmának fenomenológiai elemzése¹

Bevezetés

Jelen tanulmány egy nagyobb lélegzetvételű írás bevezető fejezete, egyúttal egy hosszabb kutatás részeredményeinek összefoglalása. A következőkben elsősorban az asszimilációkutatás elméletén belül a fenomenológiai megközelítés lehetőségéről fejtjük ki álláspontunkat. A tárgyalt kutatás célja az volt, hogy megvizsgáljuk és jellemezzük egy általános asszimilációelmélet kimunkálásának létjogosultságát, amely megalapozhatná – de legalábbis elősegítené – a mai közép-európai társadalmi változásokat jellemző asszimilációs tendenciák, trendek átfogó értelmezését.

Az asszimiláció a kortárs közép-európai közgondolkodásban felettébb gyanakvással kezelt fogalom. Különösen igaz ez régiókra, a közép-kelet európai térség társadalmaira, ahol a kifejezés nemcsak köznyelvi értelemben, de a társadalomtudományi gyakorlatban, a politikai diskurzusban vagy akár esztétikai, történeti vagy szociálpszichológiai kontextusban is negatív konnotációkat hív életre. A fogalomhoz ösztönösen társított gyanakvás, ellenérzés természetesen nem indokolatlan és világosan magyarázható. Az asszimiláció ugyanis a tágabb értelemben valamiféle erőszakot, agressziót sejtet. Olyan változást, változtatást, amely a legkevésbé vágyott és szükségszerűen romlást, univerzális depravációt hoz.

A depravációs-élmény forrásai egyértelműen a 19. században végbement történeti-politikai folyamatok, a nemzet és a nemzetállam kialakulása körül végbement események frusztrációs hatásainak a következménye. Az ennek alapján rögzült jelentése szerint az asszimiláció elsősorban hasonuláskényszert jelentett. Idővel az asszimilációs élmény problematikája a politikai-hatalmi diskurzus részévé vált.

Más szempontok azonban úgy tűnik, messzemenően indokolják az asszimiláció fogalmának újraértelmezését, sőt a rehabilitációra irányuló kísérletet is.

A „latinok” példája és néhány további szempont

Tény, hogy a történelemben mindig létezett asszimiláció és a folyamattal összefüggésben számos esetben egyáltalán nem beszélhetünk depravációról. Például Róma az i.e. 6. században még jelentéktelen Tiberis-parti városból három évszázad alatt az ókor legerősebb államalakulatává fejlődő birodalom a különböző eredetű, nyelvű, társadalmi berendezkedésű, kultúrájú és vallású népek olvasztótégelyévé vált. Az etruszok gyámkodásától történő megszabadulás idejétől (i.e. 5. század) az első pun háborúig Róma számos háborút viselt a szomszédos

¹ A tanulmány a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj, valamint a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

itáliai törzsekkel, valamint a létét fenyegető hódító népekkel szemben.² Róma katonai, politikai és gazdasági jelentőségének növekedése elválaszthatatlan volt a meghódított területeken folytatott tudatos integrációs politikától.³ A módszeres szívóssággal létrehozott birodalom gazdasági sikereit a hódító háborúkban megtermelt anyagi források hatékony felhasználásával – infrastruktúra, intézményrendszer és ütőképes hadsereg kiépítésével –, a város tradícióinak, vallásának és kultúrájának transzportálásával, valamint a rabszolgatartás magas fokon szervezett hatékonyságával érte el.

A korszak rendkívüli intenzitású változásait talán jól illusztrálja a sikeres asszimiláció egy érdekes példája, Livius Andronikosz története.⁴ A görög születésű férfiú a történeti források szerint valószínűleg a tarentumi háború időszakában fiatal hadifogolyként kerül a dél-itáliai görög városból Rómába. A rabszolgát Livius nevű ura felszabadította, majd Andronikosz a kor névadási gyakorlatának megfelelően egykori ura nevét vette fel praenomenként. A fiatalember, akit az első név szerint ismert latin költőként tartanak számon, görög és latin nyelvet tanított, majd oktatási célból elsőként fordította le az Odüsszeiát. Munkája egészen a köztársaság-kor végéig tankönyv maradt. Livius Andronikosz karrierjét mi sem példázza jobban, mint a tény, hogy számos klasszikus tragédiát és komédiát feldolgozott, melyeket Róma színházaiban nagy népszerűség mellett játszottak. Természetesen Livius Andronikosz személyiségéről az őt integráló társadalmi-kulturális környezet jellemzőihez képest keveset tudhatunk. Azonban ismerünk két, messzemenő következtetésre ugyan kevésbé alkalmas, de a történet szempontjából mégis igen tanulságos hivatkozást. Livius Titusz (i.e. 59 – i.sz. 17) a 142 kötetből álló monumentális történeti művének hetedik részében említi, hogy „*Livius vállalkozott elsőnek arra, hogy a saturák után egységes cselekményű művet alkosson. Mint akkoriban mindenki, fel is lépett saját darabjában, de a sok előadás következtében elvesztette a hangját, ekkor engedélyt kapott, hogy a fuvolás mellé egy fiút állítson, s rábízta az éneklést, amelyet ő erőteljesebb kifejező mozgással tudott kísérfeni, mert nem akadályozta, hogy a hangját használta*”.⁵ Az idézetből két dolog világosan kitűnik. Egyrészt Livius Andronikosz olyan befolyásos személyiségévé vált kora Rómájának, hogy kedvéért az előljárók a színművek bemutatásának igen szigorú szabályait is megváltoztatták, illetve úgy tűnik, hogy a költő igen kedvelhette a népszerűséget, melyért még hangját is feláldozta. A személyét érintő másik klasszikus szöveghely Cicero öregségről írt bölcs dialógusának 84 esztendő főszereplőjéhez kapcsolódik. Cato Maior gyermekkorának hírneves férfiúi között említi meg Livius Andronikoszt, akit olyan embernek ismert meg, aki még öregségében is lelkesedett hivatásáért, azért, amivel foglalkozott.⁶

² Az időszak számos konfliktusa közül kiemelkedő jelentőségű volt a volscusokkal és az aequusokkal i.e. 496-ban, Veii etruszk város ellen 406-396 között, a 387-360-ig a gallok ellen viselt háborúk, valamint a három samnis háború (i.e. 343-341, i.e. 327-304, i.e. 298-290), melyek következményeként Róma Közép-Itália ura lett. A tarentumi háború (i.e. 280-272), amely a dél-itáliai görög gyarmatvárosok meghódítását, és végső soron az Appenin-félsziget meghódítását eredményezte.

³ Jól illusztrálja ezt az i.e. 340-338. évi latin háború, melynek befejeztével Róma a latin polgárjogot kiterjesztette a latin városok lakóira.

⁴ Hirscher, Johannes 343.

⁵ Livius 7.2

⁶ Cicero 14.

A pontos források híján csak találgathatjuk a társadalmi és kulturális integrációs gyakorlat fontosabb jellemzőit, amelyek lehetővé tették azt, hogy az ifjú görög rabszolga egy erősen arisztokratikus, hierarchikus, az egykori törzsi-nemzetségi szervezetben fontos leszármazási viszonyokat, örökösödési szokásokat maradéktalanul tiszteletben tartó közösségben sikeres legyen. Mindenesetre az értelmezés keretei kijelölhetőek. A sikeres asszimiláció nem csak Andronikus asszimilációs készségén, hanem Róma asszimilációs stratégiáján is múlt. A hasonulásra készítő affirmatív befogadó attitűd képezte azt a miliőt, ahol Andronikus egyéni képességeit kibontakoztathatta. Ugyanakkor megválaszolásra szoruló kérdés, hogy miként vált általánossá a korai Róma politikai gyakorlatában a pozitív asszimilációs stratégia, és vált még az augustusi politika, azaz a császárság korai időszakának is nyilvánosan vállalt alapelvévé. „*Polgárháborúkat szárazon és vízen, és külföldi háborúkat az egész földkerekségen gyakran viseltem és győztesként mindenkit megkíméltem. Az idegen népeket inkább akartam megtartani, mint kiirtani*”⁷ – hirdette Augustus uralkodásának utolsó éveiből fennmaradt sztléléken.

Vergilius *Aeneise* isteni küldetést teljesített, mikor hosszú vándorlás után Trójából indulva karthágói kitérő után Itália földjére lépve, kitartásának és elszántságának eredményeként a római civilizáció megalapozója lett. Aeneas humanizmusa, individualizmusa, hősies eltökéltsége a dicsőséges római kultúra alapeszményei voltak. Vergilius hőse etruszk közvetítés révén vált ismerté Rómában. Jelleme, személyisége a klasszikus ókor és elsősorban az attikai görög kultúra konstitutív értékeinek ötvözete volt. Aeneas a rómaiak emlékezetében nem egyszerűen a politikai értelemben vett államalapító, hanem a római identitás forrása. A monda szerint, miután Latinus király lányának, Laviniának megkérte kezét, a rutulusok fejedelmével, Turnusszal vívott súlyos küzdelmet.⁸ Győzelme után Lavinium megalapítása a területen élő népek egységes politikai keretek között megvalósított integrációját jelentette. Aeneas, a távolról érkezett idegen, aki a „trójaiak maradéka”, népének hazát kereső hős, küldetését oly módon teljesíti, hogy személyében feloldja, illegitimé teszi a területen élő törzsek közötti viszályokat. A rómaiak számára Aeneas hagyománya szimbolikus hitvallás, mely a birodalomszervező katonai és politikai tevékenységben, legalábbis az időszámítás előtti harmadik század kezdetéig megőrződött. Ezek szerint a történelmi, gazdasági szükségleteknek engedelmessé expanzív hatalmi politika a rómaiak eredettudatának szerves eleme, mely mentalitását tekintve alapvetően integratív jellegű. Aeneas jövőre vonatkozó optimizmusa, a siker tántoríthatatlan reménye, majd ennek beteljesülése a történelemben sokakat megihlető hivatkozássá és követendő példává vált.

Jól megfigyelhetjük az Ókor legsikeresebb birodalmát megalapozó asszimilációs szemlélet továbbélését István király 1013–1015 körül keletkezett, igen sokat hivatkozott és a magyar államiság szempontjából kiemelkedő jelentőségű

⁷ *Res gestae divi Augusti, Monumentum Ancyranum* 3. Az augustusi propaganda egyik fontos eszköze volt a birodalom több pontján elhelyezett tetteit összegző és dicsőítő felirat, mely mintegy politikai végrendeletként is értelmezhető.

⁸ Vergilius XII. ének (Kartal Zsuzsa fordítása).

szövegében, a fiának írt *Intelmekben*, ahol többek között a következő tanácsokkal szolgál a figyelmes utókornak:

„A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben úgy növekedett a római birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma még bizony ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”⁹

István intelmei, úgy tűnik, részben a honfoglaló „magyarság” vegyes etnikai összetételéből származó konfliktusok hatékony kezelésmódjára, az itt talált, főként szláv népesség asszimilálására, valamint a más nemzetbélieknek a keresztény magyar állam alapításában játszott szerepére egyaránt utalnak.

Ugyanakkor, láthatóan nemcsak a számos – és vég nélkül sorolható – történeti tapasztalat, de az asszimiláció fogalmának etimológiai alapjelentése is ellenáll a depravációs olvasat modern változatainak.

Az asszimiláció, ahogy ezt a kifejezés etimológiai elemzése világossá teszi, minden körülmények között egyfajta hasonulást jelent.¹⁰ Közismert, hogy a latin *assimulo* ige – alapjelentése szerint – litterális értelemben valaminek valami más-hoz történő hasonlónvá válását jelenti. Logikai értelemben – és a szociokulturális változás színvonalán – a hasonulásként felfogott asszimilációs változás nem eredményezhet szükségszerűen hanyatlást. Ha fogalmunk történetileg jól azonosítható negatív jelentését szemügyre vesszük, könnyen belátható, hogy korunk társadalomtudományi és elsősorban antropológiai szemléletének ellentmond. A 20. század elején a történeti partikuralizmus és elsősorban Boas munkássága nyomán uralkodóvá váló kulturális relativizmus ugyan már évszázadok óta jelen volt az európai kultúrában, mégis az asszimiláció depravációs olvasata eme alapvető elvet nem veszi figyelembe.¹¹ Ugyanis, amennyiben az asszimiláció fogal-

⁹ István király intelmei, erkölcsstanító könyvecske. 45-58.

¹⁰ Az asszimiláció fogalmának etimológiai elemzését, valamint vázlatos fogalomtörténetét lásd jelen kötet második fejezetében.

¹¹ A kulturális relativizmus talán legnagyobb hatású korai megfogalmazója Rousseau volt, aki 1762-ben megjelent, unokaöccsének szánt nagyhatású pedagógiai művében egész fejezetet szentelt az utazás kérdésének (Rousseau 504-541). Emil figurájának szentimentális, érzelmi és szellemi bizonytalanságot sugárzó, Rousseau által vázolt jellemrajza indokolja a helyes utazás gyakorlatára vonatkozó, sokhelyütt didaktikus, vagy kissé közhelyes szentenciákat. A szerző álláspontját az olvasó elsősorban az előítéletes utazói magatartás következetes kritikáján, azaz annak kifejtésén keresztül ismerheti meg, hogy miként nem szabad utazni.

Az utazásokról szóló fejezet első mondataiban a szerző retorikus kérdéssel fordul olvasójához. „Kérdezni szokták az emberek, vajon jó-e a fiatal embereknek, ha utazgatnak?” (Rousseau 504). Álláspontja szerint az idegen világokról és népekről szerzett másodlagos – elsősorban útleírásokból és történeti művekből szerzett – ismeretek értéke megkérdőjelezhető, mert az efféle műveltség nem lehet alkalmazott tudás. „A párizsi azt hiszi, hogy ismeri az embereket, holott csak a franciákat ismeri. Az ő városa mindig tele van idegenekkel, és úgy tekint minden idegenre, mint valami rendkívüli jelenségre, melyhez fogható nincs több az egész világegyetemben” (Rousseau 504). Rousseau racionális álláspontja szerint a szociokulturális idegenségre vonatkozó ismeret hiteles-

mát elkerülhetetlenül a hanyatlás szinonimájaként használjuk, akkor az asszimiláló és az asszimiláló kultúra kölcsönhatásának bonyolult folyamatát előítéletesen meghatározott és normatív értelemben felfogott értékkonstrukció függvényeként szemléljük.

Úgy tűnik, hogy a kortárs társadalomtudományi nyelvhasználatban bevett asszimiláció-fogalom jelentéstartalma elválaszthatatlan a kifejezés etimológiai gyökereitől. Jelen írás keretei között az asszimiláció fogalmának rehabilitációját sürgető minden szempont részletes elemzését nem végezhetjük el, de a felsorolás szintjén említést kell tennünk a legfontosabb érvekről.

Egyrészt úgy tűnik, hogy az asszimiláció a szociokulturális változások megnevezésére szolgáló, és nyelvünkben természetesen rendelkezésre álló egyik leginkább komplex fogalom. Ezek szerint a kifejezés jelentésrétegei át- meg át- szövik a társadalmi lét etnikai, nyelvi, vallási, és kulturális sajátosságainak, valamint egyéni és csoportos, identikus, mentális és intencionális változásainak egyidejű (koegzisztens) és egymást átható (korrelatív) viszonyrendszerét. Amennyiben sikerülne megértenünk a kategória különböző aspektusaiban rejlő interpretációs lehetőségek természetét, alkalmazásuk feltételeit, úgy a társadalomtudományi gyakorlat számára funkcionálisan hatékony műveleti fogalmat nyerhetünk.

Az asszimiláció fogalmának rehabilitációja első lépésben a fogalom műveleti szintre emelését jelentheti. Ezek szerint az asszimiláció eszköz, melynek jelentéshorizontján belül, a létrehozott fogalmi keretek segítségével az elemzés elvégezhető. Ugyanakkor az asszimiláció maga az elemzés tárgya, vagyis az a fenomén, aminek értelmezésére a vizsgálat lényegében irányul.

Másrészt, az amerikai szociológia és antropológia kutatásai egyértelműen bizonyították, hogy az asszimilációs folyamat kutatása elégtelen, amennyiben elsősorban érzelmileg, vagy előítéletesen megalapozott. A nevezett elméletek többsége az asszimiláció történetének vizsgálatakor éppen arra mutat rá, hogy miként lett egy spontán, de negatív karakterű társadalmi folyamatból – Észak-Amerika benépesedéséhez kapcsolódó nativizmusból és spontán asszimilációból – értékképző, értékteremtő affirmatív esemény. Israel Zangwill, Robert Ezra Park, Milton Yinger, Milton Gordon kutatásai kiválóan fémjelzik az asszimiláció fogalmának effajta jelentésmódosulását az amerikai társadalomelméletben.¹²

ségének forrása a közvetlen tapasztalat. Az empirikus induktív szemlélet szerint az idegen kultúrák megismerésekor az ember általánosíthat, vagyis nem szükséges *ad absurdum* minden japán embert megismerni ahhoz, hogy a magunk számára egzakt képet alkothassunk a japán kultúráról és társadalomról. Az érvelést megalapozó ismeretelméleti alapállás a kor természettudományos szemléletének következetes alkalmazása. Az ismerettárgy, esetünkben az idegen, olyan általános karakterjegyeket visel magán, amelyek azonosítása általános szabályok megfogalmazását teszik lehetővé.

¹² Zangwill valójában szépíró volt és nem társadalomtudós, de a *melting pot* kifejezés bevezetésével elévülhetetlen érdemeket szerzett az asszimiláció fogalomtörténetében. Valójában a keveredés és érintkezés hívta életre a *Melting Pot* az olvasztótégely vízióját, amely Amerikát a népek, nyelvek és kultúrák kohójaként jellemzi, ahol az asszimiláció következtében végbemenő transzformáció egy új és egységes népet eredményez. Ezt az elképzelést először 1914-ben Israel Zangwill, az emigrációs élményt négy felvonásos drámában feldolgozó zsidó származású író fogalmazta meg. „*Amerika Isten olvasztótégelye, egy hatalmas üst, ahol Európa minden faja összeolvad és újraformálódik. Itt állsz te, jó nép – gondolom én, mikor látom őket az Ellis Island-en –, itt állsz ötven csoportodban és ötven nyelvedben és történelmedben, és ötven véres gyűlöletben és vetélkedés-*

Harmadrészt, az asszimiláció interdiszciplináris kategória, vagyis önmagában is hiteles és elismert tudományterületek határterületeinek érintkezési pontja, aminek kutatását – úgy tűnik – bölcséleti értelemben megalapozhatja a fogalom fenomenológiai, hermeneutikai, strukturális és etikai kidolgozása.

Negyedrészt, az asszimiláció fogalmának rehabilitációja közvetlen gyakorlati jelentőségét tekintve hozzájárulhat a gyors globalizáció tendenciáinak és következményeinek megértéséhez. Elemi érdekünk megismerni azon folyamatok legmélyebb természetét, melyeket az asszimiláció gyűjtőszó magába foglal. A várható politikai, gazdasági és kulturális degenerációk kezelésének előfeltétele, hogy a fokozódó migrációs, mobilizációs, és interferenciális élethelyzetek számának, valamint gyakoriságának abszolút növekedését pontosan értelmezhessük.

Az asszimilációs helyzet fogalma – az „életvilág”

Edmund Gustav Albrecht Husserl 1859-ben Észak-Morvaországban, a lassan bomlófélbe jutó Habsburg Birodalom peremvidékén, egy régi zsidó iparos és kereskedő család gyermekeként látta meg a napvilágot. Husserl eredetileg matematikusnak készült és a filozófia, melynek történetében maradandó nyomot hagyott, véletlenek szerencsés kölcsönjátékaként kerülhetett érdeklődésének homlokterébe. Fenomenológiája, illetve ennek társadalomelméleti összefüggései azonban aligha érthetők meg maradéktalanul, ha gyermek- és ifjúkora szociokulturális környezetének hatásait figyelmen kívül hagyjuk.

A 16-17. századtól Ausztria tudatos integrációs politikával igyekezett megalapozni európai nagyhatalmi vágyait.¹³ Ennek egyik első lépése volt Csehország, valamint az oszmán törökök visszaszorítása után Magyarország integrációja a Habsburg-ház dinasztikus keretei közé. A központosított és soknemzetiségű Monarchiát heterogén társadalmi és gazdasági viszonyok jellemezték. A 17. századtól kibontakozó centralizáció – melynek a történelmileg és kulturálisan nagyon különböző tartományok egységesítése volt a célja – fő bázisát birodalom-szerte a német lakosságban találta meg. Ausztria integrációs kísérlete a Duna-medencében – ellentétben a Poroszország által vezetett kis német egység néven

*ben. ... Németek, franciák, irek és angolok, zsidók és oroszok – az olvasztótégelybe veletek mind! Isten megteremti az amerikaiit.*¹²

David, a pogromok elől menekülő idealista zsidó fiatalember kiáltott így, mikor az oroszországi üldöztetés elől Amerikába érve az ígéret földjére lépett. Az Egyesült Államokban azonban vágyaival és reményeivel ellentétben újra diszkriminációval találkozik, mellyel szemben személyisége minden erejével lázadni igyekszik. Hiszi, hogy a nemzeti és etnikai megkülönböztetés és az ehhez kapcsolódó igazságtalanság el fog tűnni. A darab negyedik felvonásában David beleszeret egy orosz keresztény emigráns lányba, kinek apja David szülei ellen a pogromot vezettette. A romantikus és naiv patriotizmust sugalló vízió üzenete, hogy az asszimiláció a kibékíthetetlennek tűnő etnikai, vallási ellentétek élet az amerikai jövő álmába vetett hit erejével semmissé teszi. A szerző a századforduló után túlradó közhangulatot örökölte meg és szándékaitól függetlenül az egyik legelterjedtebb asszimilációs koncepció alapelveit rögzítette, illetve kijelölte egy korábbi asszimilációs attitűdtől történő elhatárolódás szempontjait.

¹³ A Monarchia felemelkedésének folyamatát, Ausztria és a Habsburg-ház 17-18. század fordulójának történetében betöltött szerepét és a meghatározó európai nagyhatalmakkal szemben folytatott politizálás gyakorlatát elemzi kitűnő művében John B. Wolf.

elhíresült kísérlettel – nem etnikai kritériumok és argumentumok talaján szerveződött.

A történetben Csehország szerepe különösen érdekes. Egyrészt, mert földrajzi értelemben a porosz és osztrák érdekek ütközőzónájában helyezkedett el, másrészt mert még a 19. század elején is a nagyobb cseh városok mindegyikében a német ajkú lakosság volt többségben. Továbbá a cseh nemesség és polgárság a nemzet történeti múltjára hivatkozva igyekezett az önálló politizálás kérdését melegen tartani, illetve az ország a napóleoni háborúkat követően az Európa középső területein kedvező befektetési lehetőségeket kereső angol tőke kedvelt célpontja volt. Ezen feltételek kedvező keretet biztosítottak – nemcsak a Monarchia fejletlenebb tartományaival, hanem Európa második generációs innovációs centrumainak fejlődési pályájával összehasonlítva is – az igen eredményes modernizáció számára.¹⁴

Husserl 1876-ban a lipcsei egyetemen kezdett matematikát, csillagászatot és fizikát tanulni, majd 1881-től a Friedrich Wilhelm Egyetemen, Berlinben mélyítette tovább matematikai ismereteit, végül 1883-tól Bécsben Brentanónál hallgatott előadásokat. Az olmützi *Deutsches Obergymnasium*ban 1876-ban szerzett érettségi utáni vándorévek minden bizonnyal nem csak a német nyelvterület három fontos egyetemi városában szerzett oktatási tapasztalatok szempontjából fontosak. A később magát származása alapján néhol zsidónak, születési helye okán esetenként morvának, valamint eredeti állampolgárságára utalva néhol osztráknak valló Husserl identitásában mély nyomot hagyott az etnikai, nyelvi, vallási és kulturális sokféleség élménye.¹⁵ Az asszimilációs folyamat fenomenológiai elemzése szempontjából nem elhanyagolható, hogy az univerzális lényeg tanának legnagyobb formátumú szerzője multiidentikus személyiség. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a husserli fenomenológia matematikai, logikai és filozófiai megalapozása nem hozható közvetlen összefüggésbe a szerző élettörténetének eseményeivel. Az asszimiláció fogalmának rövid történeti és etimológiai elemzése rávilágított arra, hogy a kérdésről elsősorban mint folyamatról beszélhetünk. Az asszimiláció folyamatjellegének elemzése egyidejűleg igényli a szinkronikus és a diakronikus szempont érvényesítését a kutatásban. Míg a szinkronikus aspektus az asszimilációs helyzet strukturális jellemvonásait, a folyamat szakaszainak, szerkezeti egységeinek elkülönítését, addig a diakronikus perspektíva az ezek közötti átmenet, a változás, mint egyidejű hasonulás és elkülönböződés természetét leíró elemzés tűnik fel. Ezek szerint az általános asszimiláció elméletének kimunkálásához vezető első lépés az állapotként felfogott asszimilációs helyzet változásainak komplex leírását követeli. Az asszimiláció folyamatjellegének fenomenológiai értelmezése az asszimilációs helyzet szinkronikus elemzését jelenti.

Mivel minden asszimiláció változás, ezért először jellemezni kell a változásra jellemző legáltalánosabb tulajdonságokat. A fenomenológia, mint módszer egyrészt megfelelő eszköz erre, hisz a kifejezés etimológiailag rögzített értelmében rejlő programnak engedelmessé engedi megmutatkozni az asszimilációs helyzetet, mint tiszta fenomént; másrészt a husserli életvilág társadalomtudomá-

¹⁴ A folyamat részleteit elemzi Áron László 1982:7-24.

¹⁵ Mezei Balázs 1998:264.

nyi értelemben releváns jelentésének alkalmazásán keresztül rávilágíthatunk az asszimilációs helyzet általános strukturális sajátosságaira.¹⁶

Ezek szerint az életvilág fogalmának a transzcendentális szubjektivitás talaján történő husserli megalapozása, a transzcendentális fenomenológia tárgyköre, és az asszimilációs életvilág jellemzésekor csak másodlagosan, mint az elemzést intencionáló háttérismeret tesz szert jelentőségre.¹⁷

Fenomenológiai értelemben minden asszimilációs folyamat az asszimilációs helyzet megváltozásába beleágyazott esemény. Társadalomtudományi értelemben az asszimilációs helyzet tiszta fenomenális értelmezése az asszimilációs helyzet életvilágának elemzését jelenti.¹⁸ Ez igaz akkor, ha az asszimilációt a szociokulturális életvilág állapotaiban bekövetkező változásként fogjuk fel, ahol az asszimilációnak kitett egyének és társadalmi csoportok státusza, valamint általános karaktere a hasonulás, a hasonlóvá válás szabálya alapján változik meg.

Husserl az életvilágot a természetes beállítódás világaként, az 'én' és a környezet kapcsolatának összefüggésrendszerében vizsgálta.¹⁹ Értelmezése szerint a szemléleti mezőhöz tartozó valóság: adottság. A világ azonban nemcsak a tisztán rögzíthető tapasztalatok és érzetek világa, hanem „a meghatározatlan valóság homályosan tudott horizontja” is.²⁰ Spontán és leíró szemléletű, megfigyelő és elemző, egyszóval reflektált tudatműködésünk a rendelkezésre álló világra a meghatározottság és a meghatározatlanság kettősségeként egyidejűleg vonatkozik. Magamat erre a valóságra vonatkozóan határozom meg mint embert, és egyúttal tapasztalataim alapján belátom, hogy „ami rám érvényes, érvényes az összes többi emberre is”.²¹ A valóság fenomenológiai értelemben közös világunkhoz tartozás élményéből, illetve a természetes környezet interszubjektív alapjellegeből ered. Levinassal szólva ez a viszony kétszeresen is ontológia: egyrészt a léthez való gyakorlati viszonyunkat fejezi ki, másrészt „a létezőkkel való, sőt a létben való minden viszony lényege is”.²²

Az asszimiláció fenomenológiai elemzésekor a vizsgálat tárgya nem az, hogy a szociokulturális életvilág más és más szintjein – kulturális, etnikai, vallási, nyelvi szempontból – miként megy végbe az asszimilációs folyamat. Az értelmezés célja a kifejtésnek ezen a pontján az, hogy az asszimiláció az interdiszciplináris jelentés konkrét tartalmától elvonatkoztatva miként írható le és jellemezhető az asszimilációs változás tiszta általánosságaként.

¹⁶ Φαινῶ a fenomenológia kifejezés gyökerét alkotó görög kifejezés eredeti jelentése a megmutatkozik, megjelenik, láthatóvá válik, létrejön, keletkezik fogalmakban ragadható meg.

¹⁷ Husserl a transzcendentális fenomenológia nagy ívű programját az *Ideen*-ben igyekezett kibontakoztatni, majd az úgynevezett 'krízis'-tanulmányban történetileg elhelyezni és valóságfenoméneként, azaz a tiszta absztrakció apoteózisaként bemutatni. Ebből a szempontból kiemelkedően fontos *Az európai tudományok válsága* 37-38.§, ahol Husserl az életvilág formálisan legáltalánosabb strukturáit, valamint a naiv-természetes és a következetesen reflexív beállítódás életvilágbeli mikéntjét elemzi. (Husserl 1998: 37-38.§)

¹⁸ Az asszimilációs helyzet és az asszimilációs folyamat szétválasztása az elemzést segítő technikai fogás. Természetesen minden asszimilációs helyzet végső soron csak folyamatként fogható fel, mint asszimiláció.

¹⁹ Husserl 1984:45-57.

²⁰ Heller Ágnes 1997:46.

²¹ Heller Ágnes 1997:49.

²² Levinas, Emmanuel 1997:8.

Az asszimilációs helyzet valójában az 'én' ('mi') és a 'te' ('ti' vagy a 'másik') között rögzíthető interaktív, kommunikatív séma kereteit alkotó feltételeket jelöli.²³ Az 'én' és 'te', vagy egy másik kifejezés-párral élve az asszimiláns (asszimilálódó) és az asszimiláló interszjektív vonatkoztatási pontok. Husserl számára, ahogy erre Gadamer felhívja a figyelmet, az interszjektivitás a transzcendentális fenomenológia központi kérdése, ami „csak a transzcendentális énből és konstitutív teljesítményeiből kiindulva oldható meg, a másik mint egy 'hozzám hasonló létező' csakis a transzcendentális beleérzés teljesítménye által érthető meg”.²⁴

Az asszimilációs helyzet elemzése szempontjából a 'másik', a 'te' primer empirikus tapasztalatként válik nyilvánvalóvá. A 'te' az életvilágnak, mint fenomenológiai világfogalomnak szükségszerű velejáró adottsága. A 'te', amin keresztül a másik individualitása belátható dologként megnyilvánul. A 'te' ily módon idegen. Az idegen meghatározásának egyik legsikeresebb kísérlete Georg Simmel nevéhez fűződik, aki 1908-ban írt – *Excurs über den Fremden* – ma már klasszikusnak számító szövegében az idegen fogalmát metaforikus allúziókkal terhelt meghatározásként jellemezte. Az idegen olyasvalaki, aki tegnap érkezett és tartósan nálunk marad.

Az asszimilációs helyzet fenomenológiai vizsgálata során világossá válnak azon elemzési fogalmak, melyek segítségével leírhatóak az asszimiláció általános, vagyis a partikuláris sajátosságoktól elvonatkoztatott alapesetei. Ezek szerint az 'én' (mi) fenomenológiai értelemben egzisztenciális vonatkoztatási pont, akihez képest az asszimilációs esemény történik, végbemegy. A 'te' (ti, másik) ugyancsak egzisztenciális vonatkoztatási pont; az, aki az 'én'-hez képest a 'másik'.²⁵ A 'befogadó' fogalma a fenomenológiai elemzésben az asszimilációs helyzet genealógiai karakterére utal; az a személy (vagy csoport), aki „helyben”, ott-hon van. Az 'idegen' fogalma részben az asszimilációs helyzet szinkronikus vizsgálatának genealógiai aspektusára utal, amennyiben azt a személyt jelöli, aki a simmeli értelemben a 'befogadóhoz' képest később tűnik fel egy kitüntetett szociokulturális környezetben. Társadalomelméleti jelenségként 'befogadó' és az 'idegen' teremtik meg az asszimilációs helyzetet. Az 'idegen' – amint később erre részletesen is kitérünk – ugyanakkor az asszimilációelmélet kitüntetett fogalma.

További szempontunkból fontos oppozíciós fogalompár az 'asszimiláló' és az 'asszimiláns'. Az 'asszimiláló' fenomenológiai értelemben az, akihez képest az asszimilációs folyamat végbemegy, ellenben az 'asszimiláns' fenomenológiai értelemben az, aki asszimilálódik, hasonul. Míg az 'én' és 'te' fogalmi értelemben az asszimilációs helyzet egzisztenciális vetületét tárja elénk, az 'asszimiláló' és az 'asszimiláns' fogalmi kettőse a szituáció strukturális karakterére világít rá, vagyis arra, hogy az asszimilációs esemény milyen irányultságú.

²³ A szinkronikus szemlélet hangsúlyozása, az állapotjelleg tematizálása és leírása az elemzést könnyítő eljárás, hisz a valóságban az asszimiláció permanens átmenet.

²⁴ Gadamer, Hans-Georg 2001:105.

²⁵ A 'te' szinonimájaként megjelenő 'ti' nem jelenti azt, hogy ne tennénk tartalmi különbséget az egyén és a csoport asszimilációja között. Ugyanakkor a kifejtésnek ezen a pontján, az asszimilációs helyzet alaptípusainak általános meghatározása szempontjából a különbség strukturális és egzisztenciális értelemben egyaránt elhanyagolható.

Utolsó az elemzéshez segítségként igénybevett operatív fogalomkettős, a 'kisebbség-többség' kategóriapár, amely az asszimilációs helyzet kvantitatív összefüggéseire utal.

A négy említett fogalompár alkalmas eszközöknek tűnik az asszimilációs helyzet fenomenológiai leírására, a későbbiekben pedig elemzési kategóriákként a számtalan individuális asszimilációs helyzet osztályozására, tipizálására. A kategóriák közti logikai kapcsolat szövevényes, de az elemzésben ez a tulajdonság magas komplexitású leírásokat tesz lehetővé. Ugyanakkor az 'én' és 'te' kategóriapár bevezetése kétségtelenül komoly problémákat vet fel, hisz nyilvánvaló, hogy perspektivikus státuszfogalmakról van szó, melyek számos konnotációjukat tekintve túlterheltek. Ezek szerint az asszimilációs helyzet fenomenológiai leírásának ez a két reflexív keretfogalma az asszimiláció egzisztenciális perspektívájára utal. Míg az 'én' az asszimiláció szubjektív horizontját jelöli – azt a látómezőt, ahonnan az esemény az értelmező szempontjából megtörténik –, addig a 'te' az asszimiláció legáltalánosabb értelmében felfogott objektívációja.

Az idegen

Az 'idegen' fogalmának antropológiai alapkaraktere, interszjektív jellege magától értetődőnek tűnik, ezért az asszimiláció fogalmának fenomenológiai elemzésében kiemelt jelentőségű kategóriaként vizsgáljuk. Az ember születésével nyeri el azt a kitüntetett, de soha nem választott helyet a világban, amely számára általános értelemben az 'én' és a 'másik' oppozíciójából fokozatosan kibomló értelem-összefüggésként válik érthetővé. A gyermek világrajjövetele nemcsak az újszülött számára drámai esemény (szókratészi értelemben), de a jövevény a szülők számára éppoly 'idegen', mint a gyermeknek szülei. A szocializáció végső soron annak a tudásnak az elsajátítását jelenti, melynek alapján minden 'idegen' személyére szabva alakíthatja ki a *conditio humana* tényéből származó feszültség feloldásának technikáját.

Az 'én' és a 'másik' oppozíciója a mindennapi élet elemi tapasztalata és nemcsak kultúrán belüli, de kultúraközi értelemben is adekvát élmény. Maga az *idegen* és *idegenség* problematikája a XIX. században ebben az összefüggésben került a társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozó kutatók érdeklődésének homlokterébe. Az 'idegen' nemcsak a zsidó mitológia ősi eleme, de az európai kultúrtörténet és társadalomtudomány-történet egyik igen kevésbé elemzett komplex metaforája is.

A görög Ξενοϋ az az 'idegen', aki valamivel szemben, valamit nem ismerő módon viszonyul a világhoz, tehát valaki, aki nincs otthon, jártasságát tekintve hiányosságokkal küszködik. Ugyanakkor a fogalom másik alapjelentése szerint olyan vendégbarát (házigazda), aki szeretettel fogadja a vendéget, de a kifejezés egyúttal jelentheti magát a vendégül látott idegent, sőt arra is utalhat, hogy a vendég olyan személy, aki valahonnan menekül. A görög szemléletmód lényege, hogy az 'idegen' valaki, aki nem teljesen ismeretlen; átmenet a teljesen ismeretlen és az ismerős státuszú között. A görögök bölcsességének a kifejezésből sugárzó fontos tanulsága, hogy az 'idegen' nem állandó szociokulturális szerep, hanem folyamatosan változó, cserélődő, mozgásban lévő aspektus. Mindenki 'idegen' a másik számára.

A fogalom jelentőségének felismerése elsősorban az európai műveltség és a primitív kultúrák tragikus találkozásának következménye volt. A 'másik', aki nem 'mi', fokozatosan alakul át a megsemmisítésre, vagy „civilizálásra” szoruló primitív vadember misztifikált figurájából az autonóm és ekvivalens kultúra képviselőjévé. A kialakuló modern társadalomtudományi érdeklődés számára a *csoportidegen* lesz az a forma, amelyben antropológiai szempontból az 'idegen' a mienktől merőben eltérő életforma reprezentációja.²⁶ Interkulturális értelemben az 'idegen' genealógiája elválaszthatatlanul összefonódik az európai modernitás globalizációjának kérdésével. A folyamat bonyolult és sok félreértéstől terhelt, míg a poligenezis teoretikusainak elméleteitől a darwini és a spenceri fejlődésméletemen keresztül az 'idegen' élménye az elemzési fogalom rangjára emelkedik.²⁷

A kérdést nemcsak szociológiai és társadalomfilozófiai, de lélektani értelemben is felfedezik. A freudi tudatalatti (de a jungi archetípus is) az emberben az idegen élményének feltárásra váró reprezentációja. A „Patkányember” (akárcsak Raszkolnyikov, vagy Gregor Samsa) önmaga számára megnyilvánuló idegensége tény, mely szerint a 'másik' – aki mindig „ugyanaz” – megértésre és értelmezésre váró feladat. Amennyiben az ember nem képes válaszolni az önmagából eredő kihívásra, a benne rejtőzködő 'idegen' akár a legszörnyűbb bűnre, önmaga mint morális lény felszámolására is ráveheti.

Az 'idegen' szó főnévi alakja fenomenológiai értelemben állapotként felfogott *differenciát* jelöl. Az asszimilációs helyzet azonban egyidejűleg hordozza az ismerőssé és idegenné válás cselekvésvetületeit. Az 'én' valóságához való viszonyának rögzíthetetlenségéből származó feszültség felszámolására tett kísérletei mindkét lehetőséget valószínűsítik. Pontosabban az 'én' nemcsak az otthonosság, az ismerőség megteremtésére, de egyidejűleg ennek meg- és fenntartására is törekszik. Amennyiben próbálkozása sikertelen, a változás negatív teloszt nyer, és ekkor beszélhetünk elidegenedésről, mint jellemző szociális strukturáló elvről.²⁸

Az 'idegen' fogalmának részletes fenomenológiai elemzését Alfred Schütz végezte el. Azonos című korszakos tanulmánya 1944-ben, öt esztendővel Amerikába érkezése után jelent meg az *American Journal of Sociology* hasábjain.²⁹ A nyilvánvalóan mélyen személyesen is motivált alkalmazott szociológiai elemzés az asszimilációs helyzet precíz fenomenológiai értelmezése. Schütz a kortárs amerikai szociológiában „gyakorlatilag egyetlenként hirdette a cselekvések szubjektív meghatározottságának fontosságát”.³⁰ Az 'idegen' fogalmának performatív értelme egyszerre tartalmazza a második világháború borzalmi miatti kétség-

²⁶ Heller Ágnes 1997:69.

²⁷ Edward Long vagy Charles White rasszizmusa jellemző példák az emberi fajok globális elméletének fizikai különbségek szerint történő megalapozására.

²⁸ Heller Ágnes a modernitás szerves tüneteként említi az *elidegenedés* eseményét, ami arra a helyzetre utal, mikor a gyermek és a szülő világa egymás számára közvetíthetetlen, és előfordulhat, hogy az idős ember nem ismer rá saját világára, amelyben idegenként hal meg (Heller Ágnes 67). Az *elidegenedés*, vagyis az idegenné válás az 'én' és 'te' viszonyában beálló változás, ami az asszimilációs folyamat sajátos esete. Ekkor a 'másik' élményében adott idegen nem evidencia, hanem strukturális elkülönböztetés. Az ismerős idegenné válása asszimilációs helyzetet teremt, amennyiben az idegenség reflektált tudásként történő felismerése asszimilációs kihívásként tudatosul.

²⁹ Schütz, Alfred 1984: 405-413.

³⁰ Hernádi Miklós 1984:27.

beesés megkerülhetetlen szubjektivitását, valamint a törekvést, hogy az önmagát magányosságra ítélő nyugati ember miként igyekszik kilábalni a maga okozta intellektuális válságból. Schütz *Idegenje* (reményei szerint) az objektív alapokon nyugvó bizakodás apoteózisa.

Schütz a társadalmi világ leírásakor a husserli természetes beállítódásra jellemző spontaneitást strukturális elemmé fejlesztette. Az 'én', a világhoz tartozó ember, a saját és a 'másik' pozíciója között meghatározott különbséget mint törvényszerű alapadottságot teszi az értelmezés tárgyává. Az 'idegen' kifejezés korunk olyan felnőttjét jelöli, aki arra törekszik, hogy másságát tartósan elfogadtassa az általa megközelített csoporttal. Schütz az 'idegen' idegenségének felszámolódását (asszimiláció) jellemző folyamatot a személyiség és a közösség szempontjából egyaránt elemzi. Az 'idegen' a befogadó csoportba kerülve tapasztalja meg, hogy bevett mintái, tájékozódási sémái az asszimilációs helyzetben hasznavehetetlenek, míg az éppen csak adoptált stratégiák és minták ismeretlenségükből következően az integráció, *de facto* kevésbé hatékony eszközei. Az 'idegen' személyes válsága fokozatosan, eredeti életvilágának elmélyülő relativizálódásával párhuzamosan oldódik.³¹ Az 'idegen' alapvető érdeke, hogy a befogadó csoportban, ahol semmiféle státusszal nem rendelkezik, a tradíciót és a csoport önreprezentációjának jellemző motívumait tudatosan elsajátítva járuljon hozzá idegensége, az életvilágra vonatkozó inkonzisztens és inkohereus tudás felszámolásához.

A fenomenológiai hagyomány elemzését figyelembe véve, ugyanakkor azon túlmutatóan az 'idegen' reprezentatív példája – ahogy ezt már korábban említettük – a „világba belevetett” újszülött esete, aki a csoport és az egyén szembenállásának eklatáns példája. Az 'idegen' az, ami nem ismerős, de emlékeztet valakire, legalábbis felismerhetően magán viseli az azonosíthatóság lehetőségének jegyeit.³² A 'másik', aki nem 'én', lehet egyszerre ismerős és 'idegen' is. Az 'idegen' nem egyszerűen csak a környező világ megtapasztalásának feltételét jelentő adottság, de egyben az egzisztenciától elidegeníthetetlen attitűd: a másokra vonatkozó felismerés (belátás), de ugyanakkor az 'én' mimikrije is. Úgy tűnik, hogy az 'idegen' fenomenológiai értelemben a lét alapadottsága és egyúttal a létezés kitüntetett módja.

Schütz az idegen fogalmát alapvető szociokulturális fenoménként, fenomenológiai társadalomelméletének egyik központi kérdéseként kezelte. Az idegen ebben az összefüggésben mindig egy másik kultúrát reprezentál, vagyis a kérdés arra vonatkozik, hogy miként jeleníti meg, képviseli számunkra az 'idegen' azt a bizonyos másik kultúrát.³³ Az 'idegen' azonosítása előfeltételezi, hogy ismeretekkel rendelkezünk a másik belső tapasztalati világára, mentális állapotára, intencióira vonatkozóan. Általánosan a másikat, mint 'én'-t ismerem el, akiről feltételezem, hogy egzisztenciális alapadottságait tekintve hasonló módon vonatkozik a világra, mint én. A fenomenológiai általánosságtól eltekintve azonban azt is feltételezem, hogy a másik kultúra tartalmát tekintve, hagyományában, szokásaiban, nyelvében, értékészletében eltér, különbözik mindattól, ami szá-

³¹ Az *asszimiláció* nem szükségszerűen jár együtt *disszimilációval*, vagyis nem jelenti az eredeti életvilág megsemmisülését, csak kizárólagosságának feladását.

³² Heller Ágnes 1997:67.

³³ Mohanty, J. N. 1994:135.

momra ismerős. Ez nem jelenti azt, hogy az 'idegen' által reprezentált világ számos elemére ne kvázi otthonosságot sugárzó jelenségként ismerjek rá. Az ontológiai értelemben vett kulturális purizmus mítoszának elemi cáfolata ez az élmény, mely egyben felhívja a figyelmet arra, hogy az 'én' vagy a 'mi' saját kultúránk interferenciális hatásainak kevésbé reprodukálható és ellenőrizhető játékból ered.

Az asszimiláció *par excellence* az idegen-idegenség problematikájából levezethető alapvető társadalom- és kulturfilozófiai kérdés, melynek fenomenológiai elemzése rámutat a minden asszimilációs helyzetre jellemző alapvető strukturális, formális közösségre, valamint arra, hogy tartalmát tekintve valójában minden asszimilációs folyamat individuális karakterű, csak önmagából levezethető és értelmezhető eset. Ez azt jelenti, hogy az asszimilációs helyzetek formális, strukturális hasonlósága lehetővé teszi számunkra az asszimilációelmélet általános programjának megfogalmazását. Ezek szerint a kérdés elméleti megalapozására tett eddigi kísérletek részleges sikerei azt jelzik, hogy az asszimiláció értelmezését nem konkrét szociológiai, politikai, kulturális, vallási, etnikai, nyelvi vagy lélektani helyzetek elemzésével kell kezdeni.

Asszimilációs horizont

Minden asszimilációs helyzet jellemezhető a horizont fogalmával, ami az 'én' és a 'te' világra-vonatkozásának, mint egymásra-vonatkozásának a felismerése. A horizont az asszimilációs folyamat lehetőségét nem szükségszerűségként, hanem egyfajta valószínűségként rejt magában, ami mindig csak az eset aktualizálásában nyeri el értelmét. A kérdés az, hogy egy-egy eseti asszimilációs helyzet – az asszimilációs tényezők ('én' és 'te', befogadó és 'idegen', asszimiláló és asszimiláns, valamint többség és kisebbség) kvázi állapotzerű strukturális alapviszonya – miként alakul át és lesz folyamattá, valamint, hogy az „állapot” telítődése dinamizmussal leírható-e általános összefüggéseiben?³⁴ Minden eset az 'én' (vagy 'mi') és 'te' (vagy a 'másik') közötti feszültség folyamánya. Az asszimilációs helyzetben rejlő aktualitás, pontosabban aktus-potenciál a szituációnak kitett személy, vagy csoport életéből, mint a feszültség felszámolására irányuló általános intencióból nyeri értelmét. Minden asszimilációs helyzet egzisztenciális kitettséget implikál, ahol az 'én' a 'másikhoz' való viszonyának alakulását, a szituációt, eleve kockázatként éli meg. Az asszimiláció ontológiai értelemben az asszimilációs helyzethez tartozó horizont korrelátuma.

Az asszimilációs helyzet az 'én' és a 'te' életvilágához tartozó horizont ki-tüntetett aspektusa. A helyzet felismerése eleve intencionális esemény, függetlenül attól, hogy maga a hasonulás, az asszimiláció folyamata (mint természetes esemény, vagy kényszer) tudatosan reflektált-e, vagy éppen ellenkezőleg, tudatlan történés. Dilthey-re utalva kijelenthető, hogy az asszimilációs helyzet *sui generis* egzisztenciális esemény, mely ezért a tárgy kijelölés sajátos módszerét követeli.³⁵ Az 'én' világravonatkozásának minden más aspektusához hasonlóan

³⁴ A fenomenológiai szemlélet szinkronikus karakterének hangsúlyozása az asszimilációs helyzet állapotként történő megragadását könnyítő interpretációs fogás.

³⁵ Dilthey, Wilhelm 1974a: 512. Dilthey eredetileg a természettudományok és a szellem-tudományok módszertani és tárgyi különbségeinek analízise eredményeként veti fel a két tárgyerület

az asszimiláció is életvontkozás. Dilthey felfogásában az élet modális fogalom, melynek tárgyiassága az időben bonyolódó események kibontakozásának függvénye. Az 'én' személyes tapasztalataihoz tapadó individuális szempontok az általános élettapasztalatban kiegészítést nyernek és kibővülnek.³⁶

Az asszimilációs helyzet, az 'én' és 'te' szembenállása interszjektív. Az interszjektivitás, amiben a világ létértelme kimondottan intencionalitásként, vagyis mint realitás és valóság felmerül. Erről tudósít a horizonttudat, ami implikálja az összetartozás közösségének primer élményét, valamint a jövőre vonatkozó elvárások lehetőség-feltételeit, az asszimilációs helyzet időbeliségét.

Husserl fenomenológiájának időkarakterét az 1904-05-ben Göttingenben tartott előadásaiban dolgozta ki.³⁷ Ebben többek között rávilágított arra, hogy a jövőre vonatkozó elvárásainkat a fantázia a múlt-élmékeken végzett munkájának köszönhetjük.³⁸ Az 'én' magát a jelenben jelenlétként, mint egy pillantást tételezi, ami fizikai aktusok közvetítettségén keresztül jut érvényre az időben. A pillantáshasonlat metaforikus értelme nem a jelenlét időtartamára, hanem partikularitás minőségére vonatkozó utalás. Az 'én' partikuláris létét totalitásként ragadja meg és ezáltal érzi (érezheti) magát szabadnak az életben. Gazdálkodhat vele, terveket szöhet, majd elvetheti ezeket, hogy más elképzeléseknek adjon helyet. Az 'én' világravonatkozása önmagát soha be nem teljesíteni képes idea marad, és mint ilyen – ahogy Derrida fogalmaz – „csak” a történelemben nyeri el értelmét.³⁹ Az 'én' ideája, amennyiben nem a transzcendentális szubjektivitás, hanem az egzisztenciális életgyakorlat függvényeként gondoljuk el, nem valami, ami kívül van a történelmen, hanem minden történelem értelme. Ez az idea imperatív parancsa, amely éppen nem a transzcendentális történelem képzetében, hanem az empirikus történelemben fedezhető fel. Az asszimilációs helyzet időbelisége, az 'én' ideájának a 'másikra' vonatkozása valójában a történeti progresszió jövőbe vetett reményeként érthető meg.

Az asszimilációs helyzetben adott interszjektív viszony a 'másik' másságának, idegenségének, mint nem 'én'-nek a tartalmi felismerését jelenti. A helyzet intencionális módusza az 'én' saját státuszára, világba történő beágyazottságára vonatkozó felismerése. Meghatározza, hogy miként válik az asszimilációs folyamat tevőleges szereplőjévé; ellenáll, vagy beolvad, kilép és új szituációt keres, netán elfogadja a „sors” akaratát és vállalja az önfenntartásért folytatott küzdelmet. Tehát a variációk sokasága kínálkozik. A választás nem (ahogy maga az asszimilációs helyzet választása sem) tetszőleges, de nem is a szubjektív akarat kizárólagos függvénye. Az asszimiláció probléma-világa messze esik minden voluntarizmustól. Gadamert némiképp kötetlenül parafrázálva: az asszimilációs helyzetet konstituáló szubjektivitás maga is konstituált. Az 'én' mint a 'másik'-hoz viszonyulás-kényszerben identikus szubjektivitás a lehetséges asszimilációs stratégiákat horizontjában részben hagyományként hordozza, őrzi és juttatja ér-

eltérő megalapozásának szükségességét. Az asszimiláció esetében ennek oka a probléma jelentéskomplexitása.

³⁶ Dilthey 1974a: 516.

³⁷ Husserl, Edmund 2002.

³⁸ Husserl, Edmund 2002. 4.§.

³⁹ Derrida, Jaques 1978:141-142. Lásd még Peter Völkner: *Derrida und Husserl. Zur Dekonstruktion einer Philosophie der Präsenz*. Wien, Passagen, 1993., különös tekintettel a *Präsenz und Zeit* című fejezet fejtegetéseire. im. 67-89.

vényre, részben elsajátítja. A szituáció a látszat ellenére sem determinált, hisz az asszimilációs folyamat nem vezethető le eleve adott, szükségszerű logikai lépések kombinációjaként. Ugyanakkor az is igaz, hogy az asszimilációs folyamat, az 'én' és a 'másik' mint konstituált és konstituáló szubjektivitás közötti interakció – mindaz, ami maga a világ – egy feltételezett horizontközösségben nem tekinthető kontingens eseménynek. A fenomenológiai elemzés rávilágít, hogy a végrehajtott eleve adott keretei között 'én' és 'te', asszimiláns és asszimiláló egzisztenciálisan egymásra utaltak.

A horizontok előzetes adottságként való illeszkedésének kérdését a habitualizációs készség teszi lehetővé. A másság belátása 'én' és 'te' (a 'másik') között feszültséget generál. A habitualizáció egyrészt a horizont bizonyos körülmények közötti megváltozását eredményezi, másrészt a feszültségben rejlő destruktív erőt kreatív energiává szervezi.⁴⁰ A horizont megváltozásában nemcsak alapadottságai játszanak szerepet, hanem a szubjektivitásban rejlő szabad akarat is, amely befolyásolhatja újabb szokások felvételét és hozzájárulhat bizonyos szokások keletkezéséhez. Az asszimilációs horizont tapasztalata a természetes habitualizációs készséget aktiváló belátás. A 'másik' mint a horizonthoz tartozó probléma tematizálásának előfeltétele a horizontok közötti illeszkedések (átfedések, érintkezési pontok és felületek) tartalmának tudatosítása, egy elsősorban nyelvi tapasztalatként jellemezhető kommunikatív értelemközösségben. A fenomenológiai elemzés azonban itt meg kell hogy álljon, hisz az ily módon felvetett kérdések már a hermeneutika terepéhez tartoznak.

Gadamer az *Igazság és módszer*ben határozottan vizsgálta és kritizálta a husserli „életvilág-tudomány”, mint az életvilág tiszta lényegtana paradoxonját. Kérdés, hogy az asszimilációs helyzet leírására irányuló fenomenológiai kísérlet kiindulhat-e abból az előfeltevésekből, hogy az asszimiláció elmélete lehet a szociokulturális élet lényegtana.⁴¹

A csábító lehetőség elfogadása mellett és ellen felhozható érvek, úgy tűnik, kiegyenlítik egymást. Egyrészt az asszimiláció fogalmának tágabb meghatározása, mely szerint minden szociokulturális életvilág jellemzően elemezhető a hasonulás, utánzás, elfogadás, belátás, röviden kvázi-asszimiláció keretei között, ezért a fogalomhoz rendelhető tapasztalati horizont komplexitás-foka igen magas, szinte univerzális távlatként tűnik fel. Ellenben az 'én' és a 'másik' között lejátszódó események tisztán a fenomenológiai univerzalizmus keretei között nem leképezhető, összefoglalható, megnevezhető események. Ennek igazolására Scheler értéketikájának kifejtésében találhatunk párhuzamos példát. Véleménye szerint „*az idegen és a saját értékek nagyságukat tekintve egyformák. Kétséges ezzel szemben (...), vajon nem nagyobb érték-e valamely „idegen érték” megragadása, mint egy „saját értéké”*; bizonyos viszont, hogy az idegen érték megvalósításának aktusai értékesebbek, mint a saját értékéi”.⁴² Az idézett rész jelentősége nem annyira a scheleri és a husserli fenomenológia közötti (egyébként lényegi) különbség megvilágítása szempontjából fontos. A kiragadott részlet értelme sokkal inkább az asszimilációelmélet, egy hipotetikus adottság-feltételeinek tisztázása miatt lényeges. Scheler olvasatában kérdés ugyan, hogy vajon mi az

⁴⁰ Held, Klaus 2001:115-131.

⁴¹ Marx, Werner 1993:91-106.

⁴² Scheler, Max 1979:116.

értéke az idegen érték megragadása képességének, ellenben az idegen érték megvalósítása szerint már bizonyosan értékesebb, mint a saját értéké. Az idegen érték szerint történő cselekvés előfeltétele az idegen érték asszimilációja, azonosulás vele, hasonulás hozzá mint konkrétumhoz, vagyis alkalmassá tétele arra, hogy a cselekvés bázisa legyen. Az érték normatív fogalom, vagyis az idegen érték értékének elismerése idegenségének megszüntetését, bensővé tételét, asszimilálását jelenti.

Husserl fenomenológiája, mint bármely sikeres szellemi mozgalom, hatás-történetét tekintve ellentétes, sokszor ellentmondásos tendenciákat indított el. Igaz ez magára a husserli életműre vonatkoztatva is, aki saját korai formalizmusához képest késői műveiben nem csak aktuálpolitikai, és személyes rossz sorsa miatt írt válságfilozófiát. A krízis-tanulmány után 1935-ben megjelent az *Európai ember válsága* című előadás, amelyben a fenomenológia új programját hirdette meg. Ebben az objektivitás előfeltevésének felfüggesztésére, minden korábbi univerzalisztikus fenomenológia tudományeszménnyel ellentétes alapvetésre épített. A szcientizmus ellenségeként úgy látta, hogy az irracionális náci ideológia hatalomra jutásának és szélsőséges térnyerésének oka a fanatikus tudományeszménnyel együtt járó immoralitás, ez taszította válságba az európai embert.

Az immoralitás ténye nemcsak a tudományok válságához kapcsolódik mélyen, hanem a 'én' saját primordiális szférájára vonatkozó elégtelen ismereteinek is köszönhető. Az ember társadalmi és kulturális lényként történő önelismerése abba a bizonyosságba beágyazott, hogy szubjektív perspektíváját kiindulópontként használva a 'másikra', az 'idegenre' vonatkozás aktusában objektív élményközösségre talál. Már Dilthey kidolgozta az ember egzisztenciális kettősségének alapstruktúráját a pszichofizikai életegység fogalmában.⁴³ Ezek szerint az ember fizikai világa és pszichikai világra vonatkozása, melynek tárgya fizikai életének mibenléte, társadalmi tényként nyer értelmet. Ezek szerint a társadalom az individuumok intencionális életközösségeként érthető meg, ahol az egyének céljaik, terveik, lehetőségeik részleges közösségének élményétől vezérelve együttműködnek. A társadalom az individuális érdekegyezések átmeneti célösszefüggése, valamint az ebben beálló változások hullámzó játéka. Dilthey számára a kooperációs készség, az adoptációs képesség nem következménye, hanem előfeltétele a társadalmi életnek. Fenomenológiai értelemben az 'én' primordiális adottsága az asszimilációs és asszimiláló attitűd. A faszizmus immoralitása abból ered, hogy ezt a fundamentálisan a saját szférához tartozó konstitutív szociális erőt cinikusan érvényen kívül helyezte, és értéktelenné tette. Az individuumok közötti különbségek tagadása vagy indifferens torzulásként történő kezelése arra utal, hogy bármilyen totalitárius társadalom doktrínája lényegében magát a társadalmi entitást számolja fel végérvényesen. A társadalom, mint szociokulturális életközösség eszménye a különbségben egzisztál.

Ezek szerint az asszimilációs helyzet, 'én' és 'te' egymásban adott és egymásból következő világra vonatkozása a szociokulturális életvilág konstitutív alaptulajdonsága. Fenomenológiai elemzése szempontjából sem a kritikátlan univerzalizmus, sem a parttalan szubjektivizmus nem járható út. A fenomenológia, mint az asszimilációs helyzet leírásának a szituációban rejlő viszonyok pozitív jellemzésére alkalmas eszköze szerint, minden asszimilációs helyzet lényege a

⁴³ Dilthey, Wilhelm 1974b: 90-99.

különbség: az asszimiláció egyéni karaktere és eltérő tartalma következményeként minden esetben szükségszerűen más és más, de fenomenológiai alapstruktúráját tekintve típusokba sorolható.

A fenomenológiai elemzés szempontjából tehát az asszimilációs helyzet leírásának eredménye, hogy az individuális esetek tartalmi különbségének elismerése és a formális, szerkezeti hasonlóságok közösségének belátása nem zárja ki az általános tipológia lehetőségét.

Az asszimilációs helyzet négy strukturális fenomenológiai alaptípusa

Az asszimilációs helyzet egyszerű fenomenológiai struktúrája az 'én' ('mi') és a 'te' ('ti' – más) relációjában leírható kontextus. A klasszikusként aposztrófálható alapeset mikor az 'én' ('mi') a befogadó, asszimiláló többség és a 'te' ('ti' – más) az 'idegen', asszimilálódó kisebbség. A szituációban rejlő asszimilációs kitettség a társadalomtudományi elemzések tipikus esete. A két fél szembenállásában tételezett feszültség forrása a szuverenitás-igény fenntartása a befogadó részéről, valamint az autonómia-igény megőrzése az *idegen* részéről. A kulturális (fizikai) érintkezés a másság identitást és mentalitást konstituáló alkotóelemként történő megtapasztalását teszi lehetővé az asszimilációs folyamatban. A történeti és a prehistorikus eredet variációinak egymás mellé illesztése, a nyelvi különbségből fakadó fordíthatatlanság kérdése, a befogadó és az 'idegen' hitéletének, rítusainak vagy mindennapi életgyakorlatának élménye tektonikus törést idéz elő mindkét fél eredeti homogenitás-élményében.

A kérdés nyilvánvalóan mindig ugyanaz. Vajon a másik szavai és tettei mit jelentenek? A 'idegen' fenyegetés-e a befogadó számára, illetve a befogadó veszélyforrás-e az 'idegen' számára? A szituáció jelölésére alkalmas másik dichotomikus fogalompár az asszimiláló és az asszimiláns (asszimilálódó) kategóriák. Az asszimilációs helyzet egyidejűleg rejti magában a lehetőségét annak, hogy az 'én' ('mi'), a befogadó, aki asszimilál és a 'te' ('ti') az idegen asszimiláns, illetve az 'én' ('mi'), a befogadó, aki az asszimiláns és a 'te' ('ti') az idegen asszimiláló. Hogy az asszimilációs helyzet folyamattá fejlődése esetén melyik változat jut érvényre, azt mindig az aktuális szituáció viszonyai határozzák meg. Mindenesetre a történelemből bőségesen állnak rendelkezésre illusztratív példák, ezért vegyük sorba az asszimilációs helyzet fenomenológiai értelemben megragadható strukturális alaptípusait.

Az asszimiláció klasszikus típusa – nevezzük így –, mikor az 'én' ('mi') a *befogadó, asszimiláló többség* reprezentációja, míg a 'te' ('ti' – más) az *idegen asszimilálódó kisebbség* képviselője. Erre érdekes példa lehet a 12-13. századi Magyarország területén élt mohamedán népek asszimilációjának története. Abu Hamid arab utazó tudósított arról, hogy II. Géza uralkodása idején az ország területén még ezrével találhatóak iráni nyelvű kálizok.⁴⁴ Az iszlám vallásukat titkoló és a nyilvánosság számára keresztényeknek mutatkozó kálizok valószínűleg a honfoglalás óta élhettek a Kárpát-medencében, és elsősorban a só- és borkereskedelemben játszottak fontos szerepet. Abu Hamid által említett másik jelentősebb mohamedán népcsoport az iráni nyelvet beszélő alánok, vagy jászok. Az iszlám

⁴⁴ Bartha Antal szerk. 1987:1099.

vallású népelemek még a 13. században is jelentős szerepet tölthettek be az ország életében és számos településen a lakosság többségét alkothatták.⁴⁵ A részletek elemzésétől eltekintve világos, hogy a fokozatosan megszilárduló és a nyugati kereszténység irányába elkötelezett magyar társadalom a merőben más kultúrát képviselő izmaelita népelemeket hatékonyan asszimilálta. A folyamatot segítette az is, hogy a kisebbség egzisztenciális érdekei, lévén viszonylag gyenge kapcsolatai nagyobb iszlám közösségekkel, főleg a kereskedelemre alapozott életforma lehetőségeinek sikeres kiaknázása érdekében rá volt utalva a keresztény magyar többségre. Bizonyítja ezt, hogy a történeti Magyarország területén autochton iszlám népesség a honfoglalás óta nem mutatható ki.

Befogadó asszimiláló kisebbség és az *idegen asszimilálódó többség* típusának remek kortárs példája lehet a Maros megyei Vajolán élő evangélikus cigányok esete. Vajola Erdélyben, Szászrégenhez közeli, a 14. századtól szászok által lakott kisközség. A 19. század második felétől a betelepülő roma lakosság fokozatosan került többségbe az egykézű demográfiai stratégiát követő szászokkal szemben. Érdekes ugyanakkor, hogy a vajolai romák a normakövetés eredményeként evangélikus vallásra tértek és a szászok értékrendjét szinte maradéktalanul átvették. Asszimilációjuk majdhogynem teljesnek mondható, bár a mindennapi érintkezésben nem váltottak a szász nyelvre, annak ellenére, hogy a Ceasulescu-érában felnőtt vajolai romák többsége beszélt szászul. A vajolai szászok az Észak-Erdélyből visszavonuló német csapatokkal együtt 1944-ben hagyták el szülőföldjüket. A helyben maradó, többségében roma lakosság azonban a szász kultúra számos jegyét mind a mai napig őrzi. Vajola esete nem az egyetlen Erdélyben. Szinte kísértetiesen hasonló asszimilációs folyamatok játszódtak le a Szebenhez közeli Szászújfaluban is. Itt a 14. századtól autochton szász népességhez asszimilálódó romák normakövetése napjainkban azt jelenti, hogy az Olténiából beáramló román népesség számára a kivándorolt szászok kultúráját a helyben maradt romák örökítették tovább.

A harmadik strukturális alaptípus, mikor a *befogadó asszimilálódó kisebbség* és *idegen asszimiláló többség* viszonyáról beszélünk. Erre jellemző példa lehet a 19. században a kanadai Quebec területéről New Englandbe bevándorló franciák története. Még az 1930-as években is több olyan francia nyelvű és francia többségű település volt található New Englandben, ahol a helyben élő angol-szász protestáns népességet a kanadai francia katolikus betelepülők intenzíven asszimilálták. A franciák asszimilációs sikerei ellentmondanak az általános elvárásoknak és okai számos szerencsés tényező együtthatásának. Ilyen volt a quebeci francia nyelvterület relatív közelsége, a francia anyanyelvű kanadaiak foglalkozási szerkezete, mely szerint főleg a malomiparban tevékenykedtek, ami biztos és független megélhetést biztosított számukra, valamint a betelepülők zárt társadalmi közössége, ami a csoportok tagjai közötti szoros rokoni kötelékek meglétét jelentette. Ezen tényezők elősegítették, hogy a franciák New England egyes körzeteiben relatív népesség-többletet alkossanak és asszimilálják az „autochton” angolszász protestáns lakosságot.

⁴⁵ 1221-ben III. Honorius pápa a magyarországi izmaeliták sokaságára és a veszélyre hívja fel a figyelmet, mely szerint a keresztények mohamedán vallásúak befolyása alá kerülhetnek. Bartha Antal szerk. 1987:1101.

Az asszimiláció negyedik strukturális alaptípusa, mikor a *befogadó asszimiláló többség* és az *idegen asszimiláló kisebbség* viszonyáról beszélhetünk. Erre az esetre is számos példát sorolhatunk. Például a normannok Angliában kisebbségként asszimilálták a keltákat, vagy gondolhatunk a honfoglaló magyarok és a Kárpát-medencében élő és a Dunántúlon többséget alkotó szláv népesség viszonyára.

Mind a négy említett típus esetében számos további példát sorolhatnánk. Úgy tűnik, hogy az asszimilációs helyzet négy strukturális fenomenológiai alaptípusa alkalmas az individuális asszimilációs esetek leírására, tipizálására, csoportosítására. A további kutatások tisztázhatják, hogy melyik típusnak feleltethető meg a legtöbb asszimilációs helyzet. A fenomenológiai alaptípusok osztályozási eszközként történő bevezetése lehetővé teszi továbbá, hogy az asszimiláció minősített esetei között – kulturális, vallási, etnikai, nyelvi – megteremtsük az elemzéshez nélkülözhetetlen közös fogalmi alapokat. E kérdések kimunkálása azonban egy újabb tanulmányra háruló feladat.

2. Az asszimiláció fogalmának etimológiai-filológiai elemzése⁴⁶

1) Latin nyelvi hagyomány

Az asszimiláció eredeti jelentése szerint, ahogy a kifejezés etimológiai elemzése ezt világossá teszi, lényegét tekintve mindig valamiféle hasonuláshoz köthető változást jelent. Az *assimulo* ige alapjelentése szerint ugyanis valaminek, valami máshoz történő hasonlóná válását hivatott kifejezni. A latin nyelvi gondolkodás szerint a külső, az alak és a forma szerinti hasonlóság asszimiláció: például „*az isteneket az emberi alakhoz hasonlóná tenni*”.⁴⁷

A hasonlóná válás, vagy hasonulás az utánzás eszközének segítségével megvalósuló mozzanat. Quintilianus a festő tevékenységének lényegét az utánzásban, mint az eredetinek egy, a másolatban maradéktalanul leképzett látvány létrehozásának képességében látja. „*A festő miután az utánzás szabályát megértette, utánozni fogja mindazt, amit észrevett*”.⁴⁸ Amennyiben a festő ésszel befogja, megragadja az utánzás általános elvét, lehetőséget nyer a dolgok hiteles ábrázolására, vagyis a festés, az eredetihez történő hasonlóná tétel művészete függ a tevékenység előfeltételeként rögzített szabály tudatosításától.

A latin *assimulo* jelentése azonban nem merül ki az utánzás, mint azonoságra irányuló intenciózus törekvés értelmében. Ovidius Vertumnus-szal, az etruszk Volsiniiből átvett és Rómában a változékonyság, az időjárás istenségeként számon tartott églakóval kapcsolatban írja: „*Jött, a fején festett szalagokkal is, egy napon arra, botra hajolt, a halántékán ősz fürtjei lengtek, mímel anyókat, és így lép be a szépfüvű kertbe*”.⁴⁹ Az *assimulo* alapjelentései közé tartozik, hogy valaki valamit színleg utánoz, tetteti magát, színlel. Képes, arra hogy céljai érdekében elleplezze magát, másnak mutassa, mint aki valójában. Az *assimulo* olyan elrejtőzés, amit nem a mögötte rejlő szándék minősít, hanem az, hogy mennyire sikeres. Plautus *Epidicus*-ban a főhős úgy tetteti magát, mintha együgyű, bárgyú lenne, hogy környezetét megtéveszse – és ebben, ahogy a darab cselekménye árulkodik erről, sikerrel jár.⁵⁰

A latinok az asszimiláció fogalmához kötött folyamatot azonban nem egypólusú jelenségként fogták fel. Az asszimiláció alkalmazott bölcsesség, és a fogalom pozitív jelentéstartalmának ékes bizonyítéka a korai Róma története, valamint az ennek identikus gyökerét képező eredetmonda, az Aeneas.⁵¹

Tény, hogy Rómából, az i.e. 6. században még jelentéktelen Tiberis-parti városból három évszázad alatt az Ókor legerősebb államalakulatává fejlődő Biro-

⁴⁶ A tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

⁴⁷ „*deos in ullam humani oris speciem assimilare*” Tacitus: Germania 9. „*Egész Britannia alakját Livius, mint a régiek, Fabius Rusticus pedig mint az újabbak közül a legékesebb szavú szerző, hosszúkás négyzöghöz, vagy kétélű fejszéhez hasonlította.*” Tacitus: Agricola 10.

⁴⁸ „*pictor, percepta semel imitandi ratione, assimilabit quidquid acceperit*” Quintilianus 7. A szövegben a „szabály” etimológiai értelemben az ésszel felfogható dologra vonatkozó utalás: *ratione* – ésszel felfogott elv (*reor, raeri, ratus sum* – vél, gondol, úgy tart).

⁴⁹ „*immitens baculo assimilavit anum*” Ovidius: Metamorphoses 14: 655 (Devecseri Gábor fordítása).

⁵⁰ „*me sic assimilabam, quasi solidum*” Plautus: Epidicus 3.3.40.

⁵¹ Lásd részletesen jelen kötet első írásában!

dalom a különböző eredetű, nyelvű, társadalmi berendezkedésű, kultúrájú és vallású népek, mondhatni olvasztótégelyévé vált. Lényegében az etruszk gyámkodástól történő megszabadulás idejétől (i.e. 5. század) egészen az első pun háborúig Róma számos háborút vívott sikeresen a szomszédos itáliai törzsek ellen, valamint a létét fenyegető hódító népekkel szemben.⁵² Róma politikai és gazdasági jelentőségének növekedése azonban nem csak fokozódó katonai lehetőségeinek következménye, hanem elválaszthatatlan volt a meghódított területeken folytatott tudatos asszimilációs politikától, vagyis a meghódítottaknak a hódítókhoz való hasonlóságot tételétől.⁵³ A módszeres szívóssággal létrehozott birodalom gazdasági sikereit a győzedelmes háborúkban megtermelt anyagi források hatékony felhasználásával – infrastruktúra, intézményrendszer és ütőképes hadsereg kiépítésével –, a város tradícióinak, vallásának és kultúrájának transzportálásával, és a rabszolgotartás magas fokon szervezett hatékonyságával érte el. Az afirmatív asszimilációs szemlélet a latin fogalomhasználatban pontosan tetten érhető volt.

Úgy tűnik, hogy a kortárs társadalomtudományi nyelvhasználatban bevett asszimiláció fogalom jelentéstartalma elválaszthatatlan a kifejezés etimológiai gyökereitől. Az asszimiláció számot tart a hasonulás képességére. Asszimilálódni: elsajátítani egy másikat, a sajáttól eltérő életvilág normáit, értékészletét. A befogadó csoportba történő maradéktalan integráció feltételezi a nyelvet, a szokásokat, a közösség történelmének, hagyományainak ismeretét. Az elsajátításban az utánzás képességének meghatározó szerepe van, hisz a passzív tanulás lényeges eszköze, és így módon az aktív, interiorizált és alkalmazott ismeretmező megalkotásának fontos eleme.

Az utánzás az asszimiláció kulcsmozganata – ugyanakkor semmit nem árul el az asszimilálódó csoport, vagy személy intencióiról, vagyis arról, hogy az elfogadás, vagy éppen a disszimilációs szándék elleplezése érdekében végrehajtott cselekvés-e. Az utánzás az asszimiláció formai, vagy másként fogalmazva a közvetlenül megfigyelhető feltételeinek elsajátítására alkalmas eszköz.

Ezen túl, a hasonulás mellett a sikeres asszimiláció számot tart a tettető önfogadtatás képességére is, hisz az elsajátított szerepkészlet hiteles, meggyőző képviselője, az *imitációs* készség az asszimilációs folyamat meghatározó eleme. Az asszimiláló közösség szempontjából az egykor volt idegen immár befogadó csoporthoz tartozásának bizonyítéka az asszimilálódó elkötelezettségének demonstratív kimutatása.⁵⁴

⁵² Az időszak számos konfliktusa közül kiemelkedő jelentőségű volt a volscusokkal és az aequusokkal i.e. 496-ban, Vei etruszk város ellen 406-396 között, a 387-360-ig a gallok ellen viselt háborúk. Továbbá a három samnis háború (i.e. 343-341, i.e. 327-304, i.e. 298-290), melyek következményeként Róma Közép-Itália ura lett, illetve a tarentumi háború (i.e. 280-272), amely a dél itáliai görög gyarmatvárosok meghódítását eredményezte.

⁵³ Jól illusztrálja ezt az i.e. 340-338. évi latin háború, melynek befejeztével Róma a latin polgárjogot kiterjesztette a latin városok lakóira.

⁵⁴ Érdekes felmérések láttak napvilágot a 2001. szeptember 11-i new yorki merénylettel kapcsolatos társadalmi csoportreakciókkal kapcsolatban az Egyesült Államokban. Általánosan feltűnő volt, hogy a hazafiság, a patriotizmus demonstratív szimbolikus jegyeit a többségében perifériális helyzetben található feketék viselték, és ez a csoport követelte a legkeményebb fellépést a terrorizmus ellen. A feketék türelmetlensége és érzelmi elkötelezettsége valójában az osztálytársadalmi elfogadtatás érdekében alkalmazott ösztönös eszköz volt. Lásd forrásként: (www.fairhousing.jmls.edu/CONFERENCE/2002-04-12/JimCarr.pdf)

A fogalom filológiai elemzésén keresztül megragadható jelentésből azonban, úgy tűnik, kireked az asszimilációs folyamatnak a modern társadalomtudományi gyakorlat szempontjából meghatározó másik összefüggése, mely szerint az asszimiláció nemcsak a hasonulás (utánzás) eszközével magvalósított elfogadás és színlelt tettetéssel elért önellfogadtatás, hanem egyúttal mindig befogadás is. Az asszimiláció kétpólusú, diszkurzív folyamat. A fogalom etimológiai megközelítése a kérdésnek erről a vetületéről, akárcsak az asszimilációs folyamatban lejátszódó események általános tartalmáról, nem tudósít.

Ugyanakkor megállapítható, hogy az asszimiláció fogalmának etimológiai elemzését célzó kísérlet nem merül ki a latin hagyomány vizsgálatában, hisz alapvetően két további fontosabb – német és angol – nyelvi hagyományra támaszkodhat. Az eredeti latin nyelvi gyakorlatból csak a jelentéshorizont formai kereteit hámozhatjuk ki.

2) Német hagyomány

Az *Aneignung* főnevet a németben előszeretettel alkalmazzák az *Assimilation* kifejezés szinonimájaként. Az *Aneignung* első meghatározása szerint bevett jogi szakterminus, melynek jelentése: gazdátlan dolog jogszerű, eltulajdonlás útján történő birtokba vétele (elsajátítása).⁵⁵ Ugyanakkor az *Aneignung* általánosan elterjedt értelemben valaminek a bensővé tétele (*Sich-zu-eigen-Machen*), például valami idegen „szellemi produktum”, tapasztalat, ismeret, készség, szokás, szemlélet átvétele.⁵⁶ Az *Aneignung* jelentéskomplexitása más európai nyelvek gyakorlatával összehasonlítva feltűnő eltéréseket mutat a jogi értelemben vett tulajdonképzés kifejezésére alkalmazott fogalom – angol *appropriation*, francia *appropriation*, spanyol *apropiación* –, valamint az ismeretek, tapasztalatok, készségek, szokások organikus elsajátítására használt kifejezés – angol *assimilation*, francia *assimilation*, spanyol *assimilación* – megkülönböztetésének logikájával szemben.

Az *Aneignung* jelentés-telítettsége elválaszthatatlan az asszimiláció természetfilozófiai értelmezésétől, melyet Hegel az Enciklopédia második kötetében valósított meg.⁵⁷ Hegel minden olyan folyamatot az asszimiláció fogalma alá rendel, amelyben egy organizmus a számára külsőlegesen adott, nem szervesen velejáró jelenséget, mint szubjektívet, bensővé tett lényegyet képes elsajátítani, vele azonosulni.⁵⁸ Hegel szerint az asszimilációnak alapvetően három formáját különböztethetjük meg.

Első, teoretikus formája szerint az asszimilációs folyamat az asszimilált dolog külső formája iránti érzékenység, „határozott érzés”.⁵⁹ Hegel értelmezése

⁵⁵ Német Polgári Törvénykönyv § 958.

⁵⁶ Duden Wörterbuch 1976. 1. kötet 129.

⁵⁷ Hegel, G. W. Friedrich 1979:347. §. (415-423.)

⁵⁸ Hegel az asszimilációs folyamat lényegének szemléltetésére a csírázó mag példáját alkalmazza. „A mag csak kívülről terjesztve csírázik, s az alakulás megoszlása gyökérre és levélre maga is megoszlás a föld és a víz irányába, s a fény és a levegő irányába: a víz beszívására, s a víz asszimilációjára, amelyet a levél és a kéreg, valamint a fény és a levegő közvetít.” Hegel, G. W. Friedrich 1979:347.§ (416.)

⁵⁹ Hegel, G. W. Friedrich 1979:357.a. § (471.)

szerint az asszimilációs folyamatban az elsajátítás gondolatilag kétszeresen reflektált esemény. Egyrészt a külső – a tapasztalatilag adott külvilág – iránti érzékenység révén az érzést tápláló ember tudatába jut saját érző voltának, vagyis birtokába jut saját öntudatának.⁶⁰ A reflektált tudat érzékelésének előfeltétele tehát a külvilág iránti érzékenység. Az érzékenységgel adódó észlelés azonban nem passzív azonosítás, hanem aktív elsajátítás. Ahogy Hegel fogalmaz; „*A tartalom bennem ugyanaz, mint künn, csak a forma különbözik. Így a szellem tudata csak, mint öntudat van: azaz ha külső tárgyra vonatkozom, egyúttal a magam számára vagyok.*”⁶¹ Elvonatkoztatva az inkriminált szövegrész szellemfilozófiai olvasatától, valamint természetfilozófiai alkalmazásától,⁶² az asszimiláció olyan folyamat, melynek lényege a külvilág iránti érzékenység révén tapasztalatként adott dolog bensővé tétele oly módon, hogy maga a személy – akire a folyamat vonatkozik – új kontextusba kerülve reflektál saját, tartalmi értelemben módosult identitására. Hegelt parafrázálva, az asszimiláció olyan folyamat, mely a befogadónak a külső megtapasztalásából következő szellemi átlényegülését jelenti, és nem csupán konstitutív szociokulturális mozzanat, hanem minden tudatosság forrása, bármely ismeretelmélet előfeltétele.

Másrészt az asszimiláció reális gyakorlati viszony.⁶³ Hegel elgondolása szerint ebben az összefüggésben az asszimiláció „*a külső tárgy mechanikai megfogása*”, „*a külsőség átalakulása szubjektív egységgé.*”⁶⁴ Az első megközelítéssel szemben az asszimiláció, ahogy az emésztés, a táplálkozás példája mutatja, szerves fizikai, biológiai, szubsztanciális elsajátítása az anyagi világnak. Az asszimilációban az ember nemcsak szellemi, de fizikai viszonyba is kerül környezetével és ez ugyancsak megkerülhetetlen feltétel. Az emberi szervezet asszimilációs munkája a fizikai környezet elsajátítása oly módon, hogy a befogadó anyagi értelemben átlényegíti, és ezáltal feloldja magában a tapasztalatilag adott világ meghatározott kontextusait.

Hegeli értelemben az asszimiláció harmadik formája az ideális elméleti és a reális gyakorlati folyamat ötvözete, amit – követve a hegeli logikai triáda (tézis, antitézis, szintézis) sorozatát – művészi ösztönként ismerhetünk meg. „*A művészi ösztön első formája, amelyet már korábban érintettünk, fészkek, barlangok, fekvőhelyek ösztönszerű építése, hogy mindaz, ami körülveszi az állatot, hacsak forma szerint is, az övé legyen. ... A művészi ösztön másik oldala az, hogy sok állat maga készíti fegyvereit, pl. a pók a hálóját, mint tápláléka megszerzésének eszközt.*”⁶⁵ A művészi ösztönként felfogott asszimiláció azt jelenti, hogy az asszimiláló a külső világ elsajátítása révén bensővé tett tapasztalati ismeretet, mely alapján magát mint öntudattal rendelkező lényt felismeri, a környezet átalakítására, optimalizálására használja fel. Az asszimiláció tehát alkalmazott tudás.

⁶⁰ „*Az érző lény tehát viszonyban van mással, amely közvetlenül, mint az enyém van tétélezve.*” uo.

⁶¹ uo.

⁶² Az asszimiláció fogalmát nemcsak a modern társadalomtudományok, hanem a természettudományok is beépítették frazeológiájukba. A biológia és a geológia terminológiájának bevett fordulata. Hegel eredetileg az asszimilációs folyamatot szublimációként írta le. A folyamat lényege az integráló mozzanat, melynek eredményeként a külső anyagi tapasztalat interiorizálása a belső tartalmi és organikus viszonyokat átalakítja, és egyben magasabb minőségű létezővé szublimálja.

⁶³ Hegel, G. W. Friedrich 1979:359. § (475.)

⁶⁴ Hegel, G. W. Friedrich 1979:363. §.(485.)

⁶⁵ Hegel, G. W. Friedrich 1979:365. § (502.)

A fenti következtetések igen érdekesek az asszimiláció fogalomtörténetének szempontjából. Úgy tűnik, hogy a hegeli értelmezés a fogalom – eredetileg a latin nyelvi hagyományban közvetített – formalizált jelentését kiegészíti, és megvilágítja az asszimiláció kifejezéssel jelölt folyamatban végbemenő változás, átalakulás tartalmi összefüggéseit. Az asszimiláció ebből következően nem egy konkrét, meghatározott, technikai értelemben rögzített jelenség megnevezésre alkalmas leíró fogalom, hanem analitikus és esszenciális kategória. A hegeli interpretáció általános törekvéseit követve – de rendszerfilozófiai igényeitől elvonatkoztatva –, kísérletet tehetünk az asszimiláció egy tágabb definíciójának megadására. Ezek szerint az asszimiláció az emberi gondolkodás alapvető ontológiai, episztemiológiai, teleológiai és etikai státuszát, valamint tulajdonságait paralel megjelenítő és értelmező folyamat. Amennyiben tehát, egyrészt az asszimiláció a tudat reflexív világra-vonatkozása, a külvilágra irányuló érzékenység, elsajátítás képessége, akkor ontológiai értékét tekintve, fizikai és intellektuális értelemben egyaránt minden emberi létmód előfeltétele. Másodsorban, ha az asszimilációs folyamat egyúttal a tapasztalatként elsajátított és interiorizált külvilágra vonatkozó ismeretek forrása, akkor episztemiológiai jelentőségét tekintve be kell látnunk, hogy valójában minden, a szellem fennhatósága alá rendelt teljesítmény egyfajta asszimilációs folyamatból származtatható következmény. Harmadrészt, ha az ember világra-vonatkozásának leírására alkalmas kitüntetett fogalomként kezeljük az asszimilációt, akkor a beállítódáshoz köthető (cseppet sem elhanyagolható) törekvés a folyamat végső értelmének valami magasabbrendű céllal való összekapcsolása. Az itt megjelölt attitűd nem feltétlen metafizikai karakterű alapállásként magyarázható, amennyiben belátjuk, hogy az asszimilációs világra-vonatkozás olyan identitás-konstitutív mozzanat, ahol a külső tapasztalatilag adott és a belső intellektuálisan alkotott világ találkozása magyarázatot követel. Negyedszer, de nem utolsósorban, az asszimiláció folyamatára vonatkozó minden következtetés felszólító értelmű etikai jelentéstartalma, hogy a témáról való gondolkodásnak számot kell vetnie a külvilág elsajátításával járó következményekkel. A folyamat következtében beálló változások nemcsak az asszimilált környezetet, de magát az asszimilálót, és ezáltal a folyamat kezelésére kialakított rutinszerű gyakorlatot is megkérdőjelelik. Az asszimiláló az asszimilációban asszimilálódik. Talán mulatságosan hat a fogalomhalmozásnak ez a módja, ugyanakkor a meghatározás nagyon pontosan jelzi, hogy az asszimiláció plasztikus folyamat, ami ugyanúgy nem zárható le, ahogy a rá vonatkozó polémia sem. Be kell látni, hogy az asszimiláció tágabb meghatározása csak közvetve képezheti alapját eredeti célunknak, a fogalom társadalomtudományi alkalmazását célzó általános elemzésnek.⁶⁶

⁶⁶A Hegelnél koncentráltan megjelenő asszimiláció-értelmezés erőteljes hatást gyakorolt a 19. század második felének német filozófiai gondolkodására. Anélkül, hogy akár csak kicsit bővebben esne szó a témáról, talán érdekes megjegyezni, hogy Nietzschének az asszimiláció folyamatára vonatkozó megállapításai rendkívül hasonlóak Hegel következtetéseihez. Nietzsche M III/1-es jegyzetfüzetében hátrahagyott I [315] jelzetű töredékben (Friedrich Nietzsche: *Új felvilágosodás*. Budapest. Osiris/Gond, 2001. szerk. Hévízi Ottó) az asszimilációt olyan *modus cogitandiként* nevezte meg, melynek jellemzője az organikus szimplifikáció, ami a társadalmi élet kialakulásának egyik központi mozzanata. Ugyancsak érdekes párhuzam, hogy Nietzsche, akárcsak Hegel, a táplálkozás és az élelemkeresés példáját használják az asszimiláció szemléltetésére. Természetesen a kor természettudományos gondolkodásának általános fiziológiai ismereteit mindkét szerző álláspontja tükrözi, de ez nem kisebbíti a jelentőségét, hogy az asszimilációt mindketten alapvető

3) Angol hagyomány

A rendelkezésünkre álló harmadik nyelvi hagyomány, amely az asszimiláció fogalmával jelölt folyamatot módszeresen értelmezte: a modern, elsősorban angolszász társadalomtudományi gyakorlat.

A *Cambridge Dictionary* asszimilálni címszóhoz három angol szinonimát ad meg lehetséges körülírásként. A *to take in* (bevesz, befogad, magához vesz); a *fit into* (egymásba illeszt, összhangba hoz), és a *become similar* (hasonlóvá válik) kifejezések rávilágítanak arra, hogy az angol nyelv szemléletében az asszimiláció folyamatának aktív és passzív mozzanata nem differenciált. Ugyanakkor első pillantásra világos, hogy az angol nyelvi tapasztalat ötvözi a latin és a német megközelítés eredményeit. Pontosabban, az angol nyelvi alkalmazás a deskriptív latin terminus jelentéstartalmát kiegészítette a német filozófiai hagyomány következtetéseivel. A helyzet azonban a látszat ellenére közel sem ilyen egyértelmű, ugyanis a modern társadalomtudományi nyelvhasználatban az asszimiláció fogalmának jelentése körül meglehetősen nagy zűrzavar uralkodik. Ugyanakkor a tisztázatlan helyzet megfelelő alapot teremt arra, hogy kísérletet tegyünk az asszimiláció fogalmát célzó szűkebb definíció megadására, amely ugyancsak nélkülözhetetlen lehet az általános asszimilációelmélet kidolgozásához.

Az asszimiláció fogalmát a kortárs társadalomtudományi diskurzusban övező egyetértés hiányát csak részben vezethetjük vissza a fogalom fejlődéstörténetének, etimológiai-filológiai és filozófiai tradíciójának nem elégséges ismeretére. A problémák egyik forráscsoportja terminológiai, míg a másik történeti természetű.

A terminológiai zűrzavarral az érdeklődő olvasó már az első szótár kézbevételekor szembesülhet. Például Charlotte Seymour Smith meghatározásában az asszimiláció: „*az akkulturációs folyamat egyik következménye, mikor egy kisebb vagy alárendelt csoport felszívódik egy nagyobb vagy domináns csoportban és*

konstitutív folyamatként kezelik. Sőt Nietzsche esetében a fogalom absztrakciójának új alkalmazása a szellemtudományi interpretáció, majd a társadalomtudományi adoptáció előtt nyit teret. „*Eleinte asszimiláció a műhöz, később asszimiláció a mű alkotójához, aki csak jelekben beszélt!*” – írta Nietzsche az M III/4b jelzetű, 1883 nyarán keletkezett töredékben. Anélkül, hogy belefelelkeznenk Nietzsche *Így szólott Zarathustra* IV. könyvéhez írt jegyzeteinek elemzésébe, úgy tűnik az asszimiláció logikájának hegeliánus hatástörténetét nem szabad alábecsülni. Természetesen további értelmezésre váró feladat lehet annak vizsgálata, hogy az asszimiláció fogalma milyen gondolati fejlődés következményeként telítődött a Hegelnél kimutatott esszenciális és egzisztenciális jelentés-tartalommal. Nyilvánvaló, hogy a téma kifejtése szempontjából megkerülhetetlen forrás Kant első kritikájában az észlelésfolyamatról, az észleltről és az észleltség kérdéséről írt eszmefuttatása (Lásd Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* – transzcendentális elemtan / logika / analitika / alaptételek analitikája / alaptételek rendszere / szintetikus alaptételek részt, ahol Kant a szemlélet, észrevezés, és tapasztalat kérdéskörét elemzi!) Sem Kant, aki a percipiálás folyamatát, sem a kantí gondolatot értelmező heideggeri olvasat, amely a kérdés egzisztenciális tartalmát elemzi nem használja az asszimiláció kifejezést, (Lásd Martin Heidegger: *A fenomenológia alap-problémái*. (Budapest, Osiris/Gond, 2001.) 8.§. *A lét-, illetve a létezésfogalom Kant által adott magyarázatának fenomenológiai analízise* című részt!) noha könnyen behelyettesíthetnénk a citált szöveghelyekre. A szellemtudományok megalapozását kísérő hozzávetőlegesen Kanttól Heideggerig terjedő filozófiai vita bemutatása, vagy elemzése nem lehet feladatunk. Ugyanakkor az asszimiláció értelmezésének szempontjából a témakörre vonatkozó jelzésszerű utalás, vagyis annak rögzítése, hogy az asszimilációs folyamat tágabb értelemben vett elemzése a 19. század filozófiai gondolkodása számára fontos feladat volt, megkerülhetetlen.

*kulturális értelemben megkülönböztethetetlené válik.*⁶⁷ A definíció az asszimiláció kérdését az akkulturáció problematikájának származtatott következményeként mutatja be, mint állapotot, vagyis a teljes kulturális csere eredményeként bekövetkező helyzet leírására alkalmas fogalmat. Sőt: „*az asszimiláció koncepciója a modern antropológiában, széles körben megkérdőjelezett, hisz a legtöbb szerző az eltérő szociokulturális rendszerek között megvalósuló érintkezés, a kulturális csere és a társadalmi dominancia különböző dimenzióit érintő vizsgálatkor a sokkal körültekintőbb eljárás mellett érvel.*”⁶⁸

A fenti idézetből két egyértelmű következtetés vonható le. Egyrészt az asszimilációval szemben komoly, tudománytörténeti okokra visszavezethető előítéletek működnek, melyek elosztatása nem egyszerű feladat. Másrészt, az asszimiláció fogalmának az eddigiekben bemutatott három etimológiai hagyományból kibontakozó jelentéskomplexumát néhány szerző igyekszik más, éppen divatos fogalmakra ráterhelni. A vállalkozás sikere azonban kétséges.

Az inkriminált idézet összefüggésében az *akkulturáció* fogalma jelöli a társadalmi-kulturális változás folyamatának egészét, ami az asszimilációt, mint állapotszerű következményt eredményezi. Ezek szerint egy „külföldi”, vagy kisebbségi kultúra individuális tagja (tagjai) elsajátítja a befogadó kultúra nyelvét, szokásait, értékeit. Az akkulturáció ebben az összefüggésben kulturális asszimiláció, ami meghatározza, rögzíti azokat a lehetőségeket, melyek az asszimiláció, mint szociális (strukturális) integráció következtében az asszimilálódó személy előtt megnyílnak. Jelen meghatározás azonban ellentmondást rejt. Az akkulturáció tisztán kulturális folyamatként történő leírása félreértéshez vezet, hisz azt sejteti, hogy a kulturális integráció elképzelhető a társadalmi intézményhálótól független folyamatként.

Úgy tűnik, a két fogalom jelentéstartalma kiegészítő és nem alternatív értelmű, bár az akkulturáció mindig leírható egyfajta kulturális asszimilációként, ugyanakkor nem minden asszimiláció jár együtt akkulturációval. A két fogalom közötti viszony csak látszólag hierarchikus, valójában az asszimiláció különböző minősített eseteiben eltérő arányokban elegyedő és eltérő mértékű adaptációs aspektusok és értelmezési perspektívák keveredéséről van szó. Mivel az asszimiláció integráló értelméből következik, hogy minden olyan társadalmi, kulturális változást magába foglal, ahol a domináns kultúrához való alkalmazkodás, idomulás, vagy elfogadás ténye megfigyelhető, könnyen belátható, hogy az akkulturáció egyidejűleg szociális és kulturális esemény, hisz a kultúra fogalmának kumulatív értelme nélkülözhetetlen előfeltételként tart igényt arra a társadalomra, amely legitimálja, tartalommal telíti. Az asszimiláció és akkulturáció fogalmával jelölt szociokulturális változások közötti kapcsolat interdependens, ahol az értelmezés szempontjából az akkulturáció az asszimiláció egy kitüntetett aspektusaként jellemezhető.

Az akkulturáció kitüntetett szerepének hangsúlyozása a „*kulturális érintkezés következtében kialakuló csere és akkomodációs helyzetek leírására*”⁶⁹ azonban szükkeblű kísérlet, mert a kultúra fogalmának olyan széles értelemben vett alkalmazását követeli meg, amely parttalan univerzalizmusba fullad. Hisz mi is a

⁶⁷ Dictionary of Anthropology, 18.

⁶⁸ uo.

⁶⁹ Dictionary of Anthropology, 1.

társadalmi ember életvilágában végbemenő változás, amely a kultúra fogalmának terrénumán kívül tematizálható? Ám még komolyabb értelmezési problémának tűnik, hogy az akkulturáció fogalma képtelen a kultúrán belül végbemenő – tehát nem „kultúraközi” – asszimilációs folyamatok leírására.

Az asszimilációs változás megjelölésére manapság alkalmazott másik közkeletű kifejezés az *adaptáció*. Látni kell azonban, hogy az adaptáció, eredetileg a biológiai evolúció jellemzésére alkalmazott fogalom volt, mely csak áttételes társadalomelméleti konnotációval rendelkezik. Az adaptáció az élő szervezet fiziológiai és magatartás változásait írja le, melynek eredménye a megnőtt túlélési valószínűség egy adott környezetben. Az evolúciós adaptáció generációról generációra javuló és specializálódó illeszkedési, alkalmazkodási képességet biztosít. Ebben az összefüggésben az adaptáció fogalma elválaszthatatlan az általános fejlődés koncepciójától. Az asszimilációs változásnak ellenben nem szükségszerű jellemzője a fejlődés, pontosabban a fejlődés, mint normatív, vagy regulatív esemény. Az asszimiláció és az adaptáció között leírható egy másik lényeges különbség is.

Az asszimiláció az idegen szokás, érték stb. befogadása és saját bensővé lényegítése ugyanis társadalomtudományi értelemben nem azonos az idegen norma mechanikus átvételével, mint adaptációs stratégiával. Az asszimiláció és adaptáció megkülönböztetése nem formális különbségtétel, hanem annak rögzítése, hogy a szociokulturális életvilág változásainak leírására szolgáló terminológia a folyamat más és más szintjeinek jellemzésére alkalmas. Az asszimiláció fogalma számára fenntartott jelentéstöbblet azt fejezi ki, hogy az adaptációval szemben az asszimiláció végső soron organikus átvétel, vagyis az újonnan elsajátított ismeret nem csupán strukturális változásokat eredményez, hanem mindig mélyreható tartalmi következményekkel jár. Ettől eltekintve az adaptációs stratégia alkalmas terminus lehet az asszimiláció folyamatában megfigyelhető tendenciaszerű változások jellemzésére, leírására.

A rivalizáló fogalmak kavalkádjából érdemes még kiemelni az *akkomodáció* kategóriáját. Az akkomodáció jelentéstartalmát talán legjobban az alkalmazkodás, igazodás, hozzáilleszkedés kifejezésekkel írhatjuk körül. Az akkomodáció ugyanakkor a szociokulturális változásnak csak az integráló mozzanatát jelöli, ellentétben az asszimilációval, amely a hozzáilleszkedés következtében beálló szükségszerű differenciálódásra, elkülönülésre is határozottan utal. Ugyanakkor az akkomodáció alkalmas terminus az asszimiláció integráló aspektusainak szemléltetésére.

Az asszimiláció fogalmához köthető terminológiai zűrzavar másik forráscsoportja tudománytörténeti értelemben az amerikai szociológia és antropológia asszimilációs elméleteinek szinte követhetetlen sokszínűségéből, eltérő, sokszor ellentmondó elképzeléseiből eredeztethető. A nativizmus, a *melting pot*, vagy a kulturális pluralizmus szerzői közötti koncepcionális különbséget csak tetézi, hogy a szerzők elméleteik megfogalmazását más és más perspektívából igyekeztek megalapozni. Az európai társadalomelméleti hagyomány nem szentelt hasonló intenzitású és módszeres kutatásokat az asszimiláció témakörének. Ugyanakkor látni kell, hogy manapság, egyelőre főleg esettanulmányok szintjén ugyan, de az európai politikai és gazdasági egységesülési törekvéseknek köszönhetően körvonalazódnak az asszimilációkutatás – szükségszerűen elkövetkező – reneszánsza.

Az asszimiláció fogalmának az akkulturáció, az adaptáció valamint az akkomodáció fogalmával megvalósított rövid összevetése lényegében kijelöli azt a szűkebb értelmezési tartományt, ahol az alkalmazott társadalomtudományi kutatás az asszimiláció témájával foglalkozhat. Ezek szerint az asszimilációs folyamat tágabb értelemben vett definíciójában adott jelentéstöbbletet – ontológiai, episztemológia, teleológiai és etikai – az értelmezés elmélyítéséhez alkalmas háttérismeretként tartjuk számon, de nem tekintjük az elemzés közvetlen céljának. Az asszimiláció fogalmát társadalomtudományi értelemben fenntartjuk annak a folyamatszerű változásnak a leírására, mikor egy konkrét csoport vagy egyén etnikai, kulturális, nyelvi, vagy vallási státusza, összefoglalva; a szociokulturális életvilág feltételrendszere részlegesen, esetleg teljes mértékben, a természetesen adott külső környezet megváltozásának következményeként módosul. Úgy tűnik, hogy az asszimiláció fogalmának ebben a jelentés-összefüggésben való kimunkálása és alkalmazása előfeltételezi, hogy elemzésünk számára a tágabb értelemben vett definíció kezeléséhez szükséges ismereteket is igénybe vesszük koncentrálnva arra, hogy elemzett fogalmunk jelentéshorizontját ne lazítsuk fel, vagy tágítsuk ki túlságosan.

3. Az asszimiláció és identitásváltás küszöbén: egy észak-erdélyi református magyar szórvány, Domokos esete⁷⁰

Domokos iránti fokozott érdeklődésünk 1996. nyarán kezdődött, mikor első alkalommal töltöttünk hosszabb időt a községben. Egy szép nyári napon helyi vezetőnkkel a Ciblesen jártunk kirándulni, mikor hirtelen támadt nyári zápor órákra beszorított bennünket a csobánok esőállójába, egy roppant egyszerű három oldalról nyitott tákolmány alá. A vihar dübörgése szolgáltatta „zenei” háttérét annak az emlékezetes első beszélgetésnek, amely a domokosi, illetve tágabb értelemben a Láposi-medence szórvány magyarságának asszimilációjára irányuló kérdéseket, éppen a szituáció extrémításának okán, drámai erővel vetette fel. Vezetőnk, aki negyvenes éveinek közepén járó egyedülálló férfi volt, saját sorsán keresztül tárta fel előttünk a nyelvromlás, az identitásvesztés és mentalitásváltás, olvasatában tragikus folyamatát. Számára a depraváció legfontosabb tünete – meglehetősen szentimentális érvként – az volt, hogy a helyi közösségből kimúlt az éneklés szeretete. Erről egyébként később is igen sokan és fájdalmasan beszéltek. De mi is vezetett ide, a még nem is oly régen virágzó falu lassú felszámolásához, önfelszámolásához? Jelen tanulmányban a kérdésre adható lehetséges válaszok egyikét az asszimilációkutatás fogalmi keretei között kíséreljük megadni.

Domokos (Dămăcușeni) a Ciblesről hegyről lefutó Szócs és Lápos patak találkozásánál található, alig két kilométerre a járásközponttól, Magyar-Lápostól. A község fekvésére jellemző, hogy a Láposi-medence egyik legmélyebben fekvő települése, ezért a székelyföldi medencékhez hasonlóan a klimatikus viszonyai meglehetősen szélsőségesek. A környéket a Cibles 1840 m magas vulkáni kúpja uralja, mely légvonalban mindössze 20 km-re található északkeleti irányban.

Domokost az oklevelek 1325-ben említik először Szócsfő néven. Benépesedésére vonatkozóan biztos források nem állnak rendelkezésre. Kádár József feltételezése szerint Domokos lakói esetleg Kővár őrségéből rekrutálódtak. A katona népességtől származó lakosság mítoszát mindenesetre csak tovább mélyítette a domokosiak helytállása az 1848-49-es szabadságharcban. Kádár történeti kutatásaira hivatkozva 1890-ben publikált művében „páratlan hazafiságú községnek”, a forradalom szilárd támaszának nevezte a falut.⁷¹

Domokos hagyományos gazdasági struktúrája az elmúlt évtizedekben lassú átalakuláson ment keresztül. A faluban a növénytermesztése a vezető szerep és – bár az állattenyésztés, különösen a juhok tartása a II. világháború előtti évekhez képest visszaszorult – a komplett háztáji gazdaságoknak a kvázi önellátásra törekvő családi gazdaságok egzisztenciális viszonyainak szinten tartásában fontos szerep jut. A község szántói a környező patak völgyekben elhúzódó, gyenge termőképességű, rossz vízháztartású talajokból álló területeken találhatóak, melyek

⁷⁰ A tanulmány megírásához szükséges kutatómunkát a *Research Support Scheme* és az OTKA T 026508. sz. kutatási program támogatta.

⁷¹ Kádár József, 1890: 104. Domokos melynek az időszakban kb. 800 lakosa lehetett, 124 katonát állított ki önkéntes szerveződésű nemzetőrségébe.

inkább a legeltetésnek, mintsem az intenzív növénytermesztésnek kedveznek.⁷² Ugyanakkor a környező, főleg a Cibulesalji falvakhoz képest Domokos területei még mindig sokkal alkalmasabbak földművelésre, mint a magasabb térszín, ahol a talajminőség eleve rosszabb, illetve az intenzív leöblítés a talajerő-utánpótlás hatékonyságát erősen csökkenti. Ennek Domokos regionális gazdasági jelentősége szempontjából kiemelkedő fontossága volt, mivel lehetővé tette, hogy a község és a Láposi-medence falvai között kialakult természetes munkamegosztás eredményeként, specializálódásával meghatározó szerepre tegyen szert. A környező településekkel folytatott intenzív kereskedelem biztosította, hogy a községben termelt zöldséget, gyümölcsöt, finoman feldolgozott gyapjút, háziipari terméket relatíve magas csereértéken értékesítsék. Domokos így meghatározó elemévé vált egy kifinomult, szimbiotikus regionális gazdasági struktúrának.

A II. világháború után Domokos relatív és lokális gazdasági súlyának csökkenéséhez hozzájárult a regionális infrastruktúra fejlődése, ami az elszigetelt területek szervezett ellátását megkönnyítette, és aminek kialakítása szoros összefüggésben volt az ún. szocialista területfejlesztéssel; a magyarláposi helyi ipar (varroda, ládagyár, tejgyár) fejlődése, ami hozzájárult az adminisztratív funkció szerepének további erősödéséhez; az erzsébetbányai érckitermelés kiemelt iparpolitikai fejlesztése; valamint az erdőipar általános fejlődése. A hagyományos családi gazdaságokban keletkező munkaerő-felesleg foglalkoztatását egészen az 1990-es évekig biztosították a helyi ipari létesítmények, illetve a kollektív gazdaság.

Domokos rövid általános jellemzése semmi különöset, kiemelkedő figyelemre méltó információt nem tartalmaz. Az identitás- és mentalitásváltás elemzése előtt tekintsük át röviden Domokos és környezete etnodemográfiai jellemzőit.

Domokos a Láposi-medence egyetlen többségében magyarok lakta települése. Közvetlen szomszédságában található községek (Rogoz, Alsószőcs, Láposdebrec, Rohi) mindegyike román. A határos települések közül egyedül Magyarláposon található rohamosan asszimilálódó, az 1992-es népszámlálás adatai szerint ~13% (1838 fő) magyar lakosság, amiből kb. 900 fő él a szűkebb értelemben vett Láposon. A Láposi-medence etnikai összetételében már a 19. század közepén kezdődött népszámlálások eredményei is a román népesség túlsúlyáról tanúskodnak, és ez valószínűsíthetően a 14-15. század óta meghatározó jellemző. Ennek fő oka az lehet, hogy a magyar népesség elsősorban néhány Kővár környéki falut – a Lápos folyó áttörése és a Szamos völgye között, az egykor kiemelkedő fontosságú vár szolgáló-népességét biztosítva –, valamint a Szamos Bethlentől északnyugatra fekvő Csicsó vára körüli településeket lakta. Ez a vidék, bár nincs nagy távolságra a Láposi-medencétől, kedvezőbb feltételeket nyújtott a földművelés és a kereskedelem számára, mint a *montán zóna* melyet, ahogy Erdély-szerte, itt is román pásztorok népelemek uraltak.

Domokos tágabb értelemben vett környezetének etnikai összetételére jellemző változás tendenciája az elmúlt évszázadban a folyamatos és fokozatos asszimiláció volt. Domokos eredetileg, egészen a román közigazgatási határújraszervezésig először Belső-Szolnok, majd Szolnok-Doboka vármegyéhez tartozott, végül a magyarláposi járás részeként Máramaros megyéhez került. Domo-

⁷² Már Báthori Kristóf és Báthori Zsigmond is felismerte ezt, és Domokost mentesítették a harmincad fizetése alól: „szűk és terméketlen terület”.

kos helyzetének értelmezése szempontjából fontos egy pillantást vetnünk a mai Máramaros megye etnikai összetételét bemutató táblázatra. (1. táblázat)

1. táblázat

*Máramaros megye etnikai arányainak alakulása a XX. században
(Az 1968 utáni megye területére számítva)*

	román	magyar	ukrán/ruszin
1900	176004	51229	13228
1910	189886	62174	14820
1920	200021	31173	-
1930	220513	34814	17800
1941	224463	67357	19084
1956	284790	51300	24730
1966	339361	55609	28694
1977	394500	57897	32500
1992	436281	54788	36829

A román népesség fokozatos és egyre intenzívebb etnikai dominanciáját figyelhetjük meg. 1900-ban a lakosság kb. 66%, míg 1992-ben már a megye népességének 85% volt román nemzetiségű.

Ezzel szemben a magyar népesség aránya a megye teljes lakosságában az 1900-ban mért 19%-ról 1992-re 10%-ra csökkent. A magyar népesség számarányának változásában két jellemző időszak adatait érdemes megfigyelni. Az I. világháború után a magyarok aránya az elköltözések, illetve az ingadozó magyarság vállalt etnikai hovatartozásának tömeges megváltozása miatt felére csökkent, majd a második bécsi döntés után a magyar adminisztráció újraszerveződésével gyakorlatilag az 1930-as adatokhoz képest a magyar népesség megduplázódása ment végbe. A II. világháborút követően a természetes növekedés aránya elmaradt a román, sőt az ukrán népesség növekedése mögött is. 1992-ben gyakorlatilag ugyanannyi magyar élt Máramarosban, mint a századfordulón, vagyis a stagnálás azt jelenti, hogy a magyar lakosság teljes természetes szaporulata részben asszimilálódott, részben elvándorolt.

Az asszimilációs tendencia vizsgálata a Láposi-medence településeinek etnikai arányaiban bekövetkezett változásokra vonatkozóan nagyon hasonló sajátosságokat mutat. Az alábbi táblázat a négy legfontosabb részben magyarok által is lakott település adatait hasonlítja össze: Magyarláros, Erzsébetbánya, Oláhláros és Domokos. (2. táblázat)

2. táblázat

A Láposi-medence magyar és román népességének változása 1850-1992 között

	Erzsébetbánya		Magyarláros		Oláhláros		Domokos	
	m	r	m	r	m	r	M	r
1850	435 n	529	1053	280	81	1692	604	8
1880	784 a	530	1086	398	400	2044	716	45
1890	710	476	1443	437	427	2256	760	54
1900	809	404	1493	542	249	2502	725	59
1910	1050	220	2120	403	236	2513	759	53
1930	674	371	866+ 577 (j)	823	82	2839	729	42
1941	1251	108	1517	590	171	2879	777 + 105 j	20
1956 *	1271 n	1512	1960	9617	49	3271		
1966*	1364 n	2407	1878	10409	19	3469		
1977*	1355 n	1967	1904	11165	12	3907		
1992*	1202	1883	1838	12278	24	3851	kb. 900 ⁷³	80

* *comuna és oraş szinten megadott adatok; j jiddis anyanyelvűek*

Erzsébetbánya és (Kohóvölgy) lakossága a helyi ércbányászathoz és kohászathoz kapcsolódóan betelepült vagy inkább betelepített népesség. A magyar anyanyelvűkként beszélők túlnyomórészt római katolikus vallásúak és e téren, valamint etnikai származásukat tekintve sem hozhatóak kapcsolatba Domokos és Magyarláros magyar lakosságával. A fokozatosan kialakuló bányai komplexum kiszolgálásához szükséges szakképzett munkaerő felvidéki cipszerekből, és kisebb részt szlovákokból rekrutálódott. A rendelkezésre álló adatokból kihámozható tendenciák az erzsébetbányai etnikai viszonyok alakulásának utolsó másfél évszázadát pontosan tükrözik.

A folyamatban ismét figyelemre méltó az 1910-es, az 1930-as, majd 1941-es népszámlálási adatok összehasonlítása: az ingadozó „magyarok”, valamint a migráció jelensége. Ugyancsak fontos összehasonlítási szempont az 1956-os és az 1966-os esztendő, amikor a bányászat és az erőltetett iparosítás következményeként a román anyanyelvűek lélekszáma hirtelen megnőtt, ami az 1930 és 1966 közötti évek viszonylatában a népesség megötszöröződését jelentette. A tendenciát az is csak elhanyagolható mértékben árnyalja, hogy az 1966-os népszámlálás adatai már *comunara* vonatkoznak, mivel Erzsébetbányához közigazgatásilag csak Kohóvölgy tartozik, ahol hasonló folyamatok és etnikai arányok jellemzőek.⁷⁴

Magyarláros asszimilációs viszonyainak elemzése a magyar anyanyelvű népesség eltérő rekrutációja ellenére is sok hasonlóságot mutat Erzsébetbányával. Míg a járásközpontban az etnikai arányok 1850-ben 1:4, addig 1941-ben 1:2,5; ugyanakkor 1992-ben a román lakosság lélekszáma többszöröse a magyarnak. Az arányok változási folyamatainak értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy 1944-ben Magyarláros zsidó lakosságát (kb. 700 fő) elhurcolták, mivel az izraeli-

⁷³ Az 1992-es népszámlálási adatok Domokosra vonatkozó hivatalos adatai a már akkoriban is igen gyakori, elsősorban magyarországi illegális munkavállalás miatt nem megbízhatók.

⁷⁴ A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy *Poiana Botizii* (Farkasfalva) kis lélekszámú, eredendően román telep közigazgatásilag ugyancsak Erzsébetbányához tartozik, de ez az etnikai arányok változásainak tendenciáján mit sem változtat.

ták többsége (kb. 400 fő) a népszámláláskor magát magyarnak vallotta. Ismét figyelembe kell venni, hogy a *comunakra* számított adatokban megjelennek a Magyarláros közvetlen környezetében található, már a XIX. század közepén is többségében románok által lakott települések (Rohi, Rogoz, Kisdebrecen, Lápospataka, Láposhidegkút és Borkút) adatai. Ettől eltekintve az asszimilációs látványos.

A kérdés az, hogy a tendenciák ismeretében mi volt az oka, hogy a Láposi-medencében Domokos egészen a legutóbbi évekig a lakosság 90%-ban megmaradt református magyar nyelvszigetként (észak-mezőségi nyelvjárás)?⁷⁵ A statisztikai adatok elemzéséből kitűnik, hogy a község lélekszáma nagyságrendileg nem változott; az 1850-es 612 fő, az 1900-as 784 lélek és ma kb. 900–950 fő. Feltűnő, hogy az etnikai viszonyok ingadozása ugyancsak minimális a kutatás részeként felvett census (1998. július) eredményei nem különböznek radikálisan az 1941-es etnikai arányoktól. Ezek szerint Domokoson a lakosság kb. 10% vallja magát ortodox vallásúnak és ily módon román származásúnak.⁷⁶

Ezek után vegyük szemügyre, hogy valójában mit is leplez ez a kifejezetten stabilnak tűnő állapot. Vizsgáljuk meg az asszimilációs folyamat jellemző indikátorát, az identitás változását Domokoson!

A község speciális helyzetéből következik, hogy az itt élők identitásának jellemzése összetett feladat. Az identitásfaktorok meghatározását és ezek leírását részben a felvett kérdőívek adatai, de elsősorban az interjúk szövegeinek elemzése alapján végeztük el. A domokosi magyarok identitása heterogén, többszörösen összetett identitás, melyet meghatározó motívumai szerint, a *lokális identitás*, az *etnikai identitás* és a *nyelvi identitás* fogalmi keretei között elemezhetünk. A forrásadatok elemzése azt mutatja, hogy a három faktor jelentősége generációnként és nemenként egyaránt változhat. Sőt, fontos eltéréseket lehet kimutatni egyes személyek identitás-jegyei között annak függvényében, hogy az egyéniség identitása mennyiben reflektált attitűd, tudatos pozíció, avagy mennyiben spontán tükrözése a szociokulturális tradíciónak. Jelen elemzésben csak néhány fontosabb összefüggés vázolására teszünk kísérletet.

A domokosiak lokális identitását elsősorban a földhöz, a földtulajdonhoz való viszonyukkal jellemezhetjük. Az értékonzervatív hagyományoknak megfelelően a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely és a birtokolt, valamint a megművelt földterület nagysága között szoros kapcsolat van. A birtokolt föld minősége, fekvése, a rendelkezésre álló családi munkaerő, a bérmunka igénybevételének képessége azok a presztízstényezők, melyek meghatározzák egy személy pozícióját és lehetőségeit a közösségben. A megkérdezett idősebbek „spontán fiziokraták”. Ez azt jelenti, hogy számukra kizárólag a földművelés értékteremtő gazdasági tevékenység. Mivel a rendelkezésre álló földterület nagysága korlátozott volt, ezért a társadalmi státusz kötött; a domokosi társadalom eredetileg kasztszerűen merev volt.

⁷⁵ A mai adatok hozzávetőleges és nem statisztikai pontosságú megadásának oka, hogy az 1992-es népszámlálás számunkra hozzáférhető számai ömlesztve jelennek meg.

⁷⁶ Megfigyeléseink szerint Domokoson a vallási és etnikai identitás merev egybeesést mutat. Az ortodoxok magukat mindig románnak, míg a reformátusok mindig magyarnak vallják. A vegyes házasságok esetében gyakran előforduló kikeresztelkedéssel az etnikai identitás is megváltozik, ellenben – például Domokosra beházasodott ortodox román asszony esetében – a nyelvhasználat változása nem eredményez törvényszerűen etnikai identitásváltást.

A modernizációs folyamatok hatására a fiatalabb generációk viszonya a földhöz alapvetően megváltozott. A szocialista tervgazdálkodás jegyében létesített üzemek, bányák, magyarláposi közhivatalok a kollektivizálás után a korlátozott földtulajdon következtében felszabaduló és nem a mezőgazdaságban maradó munkaerőt minden nehézség nélkül foglalkoztatták. Az állami munkát vállalók számára a mezőgazdasági munka a háztáji kiegészítő tevékenységet jelentette. Az 1989-es fordulat után a veszteséges üzemek összeomlásával a munkanélküliség a domokosiak egy részét újra a gazdálkodásba kényszerítette. Mozgatóke híján egyetlen alternatívaként a magyarországi munkavállalás kínálkozott, amivel főként a fiatalabbak éltek. A különböző forrásokból adoptált normák, értékek egyetlen közös vonása, hogy Domokos társadalmát alapvetően megosztották, a földhöz, mint hagyományos identitás-konstitúciós alaptényezőhöz való viszony megváltozott: a lokális identitás egymásnak ellentmondó típusai életstratégiák formájában különültek el egymástól. Az idősebb, még földműveléssel foglalkozó generációk számára a földtulajdon piaci és eszmei értéke miatt egyaránt a legfontosabb értéktényező, az egzisztenciális biztonság garanciája. A munkájukat elveszített kényszergazdálkodók számára a földtulajdon piaci értéke, mint az egyetlen megélhetési forrás tételeződik. Számukra a földtulajdonnak nincsen presztízserő, viszonyuk gyakorlatias, ugyanakkor a mezőgazdasági munka kényszerét korábbi tevékenységükhöz képest deklaszálódásként élik meg. A munkával rendelkező domokosiak, valamint a Magyarországon munkát vállalók számára a földtulajdon presztízserője és piaci értéke egyaránt megszűnt. Számukra a föld a kevésbé kifizetődő robot szimbóluma. A földtulajdon kérdése, az ennek a bázisán szerveződött *sensus communis* többé, *de facto* nem az egységes domokosi lokális identitás forrása, hanem magának az identitásnak egyik alapját jelentő földtulajdon felszámolásának oka. Mit is jelent mindez?

Mivel a környező román falvakban manapság fizetőképes kereslet alakult ki a domokosi birtokok iránt, ezért a társadalmi felemelkedésben reménykedő eltelepülő fiatalok és a Magyarországra vándorló családok a feleslegessé váló családi örökségen szívfájdalom nélkül adnak túl. Ami az idősebbek elbeszélése alapján még tíz esztendővel ezelőtt is elképzelhetetlen volt, az napjainkban erősödő tendencia. Sőt a munkából kiöregedő idősebbek, akik földjüket már nem képesek művelni, viszont a családjuk fiatalabb generációi már végleg eltelepültek Domokosról, maguk is szívesen adják el román gazdáknak földjeiket. A föld parlagon hagyása presztízsveszteség, amit az újabban meggyökeresedő „szokás” szerint azzal ellensúlyoznak, hogy még az esetleges kínálkozó domokosi vevő esetében is a szomszédos román községekből érkező vásárlót részesítik előnyben. A látszólag irracionális döntés mögött világos logika húzódik. Ha a család már nem képes művelni földjét, akkor annak eladásával legalább más konkurens domokosi családok birtokát, és ezzel társadalmi presztízst nem akarják növelni. A domokosiak földtulajdona a rogozi és alsószőcsi földvásárlások miatt az utóbbi öt-hat esztendőben folyamatosan csökken. A földtulajdonhoz való viszony megváltozásával, a társadalmi kohézió garanciáját jelentő folyamatosság megszűnésével, és a kvázi modernizáció következményeként kialakuló leplezett törésvonalak mentén húzódó generációs érdeklentét konfliktussá fejlődésével a lokális identitás fragmentációja visszafordíthatatlanná vált.

A domokosi magyarság etnikai identitását alapvetően befolyásolta a tény, hogy a község lakosai túlnyomórészt református vallásúak. A községben a lassan

beszivárgó ortodox románok mellett gyakorlatilag más felekezet hívei nem találhatóak meg – a szekták tevékenysége (ellentétben például a mezőségi magyar szórványokkal, vagy a környező román településekkel), még kevésbé jelentős.

Ugyanakkor a pasztoráció relatív gyengeségét mutatja, hogy Domokos unikális helyzete ellenére 1996 óta három tiszteletes fordult meg a községben. Ez nyilvánvalóan kapcsolatba hozható azzal, hogy a szórványban szolgálatot teljesítő fiatal lelkészek számára egy Domokos adottságú hely száműzetés és semmiképpen sem perspektivikus pozíció. Nehéz megítélni, hogy a szélsőséges fluktuációhoz mennyiben járul hozzá az a tény, hogy az istentiszteleteket látogatók lélekszáma fokozatosan csökken, illetve, hogy a református egyház befolyása általában, különösen az ifjabb generációk körében általános tekintélyvesztéshez vezetett. Még csak a megfigyelés szintjén sikerült azonosítani olyan, a népi vallásosság, elsősorban román hatásra egyre intenzívebbé váló megnyilvánulásait, mint a boszorkányság intézménye. Meglepő, de jelenleg Domokoson három „praktizáló” boszorkány található, akik a község mindennapi életére, úgy tűnik, újra egyre komolyabb befolyást gyakorolnak.⁷⁷ (Ennek elemzése további kutatásokat igényel.)

Összegezve: valláshoz való tradicionális viszony megváltozása három szempont alapján jellemezhető; a szekularizáció, ami mint általános kortünet a domokosi társadalom egészét áthatja; ennek következménye a református egyház fokozott tekintélyvesztése; és harmadsorban részben ebből következik, hogy az ortodoxiához szervesen kapcsolódó népi vallásosság bizonyos intézményei iránti igény az elégtelen pasztoráció miatt felerősödik.

Az idősebb Domokosiak magukat mélyen vallásos, református magyar emberként határozzák meg. A nemzet mitológiájának pontos ismerői, szószólói és hívei. Az indentifikáció szempontjából ezek a kategóriák a fiatalabb generációk számára csak részben, vagy egyáltalán nem érvényesek. A modern életvilág kerekeinek megszervezésével a többségi román környezetben az etnikai identitás tudatos vállalása, vagy esetleges hangsúlyozása olyan hátrány, amit kevesen tesznek meg. A jelenséget számos fiatal domokosi életpályával bizonyíthatjuk. Ezek közül is kiemelkedik annak a fiatalembernek a története, aki 1996-ban a Ciblesen és közvetlen környékén tervezett domokosi központú ökoturisztikai vállalkozás szellemi atyjaként tűnt fel. 1998-tól először a környéken, majd Bukarestben a sikeres és önmenedzselő „pozitív” életszemlélet apostolaként, *Amway* ügynökként dolgozik. Az etnikai identitás leértékelődése tehát a Láposi-medencében elsősorban nem a befogadó, a többségi kultúra averziói miatt megy végbe, hanem sokkal inkább annak következtében, hogy a modernizációs diskurzusok értékplurális kategóriái között az *ethnos* kevésbé szalonképes összefüggés.

Az etnikai identitás alakulásában megfigyelhető legújabb tendenciák árnyalják a statisztikai adatokból kirajzolódó képet. A domokosiak etnikai identitását jellemző magatartást intenzív szeparáció, korlátozott szegregáció és ideális integráció egyidejűleg jellemzi. De mit is jelent mindez?

⁷⁷ A „boszorkányság” részletes elemzése további kutatásokat igényel. Eddigi megfigyeléseink arra engednek következtetni, hogy a jelenség nem vezethető vissza kizárólag a rendszerváltást követő általános egzisztenciális elbizonytalanodásra. A metafizikai természetű csodavárás és az ehhez köthető pszeudo-vallásos rituális szolgáltatás iránti társadalmi igény a domokosi mentalitásból levezethető évszázados tradíció.

Igyekeztek, hogy sorsukból következően, éppen a Láposi-medencében kellett óvni etnikai identitásukat, szükségszerűen vezetett a tudatos szeparációhoz. Ezt mind a mai napig a kulturális fölény mítoszában a domokosiak többsége számon tartja emlékezetében.⁷⁸ A megkérdezett domokosi interjúalanyok általános véleménye szerint mindig igyekeztek magukat elhatárolni a környező román falvak népességétől. Még az endogámia fokozott veszélye ellenére is a közelmúltig kifejezetten intoleránsak voltak a vegyesházasságokkal szemben. A szociális kapcsolatok a két etnikum között ugyancsak generációs körben, vagyis a saját életstratégia függvényében alakultak. Míg az idősebbek elsősorban tárgyilagos gazdasági kapcsolatot ápoltak a környező falvak lakosságával, addig a fiatalabbak az életvitel és az ételtek konvergenciájából következően már barátságokat, a személyesség mélyebb szintű kapcsolatait tartják fenn.

A szeparáció gyengülésének több jelét is megfigyelhetjük. A románok betelepülését akadályozó konszenzus gyakorlati kontroll-funkciója megszűnt, ezért román családok már nemcsak házasság, vagy rokoni kapcsolatok útján, hanem az üres házakba települve is megjelennek. Egy másik, éppen idősebb domokosiak által panaszolt történet, mikor helyi fiatalok a kocsmában a magyar-román futballmérkőzésen Romániának szurkolnak. Ennek a magatartásnak az oka azonban egyáltalán nem a magyar csapattal szembeni ellenszenv, hanem sokkal inkább az általuk ismert ideállal való azonosulás (sikeres román futball) élményében fedezhető fel. Ebben nem a közösségi, hanem a modernizáció következtében kizárólagos normává vált individuális perspektivizmus jut érvényre.

A szegregáció az eltérő nyelvhasználat és vallás ellenére a domokosiakkal szemben korlátozott. A felvett interjúk elemzése azt mutatja, hogy a románok talán a magyarok (számukból következő egyre kisebb gazdasági és kulturális súlya miatt) nem, vagy csak korlátozottan és csak ritkán élnek extrém formában a kirekesztéssel. Román perspektívából a magyar etnikum jelenléte tét nélkülívé válik 1989. után.⁷⁹ A szegregáció gyengülését elősegíti az, hogy a láposvidéki magyarok etnikai identitásukat az előzőekben elemzett okok miatt egyre hangsúlytalanabban vállalják.

Ebből következik, hogy a domokosi magyarok integrációja a mindennapi együttélés elveinek szükségszerű adaptációját követeli; saját életvilágukra vonatkozóan ez a többség normáinak, értékeinek fokozatos és reflektálatlan átvételeként valósul meg. Míg az idősebbek számára a két életvilág még határozottan elválik, addig a fiatalabb generációk számára a határvonalakat legitimáló megkülönböztetés intellektuális alapjai elmosódnak; az elfogadás önkéntes, elveszik belőle a kényszer élményének korábban még meghatározó motívuma. A fiatalabb magyar generációk a többségi/befogadó csoport saját elvárásait, mint önmagukra alkalmazható szabályt adoptálják.

Összegzésképpen kijelenthető, hogy az alapvetés, mely szerint „*aki asszimilál, egyúttal konfliktusokat is életrehív vele, kudarcokat is vállal*”⁸⁰ – a láposi

⁷⁸ Ahogy azt Gunda Béla is megemlíti 1941-es erdélyi gyűjtőútjának adatai között, a románok a Láposi-medencében a magyaroktól tanulták a magasabb színvonalú földművelő technológiát. Gunda szerint ezt az bizonyítja, hogy az olyan alapvető mezőgazdasági eszközök, mint például az eke alkotórészeit a román parasztok magyar kölcsönkifejezésekkel nevezik meg.

⁷⁹ 1989. után egyetlen komolyabb, de elszigetelt etnikai atrocitásról van tudomásunk, mikor egy debreceni néptánc-együttes fellépése után megrongált autóbusz menekül el Oláhláposról.

⁸⁰ A kérdéssel kapcsolatban lásd A.Gergely András 1990: 67-82.

románság és magyarság (különösen a domokosi magyarság) relációjában egyre kevésbé érvényes szabály. Az asszimiláció már nem szenvedéstörténet – sokkal inkább vállalt életstratégia, pozitív attitűd. Valószínűleg itt jelölhető meg az a lélektani küszöb, ahonnan az asszimilációs folyamat exponenciálisan fel fog gyorsulni.

Ez a folyamat talán legvilágosabban a nyelvi identitás esetében látható. A klasszikus és sokszor jellemzett folyamat ellenére is meglepő, de az idősebb domokosi asszonyok között nagy számban vannak, akik alig tudnak románul. Ennek nyilvánvaló oka, hogy nem volt szükség az intenzív érintkezésre, a találkozások száma korlátozott volt. Manapság a nyelvi asszimiláció jelei egyre látványosabb formában figyelhetőek meg. Az aktív szókészlet beszűkülése, a romános grammatikai szerkezetek alkalmazása is olyan jel, amit az idéz elő, hogy a románt a mindennapi érintkezésben már nagyobb gyakorisággal használják, mint a magyart. A vegyes házasságokban a román az általánosan preferált nyelv függetlenül attól, hogy melyik fél magyar. Ugyancsak hozzájárul az általános nyelvi romláshoz az egykor modellként hivatkozott nyolc osztályos iskola kilátástalan helyzete. Az iskolaépületet holland segítséggel 1995-ben újították fel, de a gyors amortizáció következtében tönkrement eszközök pótlására a források hiánya miatt semmi remény sincs. Manapság a születésszám csökkenése okán nemcsak az alacsony számú iskoláskorú, de ebből következően az alacsony költségvetési normatíva is hozzájárul a tanárok fluktuációjához, ami az oktatómunka minőségének rovására megy.

A lokális, az etnikai és a nyelvi identitás hipotetikus szétválasztása az értelmezést segítő módszertani fogás. A domokosi identitás elemzésekor mindhárom szegmensben egyidejűleg beálló változások egyetlen aspektusban végrehajtott összevonását kell megvalósítani.

Ennek fogalmi kereteit az idegenné válás, az idegenség univerzális élménye jelöli ki. Összefoglalva, ez azt jelenti, hogy az identikus értékválság, pontosabban értékcsere oka Domokoson az, hogy az individuum idegenné lesz saját kultúrájában. Személyes céljai és önmegvalósításának programja egyre kevésbé konvenálnak a falubeli sorstársakéval. A közös orientációs pontok elveszítik szerepüket, helyüket pedig már nem a helyi társadalmi konszenzus alapján meghatározott értékek veszik át. Érdekes, hogy a legtöbb domokosi, az elmúlt életvilág eltűnését veszteséggént éli meg. A hagyományos műveltség iránti romantikus vágyakozás azonban csak az emlékek megidézésére, és semmiképpen sem rekonstruálására kínál pozitív lélektani közeget. Domokoson idegenné válni – mint bárhol máshol, ahol olyan emberek élnek, akik valaha „közösséget” alkottak, és ezt a tapasztalatot emlékezetükben őrzik – annyit jelent, mint elveszíteni a lehetőségét annak, hogy valaki a másikban magára ismerjen.

4. A 'bolond Balla' János portréja⁸¹

Szubjektív próló

1998. júliusának egy igen meleg délelőttjén a Lápos⁸² áttörés festői szurdokvölgyébe tettünk kirándulást. Vezetőnk Balla János, aki miatt a meredek partfal oldalára felkapaszkodó kanyargós ösvényen eltökélten haladtunk a számunkra még ismeretlen célpont felé, egyetlen pillanatra sem állt meg. Alattunk vagy nyolcvan-száz méterrel az ezüstösen csillogó folyóban, közvetlen a szurdokkapu előtt, a vízben bivalycsorda fürdött. Talán jó félórás gyaloglás után az ösvény, egy a folyópartra aláereszkedő elágazását követve az egyre szűkülő partfalak közötti sziklás mederágy-peremén megpihentünk. A szem elé táruló festői kilátáshoz kalauzunk precíz természetföldrajzi magyarázatot fűzött. Világos értelmezésben kapcsolta össze a táj geomorfológiai sajátosságaiból levezethető látványt, a Lápos valamint a Szamos közötti vízrajzi és geológiai kapcsolatot, és a természet vak játékából született fantasztikus sziklaformák képét. Mondandója befejeztével a kilátópontunktól kissé feljebb található folyókanyarulatban képződött homokpadhoz sétáltunk. Itt vezetőnk – láthatóan a pillanat hatása alatt – témát váltott, és könyvekről, érzésekről, saját verseiről, olvasmányélményeiről kezdett beszélni. Csodálkozva hallgattuk szavait, mikor sorsának sajátos olvasatát a *Nikomakhoszi etika* hatodik könyvének az okosságról és bölcsességről szóló fejtegetései alapján próbálta megvilágítani.⁸³ Nem egyszerűen az okozott meglepetést, hogy a görög bölcsélet klasszikusának komplikált kategóriáit messziről jött hallgatósága számára egy világtól elrekesztett folyószurdokban erős román akcentussal⁸⁴ igyekezett interpretálni, hanem az, hogy mondandóját finom mértékkel – σοφροσυνη – vonatkoztatta önmagára.⁸⁵

De kicsoda 'Balla' János? A most 52 esztendőes férfival először 1997 tava-

⁸¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Gulyás Gyulának, akivel 1997. tavasza óta számtalan alkalommal éltük meg közösen, majd beszéltek át a Szász Jánossal Máramarosban eltöltött napok élményeit. A tanulmány az OTKA T026508 témaszámú kutatási program vizsgálati eredményeire épül.

⁸² A Lápos a Szöcs és a Tökés patakok összefolyásából Magyarláros városnál kialakuló erősen hegyvidéki jellegű kisebb folyó. Vízhozama évszakonként – tavaszi és őszi maximum, nyári minimum – szélsőségesen változik. Magyarláróspótl először nyugat, majd északnyugati irányba follik, Nagyányától délre éri el a Szamost.

⁸³ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*, 1140b – 1142b „Az okos ember jellemző tulajdonságának azt tartjuk, hogy jól meg tudja fontolni mindazt, ami neki jó és hasznos; éspedig nemcsak részlegesen, pl. hogy mi felel meg egészségének, testi ereje fenntartásának, hanem általában véve, hogy mi válik javára a jó élet szempontjából.” ... „Bölcsességet – az alkotó művészet terén – olyan embernek tulajdonítunk, aki az alkotó művészet egyes ágaiban a legnagyobb tökéletességre viszi; ... Ebből nyilvánvaló, hogy a bölcsesség a tudomány legtökéletesebb formája. A bölcsnek tehát nem csupán a kiinduló elvekből folyó tényeket kell ismernie, hanem tudnia kell a legfőbb okok tekintetében is, hogy mi az igazság.”

⁸⁴ János bevallása szerint könnyebben fejezi ki magát románul, mint magyarul, viszont magyar szókincse árnyaltabb és választékosabb.

⁸⁵ Arisztotelész szerint a mértékletesség – σοφροσυνη (szófrószüné) – az okossággal szükségszerűen együtt járó erény, amit azért neveznek így, mert 'megmenti' az okosságot – szózusza tén frónészin.

szán, találkoztunk Domokoson.⁸⁶ A Magyarláros⁸⁷ mellett található, nem egészen ezer lelkes református magyar szórványfaluban éppen ekkor kezdtünk (elképzeléseink szerint több évre tervezett) terepmunkát. Kezdetben egyetlen kapcsolatunkat a kistelepülés iskolájának – a Láposi-medence egyetlen magyar tannyelvű általános iskolája – igazgatónője, Jónás Mária jelentette. A magyar szórványtelepülés iránti érdeklődésünket létének ténye keltette fel, mert magyarázatra szorult, hogy a történeti, társadalomfejlődési és kulturális jellemzők milyen szerencsés együttjátéka tette lehetővé, hogy Domokos a szinte teljesen román környezet ellenére megőrizte magyar etnikai jellegét. Jónás Mária a domokosi asszimilációs folyamatok, helytörténeti és etnográfiai sajátosságok szakavatott ismerőjeként említette meg Szász Jánost. Jelezte, hogy tapasztalata szerint János zárkózott, magányos férfi, akit a közvélemény kevésbé konform, gyakran normasértő magatartása miatt megbélyegez, sőt szokásai, értékrendje miatt csak 'bolond Balla' Jánosnak nevez. Az igazgatónő jellemzése pontos volt és János a kutatás szempontjából valóban elsőrendű adatközlővé vált. Sőt, az évek során formálódó kapcsolat lassanként – mondhatni – barátsággá fejlődött.

Gyermekkor

János története, más domokosi sorsokkal összehasonlítva, egészen különleges életpálya. 1952-ben született Balla Mária és Szász János elsőszülött fiaként. János korai gyermekéveire vonatkozó visszaemlékezései, valamint a rokonok és a falubeliek elbeszélése alapján egy kevésbé bensőséges, inkább zaklatott család képe rajzolódik ki.⁸⁸ A diszharmónia, a mindennapos konfliktusok oka több motívum negatív kölcsönhatásának eredője. Talán a legmeghatározóbb, hogy a Szász családot a domokosi félfudális társadalmi közgondolkodás és értékrend normái szerint nincstelennek tekintették, mivel nem rendelkeztek földvagyonnal. Ezt csak fokozta, hogy János apja nem volt született domokosi, vagyis mind a mai napig félig-meddig idegenként kezelik. Idegenségének státusza azonban nem merül ki csupán a 'jövevény', a 'jöttment' pejoratív, leértékelő minősítésben. János apja és anyja marginális egzisztenciális és társadalmi helyzetüket a domokosi életmóddal szemben megfogalmazott nyílt kritikával, a lokális társadalom kényszerpályáival szemben megvalósított kitörési kísérletekben igyekeztek

⁸⁶ Domokos (*Dâmăcușeni*) – Magyarláróspótl két kilométerre keleti irányba található, alig ezer lelkes református magyar nyelvshiget.

⁸⁷ Magyarláros (*Târgu Lapus*) a Láposi-medence kereskedelmi és közigazgatási központja. 1992-es népszámlálás adatai szerint *comuna* szinten a Magyarláros és közvetlen környezetében található települések (Domokos, Rohi, Rogoz, Kisdebrecen, Lápospataka, Láposhidegkút és Borkút) etnikai megoszlása: 1838 magyar (ebből közel ezer domokosi) lakos mellett 12.278 román lakost vettek nyilvántartásba.

⁸⁸ 'Erdőn innen, hegyen túl,/Legerősebb Mackó úr... Így kezdődik, (vagy végződik) gyermekkorom egyik kedves kis versikéje. Ennyi maradt meg emlékezetemben. Hja, elég régen volt az gyermekkor... de hagyjuk ezt! Ha nem is tudom a versecskét, de a gyerekkori plüssmackóm most is megvan. Zömök testű, kerek fejű ez a mackó szép barnás szemével. Néha-néha a kezembe veszem, gyöngéden mint a hímestojást. Nyakába akasztva körmön font zsinegen valódi medve karom fityeg és ez a karom meg nagyapámról maradt rám...'. A Szász Jánostól idézett szövegrészletek könyvének kéziratából származnak. A szövegben a helyesírási és az értelemzavaró szórendi hibákat javítottuk.

megváltoztatni. Az 50-es évek végén először Balla Mária, majd id. Szász János is Szebenbe költöztek, míg Jánost anyai nagyanyja nevelte Domokoson. A szituációban rejlő, János személyiség-fejlődésének kereteit alkotó természetes ambivalencia értelmezéséhez elengedhetetlen a domokosi identitás, valamint mentalitás fő jellemzőinek vázlatos elemzése.

A község a kora újkortól kezdve bizonyíthatóan az északkeleti Kárpátok heglábfelszínéhez tartozó, elsősorban transzhumáló állattartást, valamint extenzív erdőgazdálkodást folytató, főleg román falvak, valamint a Láposi-medence északi peremvölgyeiben kialakult, soknemzetiségű, elsősorban telepített bányaközségek – Kohóbánya, Erzsébetbánya – és ezek kiszolgáló telepei – Gereblye, Farkasfalva – között kialakult lokális gazdasági szimbiózis szervezője és centruma volt. Ennek elsődleges oka, hogy a 17. századtól főleg református magyarok lakta Domokos rendelkezett a medence legjobb termőföldjeivel. Ez persze csak relatív gazdasági előnyt jelentett, hisz a rossz víztartóképeségű, erősen kilúgozott talaj, az egyébként is kedvezőtlen klimatikus adottságok miatt – hosszú igen hideg tél és sokszor aszályos, forró nyár – nem vethető össze a szomszédos Szamos-mente lehetőségeivel. A Domokosiak mezőgazdasága nem tekinthető specializáltnak, mivel az önellátáson túl piacra legfeljebb az adott év termésétől függő, esetlegesen megmaradó felesleget vitték. Az egyetlen kivételt az intenzív kertgazdálkodás jelentette. A Domokosiak a megtermelt zöldséget, gyümölcsöt elsősorban a magyarláposi piacon értékesítették, sokszor (mind a mai napig) csere formájában és nem készpénzért.

Az elzártságnak köszönhető relatív gazdasági potenciált hatékonyan kihasználva a Domokosiak a vallási és nyelvi alapokon konstituált etnikai identitást a közösség – alig ezer lelkes – morális kohézióját garantáló normakészlet princípiumává emelték. Törekvésük – melynek létjogosultságát közvetlen környezetükkel szemben tudatosan érvényre juttatott relatív gazdasági fölény legitímálta –, paradox módon egyszerre szolgálta az integrációt és szegregációt. Vagyis az egyre kifinomultabb, hatékonyabb alkalmazkodást, az elmúlt három évszázadban egyre inkább román dominanciájúvá váló környezethez azért, hogy ily módon megőrizhessék különállásukat. A domokosi identitást egzisztenciális és intellektuális értelemben egyaránt fenyegető asszimilációs folyamattal szemben a közösség (tagjai számára megfogalmazott) egyik legfontosabb elvárása az életmódhoz, a szokásokhoz, a nyelvhez és a valláshoz kötődő másság tudatos vállalása. Annak ellenére, hogy a 20. század második felében a fiatalabb generációk értékrendjének átalakulása az alapképletben hangsúlyeltolódást eredményezett, a közösség tagjaival szemben megfogalmazott értékítéletének mind a mai napig meghatározó összetevője, hogy ki mennyire képes megfelelni a domokosi identitás ideáltípusának, amit a modern individuum paradigmájának szempontjából egyszerre tekinthetünk autarch és autoritatív jelenségnek.

János gyermekkorára Domokos 20. század történetének arra az időszakára tevéődött, amikor a természetes (mikroregionális) gazdasági és politikai viszonyok átalakulóban voltak. Ez azt jelentette, hogy a II. világháború után Domokos relatív és lokális gazdasági súlya egyaránt csökkent. A modernizált infrastruktúra fejlődése az elszigetelt területek szervezett ellátását megkönnyítette. A kutatás eddigi részeredményei alapján úgy tűnik, hogy a hagyományos életvilág erózióját előmozdító külső hatásoknak – szocialista modernizáció, kollektív gazdálkodás, a nemzeti-etnikai identitás gyakorlatának tiltása a privát és a közösségi életben –

Domokos az 50-es és 60-as években sikeresen ellenállt. A kvázi sikeresség egyrészt köszönhető annak, hogy a központi hatalom szempontjából Domokos jelentéktelen, elhanyagolható tényező volt. Másrészt a domokosi kisebbség a többség által megkövetelt alkalmazkodásnak kollektíven megfelelt, ugyanakkor tagjaival szemben sikeresen érvényesítette a közösségi identitás értékrendjéből következő elvárások minimumát. A domokosiak ösztönösen komponált életstratégiájának ambivalens jellege azt jelenti, hogy a külső megfigyelő – az asszimiláló többség – számára az integrálódni vágyó, csekély ellenállást tanúsító közösség képét mutatják, ellenben a közvélemény saját tagjaitól konok szigorúsággal megkövetelné a hagyományos normák megtartását.

Szász János élettörténete szempontjából a domokosi szocio-kulturális környezet változási mechanizmusainak ismerete fontos motívum. Szülei Szebenbe távozása után Jánost anyai nagyszülei nevelték, ami esetében a hagyományos értékrend, a „Domokos mint végső menedék” képzetét sugalmazó normák szerint megvalósult szocializációt jelentette. János azonban, köszönhetően vadász nagyapjának, a hagyomány *sensus communis* értelemben vett jelentéstartományát árnyaltabban és a domokosi gyakorlattól eltérően kissé elvont kontextusban tudatosította. Ezek szerint a hivatásából következően mozgékony életmódot folytató vadászt elkísérő gyermek, majd ifjú János a domokosi értékrend horizontjától független jelenségek példáin keresztül szembesült a tradíció fogalmának komplex jelentéstartalmával. A folyamatot talán egy János gyermekkori visszaemlékezésében leírt történet illusztrálja a legjobban.

„Nagyapámmal kódorogtunk az erdőben – fején izzadtságpecsétet, napszítta néhai zöldszínű kalap, vállán hosszú csövű kakasos damasz-puska –, mikor az ösvény mellől felvett egy ágat s hátrafordulva súgta nekem: ‘Vegyél te is egyet!’. Odaérve egy ágkupachoz a tetejére helyezte majd intett, hogy tegyem én is. Úgy cselekedtem, habár furdalta az oldalamat a kíváncsiság, hogy mi is akar ez lenni, de nem kérdezősködtem.

Tarkóra tolt a kalapját és pár szóban elmondta, hogy itt ezen a helyen meghalt egy ember valamikor réges-régen, és a szokás azt kívánja, hogy minden elhaladó tegyen egy ágdarabot sírjára.

‘Hogy könnyű legyen a föld neki’ – morogta mintegy kiegészítésképpen. Nem ide van ugyan eltemetve, de ez a szokás és valahányszor arra járok, ne feledkezsem meg. Büszkeséggel állíthatom, hogy nem is feledkeztem meg a ‘hóttember’ sírjáról.’

János tradíció-felfogása etnikai, vallási vagy nyelvi értelemben nem determinált; a hagyomány olyan komplex ismerettartalom, melynek alkotóelemei önmagukban megálló autonóm értékkomponensek.

János gyermekkorától kezdve gyűjtötte a helyi néprajzi emlékeket. A tárgyak Domokos múltjának jeles emlékei; mázas cserepek, egy húr nélküli citera, bokrétás kalap, házilag eszkábált varsa és még számtalan muzeális érték ma házigyűjteményének megbecsült darabjai. Felfogásában a hagyomány több mint a múlt iránti – Nietzschevel szólva – monumentális tisztelet. A tradíció képesség, ami nem a múlt megőrzésének szolgálatába állított passzív tudás, hanem az ember sokkal inkább cselekvő, aktív viszonya jelenéhez, saját jövője érdekében. János elmélete az élő hagyományról az emlékezet ambivalenciájára épül. A hagyomány emlékezés, egyben mindig felejtés. A hagyomány előállítás a múlt iránti tiszteleten túl a jövőbe vetett hit – van jövő – bizonyossága.

Az általános iskolát nem túl nagy lelkesedéssel, közepes eredménnyel végezte el. Az órák után nagyszüleinek segédkezett a házimunkában, majd kevés szabadidejét csavargással töltötte. Elbeszéléséből a gyermekkor iránt nem érezhető nosztalgia, csupán nagyapja miszticizált emlékében tűnnek fel pozitív elemek. Az esztendő nagy részében szüleitől távol, mostohán élt egy olyan világban, amely megvetette és marginalizálta azokat, akik képtelenek voltak megfelelni a közösség által idealizált hagyományos család eszményének. János számára a gyermekkor az idegenség és az otthonosság élménye közötti ellentmondásból eredő feszültség elviseléséhez szükséges elemi tapasztalatok fő forrása.

Szeben

Az általános iskola elvégzése után Szász János szüleihez költözött Szebenbe, ahol a helyi szakmunkásképző iskolában esztergályos tanuló lett. Visszaemlékezéseiben a dél-erdélyi szász városban töltött évekhez köti intellektuális érdeklődésének kialakulását. Ebben a város atmoszférája, adottságai mellett a legfontosabb szerepet a szebeni szász természetjáró társasággal való ismeretség játszotta. János rendszeresen vett részt kirándulásokon a Fogarasi Havasokban, a Retyezátban és a Vulcan-hegységben, de a Keleti-Kárpátokat is sikerült alaposan megismernie. Véleménye szerint a szebeni szász közösség attitűdje, igényessége, teljesítményorientált értékrendje és intellektuális érdeklődése gyakorolta a legnagyobb hatást személyiségfejlődésére.

Szeben a 60-as évek végén a koncepciótlan és erőltetett dél-erdélyi ipartelepítéseknek éppúgy áldozatául esett, mint Brassó vagy Medgyes. A főleg Regátból betelepített munkaerő a város lakosságának történetileg adott etnikai arányait radikálisan megbontotta.

Ezek szerint a tősgyökeres szászok, az elenyésző magyar kisebbség, valamint a város életébe a 17. századtól szervesen bekapcsolódó román polgárság számarányát tekintve kisebbségbe került az újonnan betelepülő lakossággal szemben. Természetes reakció volt a tudatos szegregáció, melynek egyik eleme a hagyományos szász egyesületi mozgalom jelentőségének növekedése. János a halmozottan idegen környezetben, ahol a domokosi normák és szokások a tájékozódáshoz nem nyújtottak számára segítséget, ezért kénytelen volt alkalmazkodni. A szebeni viszonylatban kisebbségi szász közösséghez történő integráció tudatos választás volt. Döntését megkönnyítette, hogy szülei keveset foglalkoztak sorsával. A szülei között megromlott kapcsolat miatt édesapja visszatért Domokosra, míg édesanyja tiltott magzatelhajtás miatt börtönbe került. Jellemző, hogy János Szeben kapcsán már egyáltalán nem beszél családjáról. Édesanyjával szembeni elutasítása és a saját sors választásának kényszere egyszerre tudatosodott benne. Esztergályos szakmunkás bizonyítványával a helyi traktorgyárban helyezkedett el. Független életének már ebben a korai szakaszában jövedelmének jelentős részét könyvekre költötte és ezzel lassan elkezdte megalapozni könyvtárát.

Domokos

János édesanyja hirtelen halála után követte apját és visszatelepült láposi szülőfalujába. A 70-es évek második felétől még a gazdálkodással is megpróbál-

kozott, állítása szerint azért, hogy pontosan megtapasztalja, miért nem enged a környezet kényszerének és lesz a hagyományos paraszti életmód elkötelezettjévé. A Szász-család visszatelepülését és ‘újabb’ beilleszkedési kísérletét a domokosi mindennapokba a közösség kritikusan és perspektívájából következő könyörtelen következetességgel ítélte meg. *‘Lám-lám megvető büszkeséggel hagyott el bennünket, és most mégis visszakényszerült. Mégiscsak a föld az élet!’* – beszélhették egymás között az öreg domokosiak, akik meggyőződéses spontán fiziokraták.⁸⁹ János és apja megítélése valójában a szebeni intermezzo előtti időkhöz képest nem sokat változott. Újra elfoglalták a szinte kasztszerű társadalmi hierarchiában a számukra kijelölt helyet.

János a gazdálkodói tervek kudarca után az erdészethöz talált munkát, ami kellően szabad életforma volt, és néha a szebeni évek illúzióját keltette. Hegyek, erdők, vadászatok, érdekes emberek – erdészek, csavargók, geológusok, turisták – megadták a lehetőséget arra, hogy János a domokosi hétköznapiak horizontjától elszakadva kritikus távolságot teremtsen, majd tudatosan megkomponálja személyes identitását.

1985-ben a helyi illetőségű Balla József⁹⁰ valamint fia, Csaba faipari vállalkozásba kezdtek Domokoson. Apró üzemet hoztak létre mely félkész fűrészáru gyártására rendezkedett be. A Balla-család Jánost az üzem általános karbantartójaként, kvázi technikusként alkalmazta. Munkaköre a szalagfűrészek, a gyaluk, a présgépek és minden egyéb technikai eszköz működőképességének biztosítása. Ez a körülményekre tekintettel egyáltalán nem kis feladat. Az üzem préselt falamezekből összetakolt kisebb-nagyobb terekből álló labirintus, ahol János műhelye egy apró sufniiba beállított öreg esztergapadból és néhány kézi szerszámból áll. János helyzete ezzel gyökeresen megváltozott. Részben stabilizálódott, hisz nélkülözhetetlen tagjává lett a Domokos életében jelentős szerepet betöltő cégnek, ahol rendszeresen 15-20 helyi lakosnak jut munkahely.⁹¹ Ily módon János megbecsülése árnyalatnyit pozitívabbá vált. Helyzetének megszilárdulását jelentette az is, hogy családtalan lévén az üzemtulajdonos Balla-família, különösen az etnográfia iránt autodidaktaként komoly érdeklődést mutató Mária asszony, valamint lányuk, Melánia igyekeztek János társadalmi különállásával intellektuális sorsközösséget vállalni. Közös kirándulásaik, a helyi hagyományok – babonák, népi orvoslás, boszorkányság – gyűjtése mellett gyakran töltik idejüket egyszerűen beszélgetéssel. Ugyanakkor János új munkájával kötöttebb életmódot vállalt. A hegyi kószalások időtartama korlátozottabb, az üzem igényeiből következően behatárolt lett.

⁸⁹ A domokosiak lokális identitását elsősorban a földhöz, a földtulajdonhoz való viszonyukkal jellemezhetjük. Az értékonzervatív hagyományoknak megfelelően a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely és a birtokolt, valamint a megművelt földterület nagysága között szoros kapcsolat van. A birtokolt föld minősége, fekvése, a rendelkezésre álló családi munkaerő, a bérmunka igénybevételének képessége, olyan presztízstényezők, melyek meghatározzák egy személy pozícióját és lehetőségeit a közösségben. Felfogásuk szerint kizárólag a földművelés értékteremtő gazdasági tevékenység. Mivel a rendelkezésre álló földterület nagysága korlátozott volt, ezért a társadalmi státusz kötött; a domokosi társadalom eredetileg kasztszerűen merev volt.

⁹⁰ János édesanyjának családjával távoli rokonságban álló domokosi família.

⁹¹ A cégnél az utóbbi időben előszeretettel alkalmaznak munkavállalókat a szomszéd román községekből, kevesebb bérért, mint helyi lakosokat.

A tudáseszmény

János az ismétlődő terepgyakorlatok során lassanként a domokosi asszimilációs mechanizmusok vizsgálatát célzó antropológiai kutatómunka kulcsfigurájává vált. A kutató érdeklődve szemlélte, hogy az eredeti szándékai és elvárásai szerinti adatközlő, hogyan lesz maga is a kutatás részévé. Élményt jelent számára, mikor János megérti és pontosan reinterpretálja a kutatói szándékot, ezzel megteremtve a lehetőséget, hogy a beszélgetések többé nem az adatgyűjtésre irányuló egyirányú diszkussziók, hanem valódi konzultációk legyenek. János véleményét, ötleteit, terveit a kutatás szolgálatába állítja. A kutatót elégedettséggel tölti el, hogy engedhet a helyzet csábításának és a domokosi közösség asszimilációs mechanizmusainak értelmezését János saját világára irányuló interpretációs kísérletén keresztül igyekezhet megvilágítani. János maga is kutatóvá lett.

A kutatás célja tehát nem változott, viszont módszertani értelemben összetettebbé vált és elméleti vonatkozásaiban módosításra szorult.⁹² János személyiségének értelmezése szempontjából ennek az a jelentősége, hogy a kutatómunkában való aktív szerepvállalása lehetővé tette, hogy gondolkodásának, identitásának mélyebb összefüggéseibe is betekinthessünk.

János jelenleg nyugdíjas édesapjával él egy háztartásban. A szobába, ahol birodalmát berendezte, a két helyiségből álló, erősen leromlott állapotú ház egyetlen bejáratán, majd apja lakóterén, a konyhán keresztül juthatunk be. A kilincstelen, spárgával beakasztott ajtó mögött elvarázsolt világ tárul a látogató elé. A félhomályt az egykori parasztház vakolatlan gerendái között aláereszkedő két gyenge fényű égő valamelyest megtöri, és látni engedi a szobában első pillantásra rendezetlenül sokasodó tárgyak tömegét. Két falon, a földön oszlopokba rakva és dobozokba szuszakolva töméntelen könyvbe ütközik a tekintet. A gyűjtemény főleg román, de sok magyar valamint német nyelvű műből áll. Balzac összes mellett Kant kritikái románul, majd a magyar költészet klasszikusai, József Attila, Ady, Radnóti és még sorolhatnánk. Azután ökológiai szakkönyvek, a földön kívüli élet lehetőségét tárgyaló foszforeszkáló borítójú román ponyva, kolozsvári kiadású latin nyelvű Szentírás a 16. századból és a legújabb magyar gombaatlász. A könyvek többségében – még a szépirodalom is – apró betűs margószéli, grafittal beírt jegyzetek láthatóak. János munkája. Ódon könyvtára – szerény becslés szerint úgy 4000 kötet – azonban nem csak könyvekből áll. Egy apróbb helytörténeti kiállítás szinte minden kelléke fellelhető a szobában. A sarokba beállított ágy mellett a falról apró olvasólámpa szórja a fényt. Mellette félmagas polcon domokosi kerámia, tércépek, medvekarom, agancs, majd a falon poros vadászkalap és vadásztáska. A szoba utcára nyíló ablaka előtt papíroktól roskadozó íróasztal egy ósdi írógéppel és néhány fotóval – portrék Jánosról.

A beszélgetésekből kiderül, hogy János az érdeklődését felkeltő könyveket a legszélesebb témakörben szebeni éve óta módszeresen gyűjti. Jövedelmének nagyobb részét ma is a könyvrendelések emésztik fel. Bibliofil szenvedélyének kielégítésére minden alkalmat megragad. Elmesélte például, hogy egyszer tudomására jutott a Magyarláposi Városi Könyvtár terve, hogy a ritkán kölcsönzött

⁹² Ezek szerint jelen kutatás Domokoson az asszimiláció tárgyában nem étikus nomotetikus, hanem émikus idiografikus szinkron vizsgálat. A kutatói aspektus újradefiniálása különösen a Szász János személye kapcsán felmerülő kulturális asszimiláció kérdésében tett szert jelentőségre.

könyveket kiselejtezik.⁹³ A megsemmisítésre váró köteteket egy beázott, romos raktárépületbe helyezték el. János mély átéléssel idézte a kutatást a könyvhalomban, ecsetelte az élményt, az eluralkodó vadászszenvedély izgalmát keresés közben. De mit is keresett János? Vallomása szerint érdekes könyveket. De, hogy ez valójában mit is jelent, csak további hosszú beszélgetések eredményeképpen vált világossá.

János identitásának konstitutív alapértéke a tudás, a műveltség eszményítése. Beszélgetéseinkből kiderült, hogy könyvtárának túlnyomó többségét különös gyakorlattal dolgozta fel. Párhuzamosan több és eltérő témájú könyv olvasása nem megerőltető, sőt inkább inspiratív vállalkozás. Igaz, ez néha kisebb kavargást, esetleg pontatlanságot eredményez, bár ez valószínűleg csak az adott téma szakértőit zavarná.⁹⁴ János műveltsége teljességgel öncélú, ha úgy tetszik, érdek nélküli. Miután hétköznapi környezetében egyáltalán nincsenek akadémikus személyiségek, tudományos szakemberek, így tudásvágya mélyen személyes kérdés. Ezt csak fokozza a tény, hogy műveltsége a domokosi földművesek, a környező bányákban dolgozók, esetleg városi munkahelyre ingázók számára is beláthatatlan perspektíva. Kantot parafrázálva János számára az intellektuális tudás esztétikai státusza, hogy érdek nélkül gyönyörködött. Felmerül a kérdés, hogy honnan ered ez a környezetében soha nem tapasztalt, sőt teljességgel idegen meggyőződés? János tudásfilozófiája nem tanult mintákból eredeztethető. Intellektusában műveltségé szerveződő ismerettartalom lényegi összefüggését tekintve éppen annak a mély – transzcendentális – hitnek a forrása, hogy a tudás érték: a tudás kétségtelen értékének képzetét tehát önmagából a tudásból meríti. Meggyőződésének nincs külső referenciája, csak belső mértéke. Ugyanakkor világossá válik, hogy műveltsége öncélú ugyan, de egyáltalán nem funkció nélküli, hisz ez identitásának, tudásvágyának, bibliofil szenvedélyének mozgatórugója.

Szabadság-filozófia

Környezete és különösen közelebbi rokonsága János *philosz* mentalitását egyáltalán nem érti és értékeli. Leginkább mégis nem ezt a tulajdonságát, hanem a domokosi identitást leginkább sértő alapállását nehezményezi, nevezetesen, hogy nem volt hajlandó családot alapítani. Egy beszélgetés alkalmával keresztanya kérdésére, hogy János nem tart-e az öregségtől – hisz nincs sem testvére, sem olyan közelebbi rokona, akire elesettsége, betegsége esetén számíthatna –, elgondolkodtató választ fogalmazott meg.⁹⁵ János szerint a szükségszerűen bekö-

⁹³ „Könyvtár és víz? Hogy kerül egymás mellé a két fogalom? Úgy kérem, hogy pár palalap repedésein át becsöpög a könyvekre. Ugye milyen egyszerű? A bajt orvoslandó javítani kellene a tetőt. Erre viszont pénz kellene...Pérez meg nincs! ... Hát uraim, én kicsi ember vagyok, de nagyon de nagyon szegénylenem magam ti helyettetek. ... Egy könyvtárat úgy kell tisztelni, mint a templomot, s ha lehetséges lenne talán még jobban. A „forradalom” után azt hittem, hogy több becsülete lesz a betűnek, de nem lett. Azt hittem, hogy előbbúznak könyvszerető emberek, de nem bíjtak elő – azt nem feltételezem, hogy nincsenek. A „forradalom” után több mindent elhittem, de azt még a legsötétebb álmaimban sem fordult elő, hogy egy könyvtárba becsöpögjön a víz és a kutya se törődjön vele csak azért, mert nincs pénz.”

⁹⁴ Egy alkalommal Hegel esztétikája kapcsán panaszkodott János, hogy a románul olvasott művek esetében a kontextus pontos felidézése, valamint magyarra fordítása nehézséget jelent számára.

⁹⁵ A beszélgetés 1998. júniusában Domokoson zajlott.

vetkező magány az élet rendje. Az öregség maga a magány – *contra vim mortis non est medicamen in hortis* – elkerülhetetlen állapot.⁹⁶ Az embert felnőtt gyer-

⁹⁶ A *Méhvadász* Szász János jól kimunkált történeteinek jellemző példája, az öregség méltóságának dicsérete:

„Sokan csak a Cooper regényciklusban találkoztak velem, pedig minálunk is voltak méhvadászok (talán még most is vannak). Nem valami könnyű mesterség lehetett, hisz elég kevesen foglalkoztak vele – tacska koromban mindössze egy méhvadászt ismertem, nevezetesen Doroftei bácsit.

Alacsony termetű, tűzrölpattant, nagytudású méhtudós. Valamikor vadászattal foglalkozott, de évek teltevel mind több ólmot gyűjtött a lábába, no meg ehhez hozzájött az átkos emlékü kollektívizálás is – nem akarván beállni a „közösbe” oda sújtott a nagyhatalmú törvény, ahol a legjobban fájt: elvették vadász fegyverét.

Barát lévén nagyapámmal gyakran megfordult minálunk, örökké hozott valamit: zsebnyi mogyorót, lépes mézet, aszalt szilvát... Térdére ültetett, elmagyarázott nekem egyet-mást „Dorostéj” bácsi.

Nem valami kitűnően beszélt magyarul de elég jól megértettük egymást – én az 5-6 éves kölyök és ő az 50-es éveit járó ember!

Aztán a sors szellője elfújta e vidékről más tájakra, aztán megint másokra – repültek az évek – az 5-6 éves kölyökből többé-kevésbé tapasztalt hegyjáró lett – fiatal szívű – erős lábú – makacs gyalogoló, no meg persze nagy „erdő-bolond” (akkoriban bolondnak tartották azt, aki a hegyeket járta, talán még most is annak tartják sokan). Éjjelt-nappalt összefonva jártam a hegyeket – tapasztalat szerzőként.

Nyár derekán kullogtam fel egy völgyön, amikor látom, hogy egy ember a burgonyatáblában hajladozik. Nézem jobban – ismerősnek tűnik ... falubelinek nem falubeli ... vajon ki lehet? ... S mivelhogy töprengésem alatt közelebb kerültem hozzája, látom hogy kezében nyitott „régimódi” cigarettatárcát tart.

Felvillant bennem a régi emlék – talán csak nem... hasonlítani nagyon is hasonlít, de csúful felszántotta arcát az élet ekéje évek súlyától nagyon is legörbült a válla... Aztán meg nem láttam több mint 10-15 éve! De ő kell legyen, hisz kezében ott van a méhvadászok „csalogatója” Ugyanis így nevezik a lépes mézzel tele tárcát – más méhvadász meg nincsen e kicsi hazában az én Dorostéj bácsimon kívül!

Ő? ...Nem ő? ... Mindegy ... s a szokásos köszönés után megszólítottam – Doroftei bácsi, nem ismersz meg?

Meghökken, kételkedő mosolyba rándult össze aszott arca, majd mindkét szemé megnedvedett: Hogyne csak te híj Dorostéj-bácsinak – buggyant ki belőle a tört de érthető magyar beszéd.

Úgy öleltük meg egymást, mint apa és fia, akik elfeledték egymás létezését.

Leültünk a tábla szélére, szóba elegyedtünk, nagyjából elmondtam merre töltöttem el azt a csekély 10-15 évet.!

- Aztán hogy még van Dorostéj-bácsi?

- Dorostéj kisebb nap mint nap, hegy nagyobb, hegy nő...

- De azért látom még, elég jól bírja magát, ha jár a mihek után!

- Járnai jár, szenvedéj, nem tudni ülni athun, házmelet, ... Dorostéj szeretni hegy, erdő... szeretni puská szeretni mihet fogni, de Dorostéj kicsi-kicsi, erdő hegy nagy, hegy nő.... Jónni rossz szél... vinni vinni Dorostéj messze messze! Ilet ijen

- S távolba nézett szomorúan, hallgatagon hosszú ideig – vajon mire gondolhatott? A tova tűnt ifjúságra? Nyűgös bajokkal tele életre, amely most is folytatódik? Vagy talán a közelgő elmúlásra, amely minden nap betoppanhat?

- Nem zavartam gondolataiban, félszemmel szomorúan néztem összeaszott arcát, töpörödött termetét, kopott, foltozott ruháját... Akkor láttam életemben először az Embert, amely a végső Nagy Lépés előtt áll, s akkor sajádtul belém a gondolat, hogy mindenki oda jut, az utolsó Nagy Lépés elé. Nincs kivétel...

- Ő rezzentett fel a gondolataimból, a méheket mutatta, amelyek a gyepre letett, elfeledett nyitott tárcából torkoskodtak, valósággal ellepték.

- „Megireztik, elfelejteni tárcá nem bészárni – suttogetta de nem nyúlt a mészbe mártott parányi ecsete után.

- Érdeklődve nézegette a méheket, néha-néha rám pillantott, láttam, hogy valami nagyot akar mondani...

mekei elhagyják, batáitai, ismerősei sorra útra kelnek, majd maga következik. A valódi szabadság az életben magányt feltételez, amiért küzdeni kell, ahogy János fogalmaz: *‘szenvetéssel és éhezéssel jár. Aki házat akart, gyereket, feleséget éljen azzal! János szabadságot akart.’* A szabadság státuszát 25-30 éves munka gyümölcsének, a saját sors választásából következő tudatosan komponált élethelyzetnek tekinti.

János fizikailag és intellektuálisan egyaránt a modern individuum számára beláthatatlan szabadsági fokkal rendelkezik. Munkahelyén, a Balla-féle üzemből munkatársaival és minden bevett gyakorlattal szemben nem vesz fel rendszeres fizetést. Sajátos szóbeli szerződés alapján, mikor szüksége van pénzre, pillanatnyi, aktuális igényeinek megfelelően kér főnökétől. János ily módon juttatja kifejezésre függetlenségét és tartja fenn az alkalmazói részéről maradéktalanul elismert jogot arra, hogy amennyiben készletet érez, bármikor útra kelhet kedvenc hegyeire – Cibles, Radnai Havasok.⁹⁷

Szabadság-filozófiájának alapelve – a modernitás társadalmi gyakorlatának totális kritikája –, hogy csak az lehet független cselekvő személyiség, aki szabad, de nem feltétlenül szabad az, aki független. Elméletét életének mindennapi gyakorlatában két általa szimbolikusan kitüntetett helyszínhez köti.

A Cibles a Kárpátok ívét követő belső vulkáni gyűrű kiemelkedő tagja. János értelmezése szerint magyar nyelvi hagyomány téved, mikor az 1840 méter magas hegy nevét a magyar Széplés – az 1941-44 között kiadott térképeken ezzel a névvel jelölik – romános kiejtésére vezetik vissza. Véleménye az, hogy a hely neve minden bizonnyal a három kebellet ábrázolt Cybelé istennőtől ered.⁹⁸ A Láposi-medencét északkeletről határoló három lankás kúp távolról dombocskának tűnik. A Cibles János gondolkodásában a szabadság metaforája. A Radnai Havasok flóráját és faunáját idéző övezetet a legutóbbi időkig elkerülte a turizmus, ugyanakkor a csúcs közvetlen környezete évtizedek óta természetvédelmi terület, és ez a helyzet viszonylagos érintetlenséget biztosított egészen a legutóbbi időkig.

- *Te szeretni megtanulni mihet fogni, mihes fát tudni megkeresni?*

- *Hogyne, persze, hogy szeretnék!*

- *Dorostěj megtánnit! Dorostěj nem lenni, de te tudni mihet fogni... Emlékezni Dorostěj bácsi! Valóban megtánnított. Négy nap alatt. Egy „mihes” fát is lenyomoztunk de nem döntöttük ki s most is vannak méhek benne. Ezt a fát soha senkinek meg nem mutattam és nem is fogom. Ez amolyan emlék fa, amolyan magasba nyúló sírköve az utolsó méhivadásznak.*

- *Te égszer jónni Dorostěj. Tudni hun lakni? Faluvig. Mindenki ismerni én – szorította meg kezemet az utolsó méhivadász nap végén.*

- *A következő év tavaszán abban a faluban jártam s gondoltam benézek az én öreg barátomhoz – lássam, hogy húzta ki a telet, elbeszélgetünk egy kicsit...*

Zárt ajtó, pókhálós ablakok, semmi járás, nyom az udvaron.... A szomszéd asszony kiáltotta át a kerítésen: Pe cine catati? Pe bátrinu? A murit toam na trácută...

Tehát azon az ősön jött el a „rossz szél” s az utolsó méhivadász napját velem töltötte el.

Elment, de most is hallom a hangját, tört magyar beszédét...

- *Dorostěj nem lenni, de te tudni mihet fogni!*

- *Emlékezni Dorostěj bácsi!”*

⁹⁷ Persze azt, hogy János mikor él lehetőségével, finom szabályok alakítják. Természetesen, ha az üzemi működéshez szükséges munkát kell elvégeznie, János soha nem él vissza helyzetével, ahogy soha nem kér annyi készpénzt, amit alkalmazói visszautasítanának.

⁹⁸ Cybelé a görög mitológiában phrügiai eredetű istennő, a hegyek, erdők és vadállatok úrnője, termékenységük irányítója.

Jánost láthatóan szinte érzéki kapcsolat fűzi a Cibles-Cybeléhez. Beszámolói a hideg szeptemberi hajnalokon a ködön keresztül sejlő monumentális szarvasbikák küzdelméről, a kölyökmackóról, amelyik legmélyebb álmából riasztotta fel, vagy a napsütésben leszakadó trópusi záporról, katartikus élmények. János történeteit, megfigyeléseit, gondolatait kockás füzetlapokra gépelve igyekszik finoman kimunkálni. Az így keletkezett tekintélyes kéziratcsomókat aztán megelégedéssel süllyeszti fiókjába.

János másik kedvenc tartózkodási helye a falutól délre, valójában a medencét övező magasabb dombok lábánál felduzzasztott két apró tó partjára épített kicsi faház. A tavacska partjára János évekkal ezelőtt a régió jellegzetes fáiból ligetet telepített – elképzelése szerint egy dendrológiai park alapjait. A Domokos irányából közeledő idegen szemei előtt az időközben nagyobbra nőtt fák elrejtik az épületet.⁹⁹ A pirosra festett házikó és környezete láthatóan gondosan rendben tartott. Ablakai frissen mázolván és a csatorna vizét a tóba vezető árok tiszta, gondosan karbantartott. János a talán 12 négyzetméter alapterületű házat téliesítette és a hosszabb tartózkodáshoz szükséges minden eszközzel felszerelte. Sokszor egy egész hétig sem megy be a faluba, különösen, ha valami érdekesebb ötlet megírásán töri a fejét, vagy nagyon elfoglalja egy-egy könyv.

A Cibles és a tóparti házikó nem egyszerűen csak menedék, ami megóv a domokosi valóság „brutalitásától”, a János számára frusztráló, közönyös és értetlen közvéleménytől, hanem a szabadság apoteózisa. Mindkét hely túlmutat közvetlen lokális értelmén, valójában intellektuális konstrukció. János saját személyiségének kompozíciójába tudatosan foglalta bele a hegy és a hozzá kapcsolódó rituális zarándoklat individuális mítoszát, valamint a tóparti házban megtestesülő – az egyébként János által ismert Lucretiusszal szólva – epikureus *otium* képzetét.¹⁰⁰

‘Küldetéstudat’

Az eddigiek alapján úgy tűnhet, hogy János maradéktalanul boldog ember. Értékkrendje elvárásainak megfelelően lételeményei perspektivikus kiteljesítésében létrehozta azt a független világot, melyben a műveltség élvezetének, a fizikai és intellektuális szabadság szenvedélyének hódolhat. Jánost azonban saját elvárásai szerinti sikerei nem elégitik ki teljességgel. Életét példázatnak tekinti, ahol az önmegvalósítás sikerességének mércéje, hogy teljesítménye milyen hatást gyakorol környezetére. A helyzet paradox. Jánosnak nem volt szüksége barátokra, társra ahhoz, hogy független identitást konstruáljon, sőt önazonosságát részben éppen szülőfalujával, környezete adott értékkrendjével szemben definiálja. Ez megmutatkozik a domokosiak életmódjával szemben megfogalmazott kritikában, cinikus, ironizáló viszonyban, mely radikális és elutasító. Véleménye szerint a hagyományos értelemben vett archaikus közösség romlásának oka, hogy saját tradícióik értékkrendjéből következő elvárásoknak sem képesek következetesen megfelelni.

⁹⁹ Az eredetileg itt álló épület 1998 telén váratlanul leégett. A jelenlegi épületet János a Balla-cég segítségével építette fel 1999 júliusában.

¹⁰⁰ „Mily jó a biztos partról nézni, amint a vihartól / Zajló tenger habjaiban más küzd a veszéllyel. / Nem minthogyha öröm voln' látni a más veszedelmét, / Ámde mivel jó érzés mentnek lenni a bajtól” (Lucretius 47.)

A fiatalok züllése, koncepciótlan semmittevése sajnálatos széthullását jelzi egy a sajtóságosan modernizálódó román társadalomban alkalmatlan közösségnek.

Ezért érzi azt János, hogy a személyében megtestesülő értékválasztás lehetősége esély, a domokosi társadalom létfeltételeinek modernizálására úgy, hogy ez a közösség fizikai és szellemi túlélését jelentheti. Mindazonáltal János szellemi fejlődésének szüksége lenne arra, hogy személyes erőfeszítésének eredményeit a környezetében tapasztalható gyakorlati problémák megoldásában kamatoztat-hassa.

János küldetéstudatának számos közvetlen jele létezik. A dendrológia park tervét és jelentőségét többször igyekezett a falusiak számára érthető összefüggésekben elmagyarázni, világossá tenni, hogy az ötlet nem személyes kérdés, hanem a falu számára lehetőség. Egy szépen gondozott park, a régió flórájának jellegzetes példányait esztétikai élményként bemutató gyűjtemény víziója lebeg szemei előtt. Elsőként vetette fel az ökoturizmus megszervezésének ötletét éppen a Ciblessel összefüggésben. A felnőtt lakosság túlnyomó többsége Jánost 'bolond', képtelen terveket dédelgető álmodozónak tekinti.¹⁰¹ Az elutasítás Jánost arra ösztönözte, hogy a fiatalok között keressen tevékeny társakat ötletei megvalósításához. A lelkes gyerekeket a környék bebarangolására, olvasásra ösztönözte és nem is kevés sikerrel egészen addig, míg a szülők meg nem tiltották számukra János társaságát. Az elutasítás Jánost nem személyében sérti, sőt a 'Domokos jelenséggel' kapcsolatos véleményének bizonyítékát látja kudarcában. Ugyanakkor a fogadókészség hiánya fizikai értelemben egzisztenciális perspektivizmusának lényegét jelentő teremtésvágy kiteljesedését korlátozza, ezért szkepticizmusának fő forrása. Az alkotás, a személyes lét keretein túlmutató nyom, lenyomat, az utánunk következő nemzedékek számára hátrahagyott ismertetőjegy megteremtése János véleménye szerint nem egyszerűen intellektuális feladat, de morális kötelesség.

A közeledő öregedés első jegyeit figyelve magán úgy érzi, hogy lehetőségei tervei megvalósítására egyre korlátozottabbak. A legutóbbi találkozáskor könyvéből zavartan feltekintve kapta le élete első szemüvegét és kicsit szomorkodva mesélte, hogy minap hiába keresett éneke után egy pacsirtát, csak akkor vette észre mikor tovaröppent. Ugyanakkor cicerói bölcsességgel ítéli meg és láthatóan nem tart az öregségtől: „...egyaránt dicsérem az ifjat, ha van benne valami az öregből, és az öreget, akiben van valami az ifjúból; aki így él, az testben lehet öreg, de lélekben sohasem”.¹⁰² Idős napjaira több könyvtervet tartogat tarsolyában, melyek közül a legérdekesebbnek a *Maflagonia* ígérkezik.¹⁰³ Ebben Domo-

¹⁰¹ Jánosnak nem a 'bolond' az egyetlen állandó jelzője. A faluban sokan 'a Magyar' névvel nevezik meg. A megszólítás János szerint arra a szokására utal, hogy nagyon szeret 'magyar nótákat' énekelni. A környező román falvakban Jánost 'Tarzannak' szólítják, mivel állandóan az erdőt járja. A románok között elterjedt még János megnevezésére a 'Vasember'. Ennek a ragadványnévnél az eredete még a szebeni évekre nyúlik vissza. János egyszer a sínek mellett rövidítve útját sietett munkahelyére, mikor egy jajveszékkelő csoportra lett figyelmes. Az emberek egy, a tolató vagonok között figyelmetlenül átkelő középkorú férfi holttesténél álltak. János elbeszélése szerint kétségbeesetten nézték a testről levágott koponya meredt tekintetét. Ekkor János nyakából levette kendőjét, lefogta a halott szeméit, majd letakarta. Munkatársai az eset után neveztek el 'Vasembernek'.

¹⁰² Cicero 43.

¹⁰³ „Van egy virág, jól ösmerem/Arany búzatáblán terem/Hajnalpiros a levele/Mondjátok meg mi a neve!/ Hátulgombolós korom kedves versikéje – és egy-két emlék is tapad hozzá.

kos történetét, mindennapjait, figuráit, az élet egyszerű dolgait akarja megírni Voltaire stílusának és Rabelais szellemének ötvözésével.

Objektív epilógus

A kutató a portré, vagy inkább a személyiségrajz vázlatának – a rendelkezésre álló terjedelem korlátaiból következően – vége felé szövegét újraolvasva számos önkritikus kérdéssel kell, hogy szembesüljön. Vajon mennyiben képes közvetíteni Szász János szellemének gazdagságát, sorsának a domokosi környezetben befutott kényszerpályáit, valamint a szabad szellem önkonstitutív életgyakorlatának eredeti mozzanatait? Vajon, annak belátása mellett, hogy a jelen portré mint interpretáció lezárhatatlan, képes-e a szöveg megjeleníteni – legalábbis részlegesen – mindazt, amit egy olyan tudatosan szervezett intellektuális élet, mint Jánosé, képvisel. A szerző kérdései nem a bemutatott kép teljessége iránti igény megvalósíthatóságának esélyét vagy a kitűzött cél reménytelenségének valószínűségét firtatják. Pusztán arra vonatkoznak, hogy mennyiben sikerült árnyalt, szubtilis és belátható képet festeni egy a szó eredeti értelmében vett *philoszról*.

Az antropológiai szövegelmélet részletkérdéseitől eltekintve Szász János portréja egy megkerülhetetlen narratológiai problémát koncentrálnak. ¹⁰⁴ Nyilvánvalóan János történetének esetében a szerző általános értelemben vett feladata lejegyezni példázatát és ily módon ‘örökéletűvé’ tenni. De valójában mit jelenít meg a szöveg? *Par excellence* Jánost, vagy akinek a szerző Jánost látja, vagy esetleg azt, amilyennek János magát megmutatja. Esetünkben a kérdés különösen kényes. A szöveg valószínűleg a három perspektivikus lehetőség esszenciális elegye. Egyrészt az antropológiai gyakorlat bevett technikái – interjú, kérdőív, proxemika – lehetővé teszik a kvázi objektivációt. Ugyanakkor a szerzői intenció, különösen jelen esetben, amikor egy intellektuális kaland csábításának engedve – ne feledjük, hogy János a domokosi asszimilációs folyamatok kutatójaként vált maga is a kutatás tárgyává – nyer lehetőséget, soha nem teljesen mentes az önigazolások keresésétől. Ezen túl, miután János számára világossá vált, hogy a kutatás személyét legalább olyan fontos célnak tekinti, mint Domokos társadalmi és kulturális

*Képes voltam kikönyörögni, hogy hozzák haza nekem gyökerestül a kiskertbe. Virágozott is az a pipacs, repültek az évek és a hátulgombolós kislegényből nagylegény lett, aki azért mindig várta azt a bizonyos pipacsnyilást. Eltelt még egy pár év, más szelek fújtak, s elfújták azt a mesebeli pipacsot és magukkal ragadták a pipacsos legényt is. Más vidék, más emberek, s ami a legfőbb: más gondolatok és világnézet. Ami akkor elfogadható volt – hisz az a kicsi világ akkor az egész világot jelentette nekem – hirtelen érthetetlennek tűnt. S mi több helyemet sem kaptam benne, de vissza sem fogadtak többet engem abba a világba. ... Nem lévén alkudozó természet, nem kötöttem kompromisszumot, s tovább mentem a magam útján. A jobb, könnyebb úton és ezzel el is rontottam tekintélyemet, már amennyi volt. Mondom elrontottam, de elkezdtem tanulmányozni azt a világot, amely egyeseknek a 'tudomány', az okosság netovábbja. Megfigyeltem és elemeztem az embereket, gondolkodási módjukat, hiszen a gondolat vezeti a tettet. Meghökkenítő, de ugyanakkor elszomorító dolgok bontakoztak ki ama jó világ ködéből. (Részlet a *Maflagónia* kéziratban megfogalmazott ötlettervből.)*

¹⁰⁴ A kérdéssel részletesen foglalkozó néhány fontosabb szöveg: James Clifford: Bevezetés: részleges igazságok (*Helikon* 1999/4.); Clifford Geertz: Jelen lenni: az antropológia és az írás helyszíne (in *Az értelmezés hatalma*. Osiris, 1994:352-368.), Vincent Crapanzano: Hermész dilemmája (*Helikon* 1999/4.) és Renato Rosaldo: *Grief and a Headhunter's Rage* (in *Anthropological Theory*, 483-497).

jellemzői változásának értelmezését, igyekezett a kutatói szándék pontos interpretációja alapján önmaga számára megfogalmazott elvárásoknak megfelelni. János jó értelemben véve szerepelni kezdett. Alakítása igen szellemes dramaturgiai és retorikai fordulatban jutott kifejezésre. Kísérletet tett távolságot teremteni önmagával szemben úgy, hogy tetteit, állásfoglalását, gondolatait folyamatosan kommentálta és ilyenkor mindig egyes szám harmadik személyben említette 'Jancsikát'. Elgondolása szerint a kutató számára ez a kétszeresen reflektált tudatosság garantálhatja személyének hitelességét.

A szerző a portré struktúráját alkotó interpretív hármasság azonosítása után be kell lássa, ontológiai értelemben szövegének legfeljebb társszerzője: valójában János teremti a szerzőt. Ez a következtetés talán létjogosulttá és kutatásetikai szempontból védhetővé teszi az írás hangnemét, valamint azt, hogy egyáltalán nem törekszik anonimitásra.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely András: Politikai modernizáció és etnikai alternatívák. *Regio*, 1990/4.
- Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Budapest. Európa, 1987.
- Áron László: *Edmund Husserl*. Budapest. Kossuth Kiadó, 1982.
- Bartha Antal szerk. *Magyarország története 2/2.* kötet Budapest. Akadémiai, 1987.
- Cicero: *Az öregségről*. Bukarest. Kriterion, 1987.
- Clifford, James: Bevezetés: részleges igazságok. *Helikon* 1999/4.
- Crapanzano, Vincent: Hermész dilemmája. *Helikon* 1999/4.
- Derrida, Jaques: *Edmund Husserl's Origin of Geometry: An Introduction*. New York. Nicolas Hays Ltd, 1978.
- Dilthey, Wilhelm: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. In Ludassy Mária szerk. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest. Gondolat, 1974a.
- Dilthey, Wilhelm: Bevezetés a szellemtudományokba. In Ludassy Mária szerk. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Budapest. Gondolat, 1974b.
- Gadamer, Hans-Georg: Az életvilág tudománya. In Schwendtner Tibor szerk. *Metszéspontok*. Budapest. L'Harmattan, 2001.
- Geertz, Clifford: Jelen lenni: Az antropológia és az írás helyszíne. In *Az értelmezés hatalma*. Budapest. Századvég, 1994.
- Hegel, G. W. Friedrich: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai – A természetfilozófia*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1979. (Szemere Samu fordítása).
- Heidegger, Martin: *A fenomenológia alapproblémái*. Budapest. Osiris/Gond, 2001.
- Held, Klaus: Horizont és szokás: Az életvilág husserli tudománya. In Schwendtner Tibor szerk. *Metszéspontok*. Budapest. L'Harmattan, 2001.
- Heller Ágnes: *Idegen*. Budapest. Múlt és Jövő Könyvkiadó, 1997.
- Hernádi Miklós: Fenomenológiai törekvések a szociológiában. In *Fenomenológia a társadalomtudományokban*. Budapest. Gondolat, 1984.
- Hirscher, Johannes ed: *Antik Lexikon*. Budapest. Corvina, 1987.
- Husserl, Edmund: A tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia eszméi. In *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Budapest. Gondolat, 1984.
- Husserl, Edmund: *Az európai tudományok válsága*. Budapest. Atlantisz, 1998.
- Husserl, Edmund: *Előadások az időről*. Budapest. Atlantisz, 2002.
- István király intelmei, erkölcsanító könyvecske. In *István király emlékezete*. Budapest. Európa, 1987.
- Kádár József: *Belső-Szolnok és Doboka megye története 1848-49-ben*. Dézs. Demeter és Kiss nyomdája, 1890.
- Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Budapest. Akadémia, 1981.
- Levinas, Emmanuel: Fundamentális-e az ontológia? In *Nyelv és közelség*. Pécs. Jelenkor Kiadó, 1997.
- Livius: *A római nép története a város alapításától*. Budapest. Európa, 1982.
- Lucretius: *A természetről*. Budapest. Kossuth, 1997.

- Marx, Werner: Ész és életvilág. *Atheneum*, 1993/1.
- Mezei Balázs: A tiszta ész krízise. In *Az európai tudományok válsága II*. Budapest. Atlantisz, 1998.
- Mohanty, J. N.: The Other Culture. In *Phenomenology of the Cultural Disciplines*. Dordrecht. Kluwer Academic Publishers, 1994.
- Nietzsche, Friedrich: *Új felvilágosodás*. Budapest. Osiris/Gond, 2001. (szerk. Hévizi Ottó)
- Ovidius: *Metamorphoses*. Budapest. Európa, 1982.
- Rosaldo, Renato: Grief and a Headhunter's Rage. in *Anthropological Theory*. London-Toronto. Mayfield Publishing Company, 1995.
- Rousseau, Jean Jaques: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest. Tankönyvkiadó, 1965.
- Scheler, Max: *Formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Budapest, Gondolat, 1979.
- Schütz, Alfred: Az idegen. In Hernádi Miklós szerk. *Fenomenológia a társadalomtudományokban*. Budapest. Gondolat. 1984.
- Smith, Seymour ed. *Dictionary of Anthropology*. London, Macmillan, 1993.
- Tacitus: Germánia. In *Tacitus összes művei*. Budapest. Európa, 1980.
- Vergilius: *Aeneis*. Budapest. Kozmosz, 1987.
- Wolf, John B.: *The Emergence of the Great Powers*. New York. Harper&Raw, 1951.
- Zangwill, Israel: *The Melting Pot*. New York. Macmillan, 1914.

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetei

- 1). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás /I./ ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 53 1. 300,- Ft (29 oldal)
- 2). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás /III./ ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 54 X. 300,- Ft (29 oldal)
- 3/A). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Kopács, táj- és népkutató tábor a Drávaszögben (1942). ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 55 8. 300,- Ft (28 oldal)
- 3/B). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 56 6. 350,- Ft (35 oldal)
- 4). *A. Gergely András*: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 57 4. 250,- Ft (24 oldal)
- 5). Szerk.: *A. Gergely András*: Rövid etnoregionális elemzések. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 58 2. 450,- Ft (90 oldal)
- 6). *A. Gergely András*: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 59 0. 500,- Ft (98 oldal)
- 7). *Szabó Ildikó*: Közösségszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 60 4. 450,- Ft (45 oldal)
- 8). *A. Gergely András*: Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 61 2. 500,- Ft (72 oldal)
- 9). *A. Gergely András*: Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 62 0. 450,- Ft (83 oldal)
- 10). *Boglár Lajos, Papp Richárd, Tarr Dániel, Tóth Bernadett*: Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 63 9. 400,- Ft (51 oldal)
- 11). *A. Gergely András*: Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 64 7. 500,- Ft (139 oldal)
- 12). *A. Gergely András*: Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon? ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 65 5. 500,- Ft (90 oldal)
- 13). *Bindorffer Györgyi*: Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 66 5. 450,- Ft (75 oldal)
- 14). *Szabó Ildikó, Horváth Ágnes, Marián Béla*: Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 67 1. 400,- Ft (40 oldal)
- 15). *A. Gergely András*: Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 68 X. 400,- Ft (43 oldal)
- 16). *Dudich Ákos, Gál Anasztázia, Molnár Eszter, Németh Rita, Pásztor Zoltán*: Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai-antropológiai dolgozatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 69 8. 450,- Ft (76 oldal)
- 17). *Nemes Nagy József*: Társadalmi tércategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 70 1. 550,- Ft (57 oldal)
- 18). *Kormos Éva*: Albánia: az emberélet fordulói. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 71 X. 350,- Ft (44 oldal)
- 19). *Veres Emese-Gyöngyvér*: Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunkatanulmányai. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 72 8. 450,- Ft (53 oldal)
- 20). *Bódi Ferenc*: Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 73 6. 450,- Ft (63 oldal)
- 21). *Horváth B. Ádám, Soltész János*: Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 74 4. 400,- Ft (46 oldal)
- 22). *Szabó Levente, Juhász Levente Zsolt, Király Ildikó*: Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 75 2. 400,- Ft (85 oldal)
- 23). *Utasi Ágnes*: Magyar hazától az amerikai otthonig. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 79 5. 450,- Ft (62 oldal)

- 24). *A. Gergely András*: Helyi társadalom – rendszerváltás közben. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 80 9. 400,- Ft (53 oldal)
- 25). *Vörös Kinda Klára*: Otthon és itthon. Erdélyi menekült értelmiségiek magyarországi beilleszkedéséről. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 81 7. 450,- Ft (77 oldal)
- 26). *Hollós Marida*: Pszichológiai antropológia. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 82 5. 450,- Ft (67 oldal)
- 27). *Demetrovics Zsolt*: Drogkultúra, drogfüggés, társkapcsolatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 83 3. 400,- Ft (71 oldal)
- 28). *Páll Kinga Ágnes*: Alternatívák és félelmek. Magyar és román elképzelések a romániai magyarság helyzetének átértékeléséről. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 84 1. 450,- Ft (84 oldal)
- 29). *Benke József, Bindorffer Györgyi, Bódis Krisztina, Kézdi Nagy Géza, Papp Richárd*: Etnikai-antropológiai kutatómódszertan I. Empíria és elmélet találkozási pontjain. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 85 X. 450,- Ft (89 oldal)
- 30). *Laki László*: Periférián – az Alföld közepén. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 86 8. 450,- Ft (79 oldal)
- 31). *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor* szerk.: Rendszerváltás, világmérváltozás, mellékutca. Tanulmányok a politikai antropológia és a világmérv-elemzések köréből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 87 6. 450,- Ft (105 oldal)
- 32). *Albert Réka*: Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 88 4. 400,- Ft (67 oldal)
- 33). *Papp Richárd*: Szakadékok és hidak. A magyar és a román egymás mellett élés lehetőségei és stratégiái Hargita megyében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 89 2. 450,- Ft (86 oldal)
- 34). *Heltai Gyöngyi*: Szocialista sematizmus. Sematizmus és komédia, definíciók és határaik. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 90 6. 450,- Ft (124 oldal)
- 35). *Szabó Ildikó – Lázár Guy*: Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 91 4. 400,- Ft (49 oldal)
- 36). *Gordos Ágnes*: Fehéren feketén: esélyek és zsákutcák, avagy a cigányság oktatásával és foglalkoztatásával kapcsolatos kérdések. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 92 2. 450,- Ft (100 oldal)
- 37). *Lányi Gusztáv*: Politikai pszichológia és politikatudomány. /A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 13 2. 600,- Ft (151 oldal)
- 38). *Szabó Máté*: Védekező helyi társadalom. Tiltakozások Borsod megyében (1989-1995). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 14 0. 400,- Ft (50 oldal)
- 39). *Barabás Máté*: Közösségek találkozása: Krisna-völgy Somogyvámason. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 15 9. 400,- Ft (40 oldal)
- 40). *Orosz Anett*: Menekültek és menedékesek helyzete a Debreceni Befogadó Állomáson. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 29 9. 400,- Ft (55 oldal)
- 41). *Bujdosó Judit*: Határ választ el... /Migrációs tanulmány/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 30 2. 350,- Ft (30 oldal)
- 42). *T. Kiss Tamás*: A kulturális intézmények állami rendszere Magyarországon az 1920-as években. Gróf Klebelsberg Kunó kultúrát szervező tevékenysége. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 59 8. 600,- Ft (187 oldal)
- 43). *A. Gergely András*: Államválság – régiók – civil társadalom I–III. /I. Államválság/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 36 1. 500,- Ft (98 oldal)
- 44). *A. Gergely András*: Államválság – régiók – civil társadalom I–III. /II. Régiók/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 37 X. 450,- Ft (75 oldal)
- 45). *A. Gergely András*: Államválság – régiók – civil társadalom I–III. /III. Civil társadalom/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 60 4. 500,- Ft (90 oldal)
- 46). *Albert Árpád, Benke József, Gulyás Anett, Kovács Monika, Pásztor Zoltán, Sebestény Anikó, Veres Emese-Gyöngyvér*: Máság – idegenség – elmozdulás. Léthelyzetek az otthonosság és a sehollét között. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 61 2. 400,- Ft (57 oldal)
- 47). *Tasi István*: A vaisnavizmus múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 63 9. 400,- Ft (62 oldal).
- 48). *Fejér Balázs*: Az LSD kultusza: egy budapesti kulturális színpad krónikája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 64 7. 600,- Ft (104 oldal)
- 49). *Járosi Katalin*: Identitásproblémák. Új identitás keresése a taszári repülőtered hivatásos állományánál. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 74 4. 400,- Ft (43 oldal)

- 50) *Farkas Attila Márton*: Buddhizmus Magyarországon, avagy az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 59 0. 800.- Ft (142 oldal).
- 51) *H. Sas Judit*: „Az új apparátus”. Szomorújáték két részben a XXXIII. kerületi, Tó-városi Önkormányzatról (1990-1994). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 60 4. 800.- Ft (142 oldal).
- 52) *Fleck Gábor – Virág Tünde*: Egy beás közösség múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 81 7. 600.- Ft (112 oldal).
- 53) *Csanády Márton*: A politikai rendszerváltás társadalomlélektana – avagy szorongások és félelmek a XX. század végi Magyarországon. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 86 8. 450.- Ft (42 oldal).
- 54) *A. Gergely András szerk.*: Filozófiai, történeti és kulturális antropológia. Szöveg és szemelvénygyűjtemény, I/1. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 93 0. 2500.- Ft (261 oldal).
- 55) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, I. Mi a politikai pszichológia? ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 89 2. 700.- Ft (52 oldal).
- 56) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, II. Politika testközelben. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9098 90 6. 800.- Ft (85 oldal).
- 57) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, III. Személyiség és politika. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 02 2. 1000.- Ft (112 oldal).
- 58) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, IV. Politikai konfliktusok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 03 0. 1000.- Ft (99 oldal).
- 59) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, V. Politikai választás – politikai kampány. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 04 9. 1100.- Ft (118 oldal).
- 60) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VI. Tömeg(lélektan) és politika. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 06 5. 800.- Ft (74 oldal).
- 61) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VII. Politikai kultúra és politikai szocializáció. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 07 3. 1200.- Ft (118 oldal).
- 62) *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk.*: Színház, kocsma, légitársaság. Tanulmányok a kultúra antropológiája köréből. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 08 1. 750.- Ft (75 oldal).
- 63) *Bódi Ferenc*: Forradalom után – reform előtt. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 09 X. 950.- Ft (90 oldal).
- 64) *Fábián Gergely*: Munkanélküliség és munkanélküliek a régióban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 11 1. 500.- Ft (42 oldal).
- 65) *Bódi Ferenc – Fábián Gergely – Giczey Péter*: Még mindig örülten. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 12 X. 500.- Ft (45 oldal).
- 66) *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk.*: Idegen az idegenben. (Kulturális antropológiai tanulmányok). Szerzők: Bansar Mohamed, Böszörményi Nagy Katalin, Csige E. Ibolya, Czíngel Szilvia, Fülep Anikó, Hajdú Gabriella, Sipos Zsuzsanna, Szövényi Katalin. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 27 8. 1200.- Ft (109 oldal).
- 67) *Horkai Anita*: Screenagerek. A techno-kultúra megjelenési formái a mai Magyarországon. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 15 4. 650.- Ft (61 oldal).
- 68) *Csámpai Ottó*: Magyartanítás Zóboralján: egy szociológiai vizsgálat eredményei. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 18 9. 650.- Ft (61 oldal).
- 69) *Németh Ildikó*: A multikulturális nevelés és gyakorlatának elmélete – a magyarországi cigányság tükrében. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 24 3. 450.- Ft (43 oldal).
- 70) *Lux Éva*: A vallás kommunikációja, a kommunikáció vallása: a Krisna-vallás. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 31 6. 900.- Ft (94 oldal).
- 71) *Hajnal Virág*: A zentai „foglyok”. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 25 1. 900.- Ft (45 oldal).
- 72) *Mihályfi Márta*: Irányzatok a barcelonai meleg mozgalomban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 30 8. 750.- Ft (70 oldal).
- 73) *Horváth Gergő*: A Káli-medence „vidéke”, avagy a „vidék” közgondolkodásbeli átértékelődésének egy példája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 34 0. 600.- Ft (70 oldal).
- 74) *Bódis Krisztina*: „Nemzetek utáni” korszak? Szulejmán szultán emlékműve Szigetváron... ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 36 7. 600.- Ft (70 oldal).
- 75) *Böszörményi Nagy Katalin*: Az aszkézis mint liminális folyamat a jávai kultúrában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 40 5. 800.- Ft (75 oldal).
- 76) *Kárpáthy Ágnes*: Buddhizmus Magyarországon – avagy avagy egy posztmodern szubkultúra múltja és jelene. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 67 7. 500.- Ft (50 oldal).

- 77) *A. Gergely András*: Létmódok és kimódolt létek /politikai antropológiai tanulmányok/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 41 3. 1200.- Ft (130 oldal)
- 78) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, VIII. Politikai vezetők és arculatok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 47 2. 1200.- Ft (105 oldal)
- 79) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, IX. Választói magatartás és kampánypsichológia. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 48 0. 1200.- Ft (92 oldal)
- 80) *Lányi Gusztáv szerk.*: Politikai pszichológiai tanulmányok, X. Politikai magatartásformák, szimbólumok és hagyományok. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 50 2. 1500.- Ft (134 oldal)
- 81) *Csanády András*: A Homoród-vidéki falvak gazdasági viszonyairól. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 56 1. 1700.- Ft (179 oldal)
- 82) *Holló Imola Dalma – Komjáthy Zsuzsa szerk.* Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 70 7. 1800.- Ft (180 oldal)
- 83) *Korbai Hajnal*: Identitáskereső az ír szigeten. Szelidülhet-e a nacionalizmus nemzeti identitással? ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 59 6. 800.- Ft (74 oldal)
- 84) *A. Gergely András szerk.* „Primitív” kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. /Politikai antropológiai források/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 71 5. 800.- Ft (74 oldal)
- 85) *Angyal Mónika*: Euro-identitás Belgiumban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 73 1. 500.- Ft (47 oldal)
- 86) *A. Gergely András*: Tér, idő, határ és átmenet. (Politikai antropológiai esettanulmányok). ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 72 3. 1500.- Ft (148 oldal)
- 87) *Szász Antónia*: Parázs. Az asszimilált magyar zsidóság útkeresése. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 64 2. 1300 Ft (123 oldal)
- 88) *Mund Katalin szerk.*: Átalakuló értékrendszerek. /A XXV. OTDK (2001) díjnyertes szociológiai dolgozatai/. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 65 2. 2400.- Ft (234 oldal)
- 89) *Szakál Gyula – Udvarhelyi Éva Tessza – A. Gergely András szerk.* Eliték és piaci kultúráváltások. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 76 6. 1900.- Ft (185 oldal)
- 90) *Antos Balázs – Fiáth Titanilla*: Határsávok. Az identitás meghatározói egy nyugat-magyarországi faluban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 81 2. 1400.- Ft (138 oldal)
- 91) *Kárpáty Ágnes*: A gyász szociológiája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 80 4. 900.- Ft (83 oldal)
- 92) *Fehérvári Marcell*: A nagyváros metafizikája. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 78 2. 450.- Ft (39 oldal)
- 93) *Kiss Enikő – Anwar Aimen – Csiszár Anita*: Az ISZLÁM Magyarországon és Közel-Keleten: ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 79 0. 900.- Ft (70 oldal)
- 94) *Vincze Kata Zsófia*: Tradíció, emlékezés, értelmezés. Az egyiptomi kivonulás-történet értelmezése a mai budapesti zsidóság vallásos jelenségeiben.
- 95) *Szűcs Balázs*: A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásai-ban. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 90 1. 700.- Ft (54 oldal)
- 96) *Biczó Gábor*: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat: jelen szövegválogatás az asszimilációkutatás kiemelt társadalomtudományi jelentőségére szeretné felhívni a figyelmet. A téma elméleti megalapozását az asszimiláció fogalmának fenomenológiai és etimológiai elemzése jelenti. Az asszimilációkutatás kötetben olvasható két gyakorlati esetének – egy észak-erdélyi magyar szórvány asszimilációs viszonyainak és egy személyiség portréjának – bemutatása az asszimilációs folyamat komplexitását, és az asszimilációs kérdések elemzéséhez nélkülözhetetlen interdiszciplináris antropológiai szemlélet alkalmazásának fontosságát hangsúlyozza. ISSN 1416-8391, ISBN 963 9218 96 0. 800.- Ft (60 oldal)

A munkafüzetek megrendelhetők:
 MTA Politikai Tudományok Intézete
 H – 1399 BP. Pf. 694/115. (Szabó Irén. Tel./fax: 224-67-24,
 E-mail: szaboi@mtapti.hu)